
Людміла Рублеўская

...ці памятае той,
хто спажывае хлеб,
імя кожнага зерня?..

**Забіць нягодніка,
альбо Гульня ў Альбарутэнію
Раман-інструкцыя**

*“Мы прыйшлі ў гэты сьвет не для таго,
каб праклінаць цемру, а для таго, каб запаліць у ім
сьвятло.”*

З апавяданьня Русланы Палынскай.

Уводзіны

Альбарутэнія для нас пачыналася як Гульня.

Мы напачатку ня ведалі, што той хто ўвайшоў у гэтую Гульню – ніколі ад яе не адмовіцца, як ня можа крыж пазбавіцца адной з перакладзінаў і застацца крыжам.

У горадзе нас пяцёра.

На два мільёны – пяцёра...

Кожны прыйшоў у Гульню сваім шляхам. Якім? А хіба

вы можаце пралічыць шлях кропель дажджу, якія сыцякаюць па шыбе і ўрэшце зьліваюцца ў адну ручайку?

Неяк дажджлівым травеньскім вечарам мы сядзелі ў нашай улюбёнай кавярні, сыцены якой упрыгожаныя чорна-белымі сямейнымі фотаздымкамі і калекцыямі манетаў і савецкіх марак у зялёных драўляных рамачках, і спрабавалі паводле дзядулі Фройда згадаць свае першыя дзіцячыя ўспаміны... Таму я, карыстаючыся пачутым тады, проста абмалюю для вас нашыя партрэты — так бы мовіць, у сямейных інтэр'ерах...

Гэта гульня...
Усяго толькі — наша гульня.
Што нам да тых,
хто спрабуе зямлю перайначыць?
Альбарутэніі позірк, як рана, гарачы,
Сонца мае... Ты забіла мяне, як ягня
На ахвярніку белым...
І кроў — паласою — на белым...
Ваўкалакі правылі маю пахавальную ноч.
Час, як рана, загоіцца.
Лёс разаб'юць, як вакно.
Гэта толькі гульня...
І ўсяго толькі — мёртвае цела.

Удзельнік першы. Даліла.

Трубы раўлі, быццам зьбіраліся зьнесці сыцены кватэры.

Не ўрачыста-бліскучыя трубы, якія прынята называць меднымі – хоць насамрэч яны Бог ведае з якіх сплаваў, — а схаваныя ў цаглянай тоўшчы сыценаў, з агіднай сьмярдзючай сьлізьзю ўнутры...

Верагодна, гэтыя сыцены, абклееныя бягла-зялёнымі шпалерамі з малюнкам “вермішэль у палёце”, заслугоўвалі зруйнаваньня.

Але так казаць несправядліва – бо маленькія катухі “без архітэктурных лішкаў”, рассыпаныя па Савецкім Саюзе пры Хрушчове, нібыта часткі дзіцячага канструктара, былі важнымі дэталямі, з якіх будавалася маленькае шчасьце маленькіх людзей. Мець свой катух, знайсці ў савецкіх сотах сваю ячэйку, і напаўняць-напаўняць-напаўняць яе мёдам кволлага свайго дабрабыту... Камода, плюшавыя шторы, “мяккі вугал”, збор твораў Андрэ Маруа, рэпрадукцыя Рубенса Пітэра Пауля “Саюз Зямлі і Вады” з часопісу “Огонёк” у гіпсавым багеце пад бронзу...

Даліла так і не палюбіла гэтыя сыцены.

Для яе яны назаўсёды – сыцены Іерыхона, вакол якіх нясе свой каўчэг войска дзіўнага племя прыхадняў, і ты адчуваеш: Бог – з імі. А тут... маленькае шчасьце мець сваю бетонную ячэйку.

Божа мой, у кагосьці першы ўспамін дзяцінства – сонечныя зайчыкі на яблыневых галінках, матчына калыханка, урэшце – яркая, неверагодна яркая, як бывае толькі ў несьвядомым дзяцінстве, бразготка...

А ў яе – выцьцё вадаправодных трубаў. Бягла-зялёныя шпалеры. Незнаёмы мужчына (яна так і не навучылася вымаўляць слова “тата”) прыкладае да сыценаў жалезную стужку, вылічвае нейкія “квадратныя метры”... Праз некалькі гадоў суседкі па пад'ездзе патлумачаць Даліле: твой нягоднік-тата пасяля разводу хацеў адсудзіць кватэру...

Даліла была выдатніцай, але з васьмага класу сышла – абрыдла. “На залаты медаль рыхтавалі! У інстытут!” – бедавалі педагогі.

А яна проста ўзяла даведнік па сярэдніх спецыяльных установах і выбрала прафесію з больш-менш прывабнай назвай: афарбоўка тканінаў. Аказалася, праўда, што будучая прафесія звязаная не з маляваннем, а з самым нудным для Далілы прадметам – хіміяй. Гэта толькі ў дзяцінстве цікава: крапаеш кроплю ёду, у яе кроплю зялёнкі, і ўтвараюцца паскудныя брунатныя камякі, ні да чаго не прыдатныя, акрамя як выклікаць тваю цікавасць. Дыплом Даліле перадалі ў раддом – аднакурснікі прычапілі яго да апушчанай з вакна ніткі. Нарадзілася дачка. Хто бацька? А навошта вам ведаць? Даліла выканала прыроднае прызначэнне, найменш пацярпеўшы ад “патрыярхатнага ладу”.

Яна расьціла дачку і працавала вахцёрам у рэабілітацыйным цэнтры. Працуе і пасёння. На вахце ціха, чытаць можна, толькі часам уночы загарае бязногі “афганец”. Спробы мужчынаў пазнаёміцца з Далілай спыняюцца звычайна на першым яе паглядзе. Цяжкі ў яе пагляд, у Далілы. Вузкія зялёныя вочы, халодныя, як у зьмяі. І ўся яна высокая, гнуткая, маўклівая, цёмныя валасы гладка зачасаныя, і “луска” з сэканд-хэнду чорная і шчыльна па фігуры. Улюбёны пісьменьнік Далілы – Оскар Уайльд.

Чаму? Лепей не пытайцеся. Яна ня любіць спавядацца. Затое сваімі заўвагамі змусяць вас адчуць на сабе, што беларуская прымаўка “душа — не кажух, ня вывернеш” ня мае вялікага практычнага сэнсу.

Знаёмыя за вочы называюць Далілу “наша кобра” ці проста “кобра”.

Альбарутэнію Даліла знайшла на цэвінтары. Яшчэ б яна не была некрафілкай... Цэнтр, дзе Даліла працавала, месціўся ўшчыльную да старажытных могілак, з брамай, падобнай да выбеленага дажджамі чэрапа з прагаламі вачніцаў. Прыхільніца Оскара Уайльда кожны дзень па некалькі разоў праходзіла пад цёмнымі шатамі велізарных ліпаў, стараючыся не наступаць на паваленыя камяні з выбітымі на іх нетутэйшымі прозьвішчамі: Агінскія... Дарбут-Зампольскія... Паэт-дэмакрат, дырэктар гімназіі, пробашч... Урэшце яны сталі як бы яе знаёмцамі, усе тыя, хто жыў раней у яе горадзе, магчыма, на месцы яе дому... Тыя, хто лічыў за гонар загінуць за Альбарутэнію. Хто ведае, як і калі ў яго сэрца пастукаецца радзіма? Выпадкова прачытаны артыкул у самай важнай газеце краіны — пра мастака, які калісьці размалёўваў капліцы на гэтых могілках... Пачутая радыёперадача пра паэта, які выдаваў першую ў горадзе беларускую газету, і таксама тут пахаваны разам з продкамі... Маленькі фотаздымак у сямейным фотаальбоме — матчына бабуля ў цёмнай суценцы з белым каўняром пад горла, з гладка зачасанымі, на прабор, валасамі, з насцьярожаным поглядам дачкі “буржуазнага элемента”... Даліла пачала шукаць звесткі пра гісторыю свайго гораду — скупыя, раскіданыя, перакручаныя ў памяці сьведкаў, усё збольшага на польскай мове. Ад яе прапрадзёда, колішняга менскага аптэкара, не засталася ні фотаздымкаў, ні ўцямных успамінаў. Толькі што пасьяля рэвалюцыі ў пана фармацэўта ўсё адабралі да апошняй мікстуры ды саслалі, а яго дачку не прынялі з-за паходжаньня ў тэхнікум — пайшла на завод сарціроўшчыцай.

Даліла няшмат ведала пра свой род. Якое там сёмае калена... Нават да пятага не сягае памяць. Але ў адрозьненне ад іншых ёй не было на гэта напляваць. Адночы яна пабілася з падлеткамі, што згіналі на помніках жалезныя крыжы. Будучыя мужчыны — чаго ад іх чакаць? У лепшым выпадку — сінякоў ды драпінаў. Цяпер з ёю ветліва вітаюцца ўсе хлапчкі

раёну. Увогуле, Даліла цудоўна ладзіць з мужчынамі — калі яны ў якасць сямроў. Але як толькі прайдуць рысу павагі...

І ня дзіўна, што Даліла трапіла ў Гульнію. Альбарутэнія — жанчына. Гордая і самотная, як Плачка з аповедаў Яна Баршчэўскага. Даліла часта ўяўляе падчас сваіх начных дзяжурстваў яе побач з сабой...

Удзельнік другі. Генусь.

Мячык быў сіня-чырвоны. З брудна-белым паскам, які размяжоўваў сінюю і чырвоную паловы.

А яшчэ ён быў чужы, гэты мячык.

Генусь у свае тры гады гэтага не разумеў. “Дайдайдайдай”...

Гаспадыня цацкі, вялізная пяцігадовая дзяўчынка ў вязанай шэрай кофточцы – турэмнага колеру, як цяпер сказаў бы Генусь – забірае свой сіня-чырвона-круглы скарб і моцна штурхае нахабніка, які на гэты скарб спакусіўся. Генусь падае... Дзеці падаюць мякка – кажуць, іх падтрымліваюць анёлы. Але ён усё роўна плача.. Ён хоча чырвона-сіні мячык.

“Гэта дзяўчынка... Яе нельга крыўдзіць, нельга адбіраць...” Хуткі няровы шэпт над вухам. Твар Той-каго-нельга-крыўдзіць крывіцца: “Ён стласны, як Баба Юга!”

І галасы, галасы: “Навошта вы прыводзіце яго да нармальных дзяцей? Яны палохаюцца.”

“Мама, заечая губа – гэта таму, што я – зайчык?”

Генусь на ўсё жыццё ўсьвядоміў, што ён – вылюдак. Дарэмна яму даводзілі, што ў тры гады чалавек яшчэ мала што помніць.

Ён – памятаў. Нават тое, што гузікі на шэрай кофточцы дзяўчынкі, якая яго спалохалася, былі ў выглядзе маленькіх пластмасавых машынак.

Ён рос сярод нармальных дзяцей. Маці ўпарта адмаўлялася ад нейкіх спецыяльных умоваў, школаў-інтэрнатаў — яе дзіця ня горш за іншых! Настаўнікі ставілі чацьвёркі там, дзе трэба было – тры... Цярпліва выслухоўвалі яго гугнявае мармытаньне (воўчае паднябеньне – у ім жыў яшчэ і воўк!) Часам ён здзіўляў нечаканымі думкамі – зусім як дарослы! Часам палохаў выбухамі нянавісьці. З яго баяліся сьмяяцца. Ён глядзеў цёмнымі вачыма, як зьверанё, скрозь чорныя пасмы валасоў, якія амаль закрывалі твар: настаўнікі не наважваліся змушаць яго коратка стрыгчы грыўку. Вядома, няшчаснае дзіця хоча прыкрыць сваё калецтва. Гардыня ня высьпела ў ім, але не зьявілася і прыніжанасьці. Толькі ільдзяная самота. Ён увесь унутры адчуваў сябе ільдзяным.

У шаснаццаць гадоў яму зрабілі аперацыю. Тонкі шнар на верхняй губе, трошкі асіметрыі ў рысах... Генусь стаў надзіва прывабным. Праз некалькі гадоў дзяўчаты будуць шаптаць яму на вуха, што ён падобны да галівудскага пірата Джоні Дэпа... “А што, калі ты завяжаш на валасы чырвоную бандану? Вось так... Ну чаму – глупства? Чаму ты такі дзікі?”

А ён проста ведаў, што ён – вылюдак. Пачвара. І ўсё прыгожае не для яго.

У Інтэрнэце ня мела значэньня ягоная сапраўдная зьнешнасьць.

Ён стаў слынным хакерам, у Сеціве яго ведалі пад імем – толькі ня сьмейцеся! – Тэрмінатар. Мы, напрыклад, калі даведаліся — не ад яго, зразумела, – доўга сьмяяліся.

Дзяўчаты проста ліпнуць да Генуся – можа быць, кожная з іх падсвядома хоча стаць Гердай, якая выроतोўвае маленькага Кая.

Альбарутэнію Генусь знайшоў у Сеціве. Адразу было сьмешна — купка фанатыкаў перабрэхваецца на “мове”, хто з іх большы патрыёт... Вершы зьмяшчаюць дэпрэсіўныя. А потым адзін з тых дзівакоў, з разраду агрэсіўных, спытаў Генуся на чаце: “А хто ты сам ёсьць?” Генусь хацеў запосьціць ганарлівае — “грамадзянін сьвету”, але задумаўся... Лёс Альбарутэніі надзіва быў падобны да ягонага. Раптам ён уявіў сябе на дзіцячай пляцоўцы, на якую прыйшла яна, Альбарутэнія, а ён разам з іншымі гідзіца падысьці — нягелая, зацкаваная, “не пускайце яе гуляць з нармальнымі”...

Цяпер ён мадэратар папулярнага беларускамоўнага сайту.

Удзельнік трэці. Макс.

Маленькая дзіўная цацка, якую ён знайшоў на ніжняй паліцы чужой шафы, была прахалодная, на ёй блішчэлі белыя шарыкі, якія так прыемна намацаваць языком. На маленькіх ланцужках віселі іншыя шарыкі – маленечкія, металёвыя, яны бразгалі пяшчотна-пяшчотна, быццам сьмяляліся феі. Як у мультфільме – у белых сукенках-званочках, вісяць у паветры проста перад тварам галоўнага героя, і сьмяюцца... І вось-вось падораць цуд... Магчыма, нават тут, у гэтым цёмным куце чужой кватэры, пад чужымі футрамі, што грувасьцяцца над галавой Макса, нібыта яліны зьвесілі стамлёныя пухнатыя лапы. Тут адчувалася бясьпека. Ніхто ня выцягне на сярэдзіну ярка асьветленага пакою, ня стане казытаць за жывот, за шчокі – “Уй, які халосанькі! Бутузкі! Анёлачак!”, ня змусіць чытаць абрыдлы верш... Адзіны, які Макс мог расказваць без памылак – пра елачку, на якой вырасьлі залатыя шышкі. Лухта. Феі бываюць, а елак з залатымі шышкамі ён пакуль ня бачыў. Колькі шуму ад гэтых дарослых...

— Вось тут... Тут, на шафе, ляжала брошка. Яшчэ гадзіну назад ляжала.

— Мусік, ты, напэўна, яе пераклала.

— Мы зараз пашукаем, Марыя Вітальеўна. Яна, можа, звалілася, пакуль мы таньчылі.

— На ёй сапраўдныя перліны. І срэбра шмат. Праца дызайнерская...

— Мусік, ня псуй настрой гасьцям... Знойдзеш сваю цацку.

— І ўсё-ткі... Гадзіну таму я яе бачыла на месцы.

— Я зараз зазірну пад шафу, Марыя Вітальеўна... Хвілінку... Не, няма...

Макса знайшлі ў цёмным куце калідору пад чужымі футрамі.

— А ты што тут робіш? Што ў цябе ў роце? Дай... Ах, ты...

Вядома, ён не разумеў, чаму на яго абрынуўся гнеў, чаму ён стаў для маці і бацькі такім нядобрым.

— Не чапайце дзіця, яно ня ведае, што робіць...

Цёмная вуліца... Сьвятло ліхтароў у сьняжынках, нібыта яны раскрадаюць яго, імкнуцца аднесьці далей, у сьцюдзёную цемру – але не даносяць, губляюць, гаснуць...

— Ты разумееш, Марыя Вітальеўна можа вырашыць, што мы падгаварылі малага нягодніка сьцягнуць брошку...

— Глупства.

— У любым выпадку – калі дзіця можа ўзяць чужую каштоўнасьць,

застаецца падазрэньне, што гэта з-за бацькоў... Што гэта гены... Ты зразумей, Марыя Вітальеўна — дырэктар нашай крамы, а я на касе сяджу, з грашыма працую... Першая наступная недастача — і падазрэньне на мяне... У-у, сволач маленькая! Злодзей расьце! У каго толькі?

Макс удаўся ні ў кога.

Чытаць навучыўся ў пяць гадоў. І кнігі сталі ягоным ратункам і ягонай сапраўднай сям'ёй. Макс хаваўся з чарговым томам на шафе, пад столом, на закінутай будоўлі побач з домам. Адноічы ўзяў у бібліятэцы старую кнігу з незнаёмым прозьвішчам на вокладцы: “Караткевіч”. Чытаў усю ноч, з ліхтарыкам пад коўдрай. А нараніцу ведаў: у яго ёсьць радзіма.

Калі яго першы раз забралі за ўдзел у пікеце — баранілі старасьвецкі будынак, на месцы якога спланавалі чарговы бізнэсцэнтр, — бацькі нават не прыйшлі ў пастарунак.

На чацьвёртым курсе гістфаку Макс перавёўся на завочнае. З-за “крымінальных плямаў” армія па ім ня плакала. Да таго ж ён так і вырас “бутузам” — вялізным, паўнаватым і тонкаскурым, наўныя блакітныя вочы, сьветлыя валасы трохі віоцца... Уладкаваўся ў архіў. Старыя супрацоўнікі яго любілі — надзея, прадаўжальнік... Макс жа адчуваў сябе злодзеем — ён выхопліваў з мінулага тое, што належала не яму, і за гэта плацілі. “Томб райдэр”, разумеш.

Рабаваць чужыя ўсыпальніцы, каб збудаваць сваю...

Ёсьць такая птушка ў тропіках, якая, каб прывабіць самку, будзе з травінак, каменьчыкаў, кветак, ягадаў дзівосныя палацы, выкладвае неверагоднай прыгажосьці арнамент... Чым мы лепшыя за тых птушак? Тым, што сьцьвярджаемся, разбураючы чужыя арнаменты?

Макс спадзяваўся хоць адзін аднавіць... Прынамсі, на сайце Генуся ў яго ёсьць свая рубрыка, дзе ён займаецца адначасова і гістарычным лікбезам, і выкладвае сенсацыйныя гіпотэзы наконт беларускай гісторыі. Дасьледуе беларускія радаводы. Пра свой раскапаў такое — не паверыце. Бацькі Максавы дык ня вераць. Кажуць — ілжэ. Якія там шляхецкія карані, сваяцтва з князямі?

Яшчэ ёсьць у яго хобі — цягаецца па беларускіх сядзібах, фатаграфуе руіны, урослыя ў зямлю помнікі... Мінулым летам зваліўся з дрэва, на якім шукаў лепшы ракурс, паламаў скабы — адна рабрына прабіла лёгкае. Ледзь дацягнуўся да шашы. Каб не міласэрны кіроўца машыны з нейкай птушкафабрыкі — ці быў бы Макс у нашай кампаніі? Вядома, марыць выдаць кніжку. І заваяваць каханьне Далілы.

Удзельнік чацьвёрты. Едрусь.

Сонца прасейвалася скрозь зялёныя парцьеры, зусім як скрозь лясныя шаты. Але тут не было водару ядлоўцу, грыбной цьвілі, сьпелых ягадаў... Толькі пах падгарэлых катлетаў.

— Я табе пакажу “тата”! Ня тата, а “папа”! Ну, паўтарай: “па-па”!

— Та-та!

Па вуснах стукае даланя. У роце солана.

— Чаго ты прычапілася да малечы. Няхай гаворыць, як хоча. У школе ўсё роўна перавучаць.

— У, калгасьнікі! — злосьць цяпер скіраваная ў іншы бок. — Гаварылі мне, што ня трэба выходзіць за дзеравенскага. А ўсё твая маці. “Падга-

дуюцца ўнучак на сьвежым малачцы”... Вярнуўся — як чужы. І на дзень болей не пушчу!

— Ды сьціхні, “гарадская”... Паляндвіцу вунь сама трэскаеш, ня гідзішся, што з вёскі.

— А табе толькі прапіска патрэбная была, быццам я ня ведаю!

Трохгадовы Эдзік абдымае плюшавага кракадзіла, зялёнага, як мох на маладой яліне. Ён не разумее, чаму вакол — крык, чаму дарослыя сварацца. Але разумее, што гэта — ягоная віна.

Напэўна, ён вельмі важная персана, калі з-за яго такі моцны шум. Эдзік заплюшчвае вочы і пачынае ўяўляць, як ён ідзе па лясной дарозе, далана бабулі — шурпатая, сухая, але цёплая. “Гэта ядловец, Едрусік... Калі ўзяць ягадку ядлоўцу ў рот і доўга смактаць — перастане балець горла... А вось гэты вялізны камень бачыш? Каля яго спачываў князь Палямон... Ішоў ён некалі са сваімі воямі па гэтай дарозе, дзе мы з табою ідзем, змарыўся, уторкнуў у зямлю меч — і патрапіў у земляную жылу. І выскачыў каменны пухір. Вось гэты валун. Бачыш, які круглы, беленькі... Нават мох на ім не расьце.”

— Навошта я з табой зьвязалася! Цямноцьце! Звыклі жыць у брудзе! І ў горад свой бруд цягнеце!

Бацькі разьвяліся. Эдзік рос у няпоўнай сям’і. З татам удавалася бацьцка зрэдку. Той вінавата адводзіў вочы, саромеючыся сваёй нягеласьці, чырвонага абветранага твару, старой кашулі, дарыў цацку, перадаваў прывітаньне ад бабулі. У бацькі зьявілася іншая сям’я ў райцэнтры. Эдзік нават бачыў аднойчы сваю зводную сястру — рудую таўставатую дзяўчынку са шчарбінай між верхнімі зубамі. Вядома, маці пра гэта знаёмства гаварыць было нельга. Яна ўладкоўвала Эдзіка ў музычную школу, у ізабуду, на бальныя танцы. У яго былі касьцюмчыкі з гальштукамі-батэрфляямі, пулаверы з шатландскай воўны, пад якія апрапаніліся белыя адпрасаваныя кашулькі, самыя дыхтоўныя чаравікі, стрыжка “пад пажа”... І нянавісьць да ўсяго ўпарадкаванага, акуратненькага, фальшывага, як слова “папа”. З шостага класу маці пачала вадзіць яго па псіхалагах. Яму ставілі дыягназы “неадэкватныя паводзіны”, “павышаная эмацыйнасьць”, “агрэсіўнасьць”. Эдзік змрочна слухаў, як маці скардзіцца на ягоную дрэнную спадчыннасьць. Яна жыцьцё кладзе, каб сына вывесці ў людзі, а сын не жадае прымаць нават методыку “разьдзельнага харчаваньня”. І ўвогуле, яна падазрае... ну, так, як ні прыкра... што Эдуард ужывае наркатыкі. Не, не знаходзіла. Але ён такі... дзіўны. Часам псіхолаг, які з прафэсійнай цярглівасьцю слухаў адукаваную матулю ў вязаным капялюшыку і карункавай белае блузачцы, лавіў кінуты спадылба позірк “некіруемага” падлетка. І столькі недзіцячай іроніі было ў гэтым позірку, і столькі тугі, што рука доктара сама лезла ў шуфляду стала за новым столам тэстаў...

Эдзік паступіў пасья восьмага класу ў “хабзу” пры хлебзаводзе проста таму, што ня мог знайсці менш рамантычнае месца. Нават працу ў моргу (была ў яго і такая думка) маці магла неяк вытлумачыць (Гамлет, чэрап Йорыка, дэкаданс, некрафілія)... А так — як сказаць сяброўкам, з якімі разам ходзіць у прыватны паэтычны салон (такія ж капялюшыкі, блузачкі, Ах-Ахматава), што сын вучыцца на хлебапёка... Булачніка. Ганьба.

Тое, што ён граў у рок-гурце — ягоны сапраўдны занятак — было таксама па-за межамі ейнага эстэтычнага разуменьня.

Ён пілаваў на сола-гітары, і някепска. Бялявыя валасы зьвязаныя ў хвосцьцік, тонкія цьвёрдыя вусны, велікаваты нос... ня тое каб гошы, але... Сінія вочы ня страцілі іроніі. Гралі гранж, апантана, зараблялі грошы, каб зняць прыстойную “кропку” дзеля рэпетыцыі, паступова выпаўзаючы з падвалаў на клубныя сцэны.

Там, у рок-тусоўцы, здавалася б, такой далёкай ад лясной сьцяжыны, па якой хадзіў князь Палямон, Эдзік і спаткаўся з Альбарутэніяй. Ён пазнаў яе адразу — як пах ядлоўцу. І назаўсёды застаўся Едрусем.

У яго была гітара, магіла бабулі на вясковых могілках на Лагойшчыне і Альбарутэнія.

Гэтага досыць, каб быць самадастатковым — і чужым.

Калісьці ў яго здарыўся яшчэ кароткі, на два абзацы, раман з Далілай. Дакладней, Едрусь спрабаваў яго наладзіць з дзіўнай дзяўчынай, што пацягвала піва ў кутку арт-кавярні ў падазронай самоце. Яна відавочна ніколі не нацягнула б на сябе карункавую блузачку і не зацікавалася б “разьдзельным харчаваньнем па метадзе Поля Брэга”.

Замест рамана нечакана для абодвух выйшла сяброўства. Для нашае суполкі гэта проста файна.

Што яшчэ пра Едруся? Ад арміі “адкасіў” — скарысталіся ўсё-ткі былыя візіты да псіхолагаў. З хлебзаводу сышоў. Гандлюе газетамі. Грае на вясельях. Жыве... Шмат дзе жыве. Абы ня ў маці.

Толькі ў дзень барацьбы з наркаманіяй — ёсьць такі ў календары ЮНЭСКА — дасылае мамачцы букет жоўтых хрызантэмаў.

Навошта? Каб верыла, што выратавала сыночка ад “белай сьмерці”? Ці проста — вытанчаны зьдзек? Магчыма... Мы ж тут усе... гадзючыя.

Удзельнік пяты. Я.

Ну што вам пра сябе раскажаць?

У адрозьненне ад іншых, я нарадзілася проста ў абдоймах Альбарутэніі. Пакладзеная на ейныя калені і накрытая вышываным фартухом. Татуся і мамуся мае такія сьвядомыя, што ад іх можна запальваць купальскія вогнішчы. Мусіць, першае, што я памятаю — гэта і ёсьць купальскае вогнішча. Цемра, языкі полымя, мільгаценне постацяў у сьветлых кашулях, высокі моцны голас маці: “Ку-па-лі-інка, Ку-па-а-лі-нка...Цё-омная но-очка...” Халодны мокры дотык да твару кветак, што зьвісаюць з майго купальскага вянка...

Галасы аддаляюцца, аддаляюцца... Я адна. Прыціскаюся да шурпатага камля, пачынаю ціхенька ўсхліпваць... Гучна плакаць нельга — тут Дзед Лясун, русалкі, якія казычуць непаслухмяных дзяцей, цмок, які жыве ў гэтым возеры... Я ня ведаю, што такое цмок, але слова страшнае. Успамінаецца метро — аднавокае страшыдла ляціць з жахлівым грукатам... Увогуле — машыны гэта страшна... Сьмярдзючыя, шумныя, бязьлітасныя... У майго таты няма машыны. Бо рэчы для нас не галоўнае. Галоўнае — духоўнасьць. “А ну, Руся, раскажы верш Янкі Купалы “Чаго вам хочацца, панове!” Не, яна ведае, проста саромецца... Раскажвай, Руся! Як ты магла забыцца *такі* верш? Ну дык ідзі адсюль, нам паразмаўляць трэба, пагартай там, у куточку, часопісы”.

Бацькі мяне ўвесь час забывалі. У куточку залы, дзе адбываецца чарговая імпрэза. У дзіцячым садку. У школе, у “прадлёнцы”, якую бацькі

ахрысьцілі “падоўжанкай”. Яны вельмі занятыя сабою і “справай”. Канфэрэнцыі, прэзентацыі, вечарыны, эксьпедыцыі... Цяпер я разумею, ім здавалася, што я ведаю, якую важную справу яны робяць, і ганаруся, і падзяляю... Што? Іх усьведамленьне сябе інакшымі, далучанымі, лепшымі за іншых? Бабуля, матуліна мама, неяк расказала, што бацькі калісьці захапляліся містыкай Рэрыхаў. Нават у таварыства ўваходзілі. Дапамагалі праводзіць выставы. Езьдзілі на Алтай, па касьмічную мудрасьць.

Потым на зьмену Рэрыхам прыйшла Альбарутэнія. Яны пазалацілі ейны твар, закавалі ў бліскучыя рызы і ўперліся ілбамі ў падлогу перад ёю.

А яна жывая. З усімі наступствамі. І ўжо колькі стагоддзяў з жорсткай усмешкай назірае за пакутамі тых, што гінуць за яе.

Вядома, яна гэтага вартая. Але ўдзячнасьці не дачакаецца.

“Марь-Ванна, а Руслана снова сказала на “кровать” — “ложка”!”

У дзявятым класе я абрэзала сваю пшанічную касу пад самае нічога. Зрабіла пірсінг на ніжняй губе і пачала слухаць выключна “Нірвану”. Калі бацькі ўсьведомілі, што я маю іншыя зацікаўленьні, а не наведваньні нудных пазычных вечарынаў і сьпяваньне народных песьняў у хоры (голосу мне Бог ня даў, але слыху, на жаль, дастаткова, каб усьведамляць уласную музычную бездапаможнасьць), я стала для іх здрадніцай. Нарэшце, яны мелі магчымасьць пакараць пагардай хоць аднаго ворага, тым болей ён быў побач, і яго было лёгка дастаць. Я паступіла на архітэктурны факультэт і нават вершы пачала пісаць на рускай мове. І, напэўна, дзякуючы дурному фанатызму бацькоў, узьненавідзела б Альбарутэнію і ўсё, што з ёю зьвязанае, да канца дзён сваіх, ня мною палічаных... Калі б не сустрэча ў падземным пераходзе з двума музыкамі... Карацей, двое ў чорных майках з белымі выявамі ваўчыхных пысаў, у хустках-банданах... Яны сьпявалі так прачула-нягучна — пра пакаленьне прысаку, пра мячы ў ножнах, пра сэрца ваўкалака і верасовыя пусткі — што мяне нібыта за абрэзаную касу залатым цьвіком прыбілі да каменнае сьцяны. Я прастаяла побач з музыкамі да вечара — яны, здавалася, не зьвярталі на мяне ўвагі, як зрэшты і на тых, хто праходзіў побач і кідаў — ці ня кідаў — у адчынены футарал ад гітары грошы. Але потым — вельмі проста, бяз ценю нядобрай зацікаўленасьці — паклікалі мяне на піва.

Адзін з музыкаў быў Едрусь.

Я зрабіла вокладку для іхняга дыску. Ваўкалак на фоне верасовага поля і начнога неба. Готыка... ня ведаю, наколькі гэта па-мастацку — але хлопцам падабаецца.

Так, я не сказала... Я гатовая памерці за яго. За бландзіністага Ваўкалака Едруся.

Але яшчэ хутчэй памру, каб ніхто пра гэта не даведаўся.

Бо для хлопцаў існуе толькі Даліла. Якая ненавідзіць заляцаньні і закаханасьці.

Ува мне ж няма нічога, што б магло прывабіць. Я — сярэдняя па жыцьці. Рост сярэдні, вочы — сярэднія... Паміж шэрымі і зялёнымі. Часам да мяне прыходзяць вершы. Душаць, балюча варочаюцца дзесьці пад сэрцам, просячыся на сьвет — здараецца, я іх запісваю. Друкаваць, вядома, не зьбіраюся. Я ня ведаю, для чаго я. Я ня ведаю, як мяне адрозьніваюць у натоўпе. Я б сама сябе не пазнала — дакладна. І ў гэтым аповедзе я

ня буду галоўнай. Вы можаце ў большасьці выпадкаў нават уявіць, што мяне няма.

Вось такія мы, пяцёра. Калі сустракаемся дзеля нашых дзіўных для непасьвечаных справаў, мне так і хочацца засьпяваць на матыў піянерскага маршу: “Мы, маргіналы, дзеці падполья...”

Мяне не адразу далучылі да Гульні.

Каб я была сёмай дачкой сёмай дачкі, гэта значыць, вядзьмаркай па нараджэньні, я б, напэўна, раней зразумела, аб чым перамаўляюцца пад час сустрэчаў мае новыя сябры, і куды яны час ад часу знікаюць, каб зьявіцца. І адзін з іх заўсёды выглядае як пасья шпацыру на той сьвет.

Але я была адзінай дачкой адзінай дачкі, і мне давялося чакаць, пакуль Даліла аднойчы не сказала: “Цяпер мы выкарыстаем цябе”.

Абсталяваньне для Гульні

Леанарда да Вінчы вучыў, што лягчэй за ўсё маляваць зусім старых: варта толькі зразумець, якая ў іх асноўная рыса характару. Бо чым бліжэй да сьмерці, тым болей у чалавеку разьвіваецца адна ягоная якасьць. Скvapнасьць або шчодрасьць, юрлівасьць або сьціпласць, дабрыня або зласьлівасьць...

Гэтая бабулька жадала павучаць.

Даліла адразу думала, што бабулька была калісьці настаўніцай. Пакуль адна санітарка не распавяла, што зьявлява хворая раней працавала прыбіральшчыцай, ды яшчэ гандлявала кветкамі. Вырошчвала ля свайго прыватнага дамка. А ўзімку прадавала часнык і сушаныя прыправы. Ды яшчэ нібыта была ці то баптысткай, ці то вядзьмаркай. І нікогенька ў яе не засталася са сваякоў. Са сьвету зжыла. Карацей, асоба непрыйменная. І звалі “кветкава” — Разалія. Разалія Іванаўна.

Здавалася, што твар бабульки калісьці зьялілі са сьнегу. А потым на сонцы ён стаў раставаць, усе рысы паплылі ўніз, абсунуліся, і раптам застылі. Ды хіба Даліла ня бачыла, як выглядаюць пасья інсульту? Гандлярка кветкамі, уся ў зморшчынах, але каротка стрыжаныя валасы пафарбаваныя ў каштанавы колер, — гаварыла-гаварыла-гаварыла рыпучым голасам, у якім нельга было разабраць і паловы словаў, пра ўмовы ў бальніцы, пра моладзь, пра горад... Усё было кепскае. Медсёстры з прафесійным цынiзмам жартавалі — шкада, не адняло ў старой стрэмкі мову.

Так выйшла, што найчасьцей пабыць з хворай прасілі Далілу. Тая ніколі не падлагоджвалася, не падтаквала. Проста маўкліва дапамагала прайсьціся па ўнутраным дворыку да лавачкі, прыносіла вадку... Ёй у рэабілітацыйным цэнтры даўно ўжо дадаткова налічвалі паўстаўкі санітаркі. Нават уколы навучылі рабіць. Такая разумная дзеўка — і вартаўнічка... Ішла б хаця на завочнае ў медвучылішча!

Неяк Разалія Іванаўна і Даліла сядзелі побач на лавачцы, пад травеньскім сонейкам, і мая сяброўка дастала з кішэні кніжку Както — у мяккай вокладцы з гравюрай Бердсьлея. Больш пафаснае чытво для бальнічнага дворыку і ўявіць цяжка. Хворая спытала:

— Што, падабаецца?

Даліла лена адказала:

— Наш час — гэта час яркіх этыкетак, не хапае падтэкстаў. Вось і кампенсую.

Бабулька ўважліва паглядзела на вахцёрку.

— А чаму размаўляеце па-беларуску? Звычайна аматары інтэлектуальных кніжак пазьбягаюць усяго, што можа даць намёк на іх... правінцыйнасьць, скажам.

Даліла ўскінулася — на падобныя закіды ў яе быў даўно гатовы адказ — наконт сапраўднай культуры... Які яна і агучыла. Разалія Іванаўна заўсьміхалася перакрыўленым ротам, нібыта перадачу доўгачаканую атрымала:

— Ведаеце, маладым нельга доўга знаходзіцца са старымі. Старасьць раней лічылася нечым... проста непрыстойным. Быў такі філосаф Ісідор Севільскі, які жыў тысячу гадоў таму. Дык ён казаў, што старасьць — гэта калі чалавек ператвараецца ў немаўля, поўніцца кашлем і нечыстотамі, пакуль не сыходзіць у пыл і тло. Я не баюся. І вы не саромцеся, што вам гэта гідка ўва мне. Галоўнае — што чалавек пасьпеў набыць за сваё жыццё... Ці нейкія транты, якія альбо спарохнеюць, альбо нашчадкі за іх перагрызуцца, ці ...веды.

Старая гаварыла ясьней, чым звычайна, толькі расьцягваючы словы, які зблытаную вярхоўку. Даліла паціснула плячыма.

— І нікога я ня гіджуся. Вы проста стаміліся. Давайце можа адвяду вас у палату.

Хворая абурана замахала дрыжачай рукой — на сярэднім пальцы бліснуў срэбны пярсцёнак, падобны да заручальнага.

— Ня трэба ў палату. Я выдатна сябе адчуваю. Ніколькі ня горш, чым батлеечная шынкарка. Вось яе пакруцілі на дроціку — і яна ўжо таньчыць. Мой дрот трымае вельмі ўчэпісты батлейшчык, надакучу — кіне ў скрынку і вечка замкне. А пакуль я патрэбная на гэтай мізэрнай сцэне — буду выходзіць і таньчыць. Як мне шкада, што зьніклі батлейкі... Вам не хапае шматслойнасьці, дзяўчынка... Ведаеце, за кожны слой прасторы і часу, за іх спазнаньне трэба плаціць. Вы гатовыя?

Даліла чамусьці паглядзела на казённыя пантофлі Разаліі Іванаўны, на якіх красаваўся шмат разоў падмаляваны надпіс белай фарбай: “3-я п., кард.”, што азначала трэцюю палату кардыялагічнага аддзяленьня. Вось вам “шматслойнасьць”... Старая відавочна з галавою не сябруе. Ну дык што, з вар’ятамі часта цікавей размаўляць, чым з нармальнымі.

— За ўсё, што я раблю ў сваім жыцці, я гатовая плаціць, — цярпліва адказала Даліла. — Таму раблю толькі тое, што хачу. І, дарэчы, я даўно не дзяўчынка. Маёй дачцы шэсьць гадоў.

— Што ж, — Разалія Іванаўна зноў трохі прывяла, яе мова зрабілася няўцямнай, як з воўнаю ў роце. — Тады... вам... ня будзе цяжка... Я жыву тут, тут... побач, адразу за могілкамі. Мне б хацелася, каб вы прыходзілі. Я... магу плаціць. Уколы... вы ж умеце рабіць, праўда? Вы... давядзеце мяне дадому, калі я выпішуся. Гэта ўжо... хутка. Мне трэба паспрабаваць яшчэ... хоць раз. На адзін раз мяне хопіць.

Апошнія фразы Разалія Іванаўна прагаварыла зусім шэптам. Інсультаўнікі нярэдка трызняць. Але рэабілітацыйны цэнтр — не бальніца і ня дом састарэлых. Прайшоў курс працэдураў — і выпісвайся. Праз тры дні сапраўды давялося весці бабульку дахаты. Даліла так нічога толкам пра яе не даведалася, а распытваць, як вы ўжо зразумелі, не ў характары маёй сяброўкі. Бабулька адукаваная. Хаця часам гаворыць надта папростаму, хіба — знарк? І яшчэ дзіўна... Па дакументах выходзіла, што

старой мусіць быць усяго пяцьдзясят два гады. Сучасныя жанчыны ў гэтым узросьце на фітнэс бегаюць ды джынсы носяць... А Разалія Іванаўна выглядала на ўсе семдзсят. Можа, памылка ў дакументах?

Дом быў зусім блізка ад могілак, заціснуты між шыкоўнымі катэджамі, быццам жабрак у чорных лахманах між сьвецкіх дам у дэкальтэ на прыёме ў губернатара. Ды яшчэ пабудаваны ў нейкай яміне, так што з-за плоту з пачарнелых дошак відаць толькі дах. І крыты нават ня шыферам, а рубероідам, там-сям парослым зялёным імхом — нібыта мокрая, зьмятая і брудная трохвуголка напалеонаўскага ветэрана, які з цяжкасьцю пераадольвае супраціў беларускай гразі. Падсьлепаватыя вокны. А між шыбамамі — жгаўцелая вата, пасыпаная навагоднімі блішчынкамі — патрушчанымі шклянкімі елачнымі цацкамі. Вокны, відаць, гадоў трыццаць не адчыняліся. Пад вокнамі тырчаць мальвы з блякла-ружовымі, нібыта выцьвілымі, кветкамі. Хто б мог падумаць, што пасярод горада захаваліся такія халупы... Двор быў таксама няўтульны, толькі хохлікам па ім бегаць. Пакуль гаспадыня лячылася, зарос травой, пустазельле на градах вымахала вышэй галавы. Асабліва шмат палыну. Тужліва глядзеліся між учэпістых “плябеяў” яркія галоўкі цюльпанаў ды хрызантэмаў — нібыта гімназісткі згубіліся на бядняцкім кірмашы, і галадранцы шчыкаюць іх, пасьміхаючыся, штурхаюць і не даюць сабрацца разам і паклікаць строгую класную даму. З дрэваў — толькі некалькі вішанек ды клён з незвычайна буйнымі лістамі.

Гаспадыня, абапіраючыся на кавеньку, успаўзла на бетонны ганак, як сьлімак на антычную ўсыпальніцу, і забразгала ключамі.

Унутры было таксама бедна, але чыста. Ня верылася, што за вокнамі — шумны горад.

Даліла азіралася з цікавасьцю — перш за ўсё ў любой хаце шукала вачыма кніжкі. Што яшчэ раскажа пра гаспадароў лепей? Але кніжак у доме не было. Сьцены, абклееныя зялёнымі шпалерамі з ружамі, выцьвілыя амаль да таго стану, калі кіч становіцца антыкварыятам. Жалезны ложак, упрыгожаны шышачкамі на парэнчах. Засланы, праўда, не даматканай посьцілкай, а звычайнай, купленай у краме, ды яшчэ з выявамі цвыркуноў, якія граюць на скрыпачках. Для супрацьлеглай сьцяны канапа, старая, пакрыўленая, быццам цыганскі шарабан. Здавалася, дакраніся да яе — і з праседжанай абшыўкі, як разбойнікі з засокі, вымкнуць іржавыя спружыны... Ні вышыванак, ні вазонаў. А казалі, бабулька — любіць кветкі і вырошчвае іх. Абшарпаны круглы чорны стол, на ім — вазачка з зялёнага шкла, у якую насыпаныя катушкі з ніткамі, гузікі, голкі, шпількі. Побач з вазачкай нататнік з залатым надпісам на зялёнай дэрмацінавай вокладцы “Ленінград” і танная асадка. У яе целе з празрыстага пластыку, як венозная артэрыя, цягнуў напалову сьпісаны сіні стрыжань. Пачак пернікаў, якія, відаць, пасьпелі ператварыцца ў камяні... І адзіны цікавы прадмет — тоўсты фотаальбом у вокладцы з вырабленага пад скуру цёмна-брунатнага кардону. Чым можа займацца чалавек, які жыве ў такой пустой кватэры? Хіба што маліцца... У куце праваслаўны абраз, але ня Божае Маці, як зазвычай, а “Маленьне аб Чашы”. Ісус Хрыстос у Гефсіманскім садзе. У сваю апошнюю ноч перад пакутамі, абAPERшыся на халодны камень, моліцца Бацьку: “Пранясі гэтую чашу паўз мяне... Але, зрэшты, ня як Я хачу, але як Ты хочаш”. Можа быць, самы кранальны момант Сьвятога Пісанья... Абраз танна, наклееная на дошку карцінка, але, відаць, яшчэ даваенны — бо малюнак таксама

выцвёў, па краях выцерся... У прынце, напэўна, для веруючага чалавека не павінна быць розніцы — маліцца на дарагі абраз, маляваны на якой-небудзь кіпарысавай дошцы вядомым майстрам, альбо на танную, набытую ў царкве штампаваную карцінку... Гэта як вакно, праз якое можаш глядзець на сонца — галоўнае ж не каштоўнасьць рамы, а сонца... І здольнасьць яго бачыць. З другога боку, намоленыя абразы, пацямнелыя ад дыму сьвечак, абразы, якія помняць погляды тысяч людзей у найвышэйшых духоўных парываньнях, набываюць асаблівую прыцягальнасьць, можа быць, яны больш празрыстыя вокны ў неба...

Перад гэтым абразом, напэўна, таксама часта маліліся. Хаця імя “Разалія” — нейкае не праваслаўнае.

Разалія Іванаўна тупала па хаце, абапіраючыся на новенькую мыліцу з шэрага пластыку, нешта мармытала сабе пад нос... Даліла падышла бліжэй да абраза. Пацягнула руку, каб паправіць вышыты крыжыкам рушнік, які зусім па-вясковаму аздабляў сьвятыню...

— Прэч адсюль! — голас бабулькі быў такі адчайна-пранізьлівы, што Даліла здрыганулася... Хаця мала што магло змусіць яе страціць душэўную раўнавагу.

— Пайшла! Зараз жа!

Разалія Іванаўна стукала мыліцай у падлогу, азызлы твар дрыжэў, як быццам яе біла токам, здавалася, па скуры ішлі дробныя хвалі. Даліла моўчкі пакрочыла да дзьвярэй, перакінуўшы зручней свой улюбёны джынсавы заплечнік. З такімі хворымі гаварыць — як шрот есьці.

— Стойце!

Ну што яшчэ? Але старая зусім супакоілася. Толькі позірк з-пад абвіслых павекаў стаў яшчэ больш змрочным.

— Я гэты дом вам адпішу. Разам з... усім. Толькі абяцайце, што ня будзеце выходзіць... туды... занадта часта.

Даліла цяропліва кінула і выскачыла за дзьверы. Трэба зараз жа схадзіць да галоўрача. Або няхай прымацоўваюць да старой прафесіяналку са шпрыцам, альбо ўладкоўваюць у патрэбную ўстанову. Гэта ж ні ў краму сама Разалія Іванаўна ня сходзіць, ні есьці сабе ня зварыць...

Хаця... Даліла сама лепей памерла б з голаду, чым пераехала б ва “установу”.

І ўжо праз гадзіну прыцягнула старой сетку з прадуктамі. Разалія нават дзякуй не сказала. Дарэчы, Даліла і не чакала ўдзячнасьці. Прычым ніколі і ні ад кога. Таму і ня мела крыўды на гэты сьвет. Яна з тых, хто здольны на надзвычайную міласэрнасьць — і надзвычайную жорсткасьць. Таму што дараваць таксама ня ўмее.

Цяпер маршрут Далілы быў такі: шпіталь-могілкі-Разалія-могілкі-дом. Часам яна брала з сабой дачку Віку, ціхмяную зеленавокую дзяўчынку з русавымі коскамі. Малая чужой бабулі палохалася, захіналася ад яе плюшавым заплечнікам-мядзьведзікам... Некалькі разоў складаў кампанію Едрусь. Праўда, кветачніца няўхвальна глядзела на ягоныя чорныя строі з заклёпкамі, таму булачнік-музыка часьцей чакаў на ганку, пакуль Даліла аддасць закупленую правізію ды лекі. Толькі аднойчы Разалія зірнула больш памяркоўна, калі маладыя госьці засьпелі яе за разгляданьнем фотаальбому. Дакладней, адной фоткі. Так разглядаць можна толькі былое каханьне. Старая сядзела ў брунатнай у чорныя палоскі сукенцы,

высунуўшы з каўняра тонкую маршчыністую шыю, як чарапаха Тарціла. Галава з коратка пастрыжанымі валасамі трэслася... А вочы з непрыгожа адвіслымі павекамі малітоўна ўпёрліся ў мужчынскае аблічча. Фотаздымак трохі пажайцеў, ён быў любоўна абклеены плёнкай... Але з яго пазіраў не які-небудзь бравы лётчык альбо чырвоны камандзір, а звычайны хлопец у груба зьвязаным швэдары, з чорным чубам, амаль як у Джэймса Бонда, і цалкам разьняволенай іранічнай усьмешкай.

— Се-ева... — пшчотна працягнула старая, гледзячы на фотаздымак, і тут жа быццам разлавалася на сябе за гэтую пшчоту. — Блазьнюк... Такі самы, як ты...

Гэта адрасавалася Едрусю, які намагаўся ў гэты момант прыладзіць на месца перакошаны карніз. Хаця навошта? Уся справа карнізу была трымаць вартыя жалю падабенствы занавесак. Тканіна пад французскім найменьнем дэдэрон, з якога яны былі калісьці створаныя, зжаўцела, як костка, і здавалася гэткай жа шорсткай і хрусткай. Увесь пыл стагоддзяў быў у гэтых дэдэронавых анучах, якія нібыта аддзялялі хату ад могілкавага краявіду, а насамрэч прыўносілі ў яе магільны пыл.

— Ваш муж на фотаздымку? — няўважна папыталася Даліла, якая раскладала шпрыцы, каб зрабіць бабульцы ўкол. Я, дарэчы, заўсёды дзівілася, як Даліла можа гэтак спакойна і ўпэўнена ўтыкаць іголку ў чужое цела, не баючыся, што яму — баліць... Найбольш, на што выявілася здатнай я — гэта пароць у гумавую задніцу, якія нам раздавалі на ўроках медпадрыхтоўкі ў інстытуце. І то — прызнаюся — мне было шчыра шкада той кавалак гумы, безабаронны, сколаты грубымі голкамі, пшчотна-памаранчыкавы...

Гэткім жа пшчотна-памаранчыкавым стала аблічча Разаліі, калі тая пачула пытаньне Далілы.

— Калі жанчына разглядае фотадымак мужчыны, значыць, успамінае мужа? Ці вы лічыце мяне такой старой, што не пра мужа я не магу й думаць? Каб вы ведалі, як вы памыляецеся... А гэта... гэта ўнук нягодніка і ката.

Даліла і Едрусь перазірнуліся. Але старая заківала галавой.

— Меладраматычна гучыць? Але праўда... Мы з Севам вучыліся разам у... Якая розьніца, дзе? У будатрадзе ён выцягнуў мяне са студні. Ды не, назва была адна, а ня студня. Ламаччам закіданая і без вады. А я заўсёды была... няўважлівай. Мы плавалі ў рэчцы пад назвай Лана, ноччу, сам-насам з поўняй... І... не было між намі таго, пра што вы падумалі, маленькія амаральныя істоты. Мы бераглі гэта... Каб спраўдзіць менавіта тады, калі належыць, калі нас блаславіць і неба, і зямля, і людзі... Хаця думкі апошніх нас цікавілі найменей. А потым я даведалася, з якой ён сям'і. Я ж думала — супадзеньне, падобнае прозьвішча... Не, аказваецца, дзед ягоны — той самы Касіянаў, былы гпэушнік і нкусавец... Вядома, калі мы пазнаёміліся з ягоным унукам, таварыш Касіянаў быў ужо генерал у адстаўцы. Я нават у госьці да яго хадзіла, у якасьці нявесты ўнука. І дзед той мне падабаўся... Старэнькі, паперхвае ўвесь час, але ўсьмешлівы, вясёлы... Жартуе разумна. Кніжкі інтэлектуальныя чытае. У мастацтве разьбіраецца. Мне кніжку пра Сальвадора Далі падараваў — а тады ж гэта быў страшэнны дэфіцыт. І памёр сваёй сьмерцю ня так даўно, паляжаўшы ў лечкамісіі, паездзіўшы па Друскеніках ды Місхорах. А мае родныя — яны ж амаль усе тут ляжаць. Расстраляныя, як ворагі

народу. Ноччу, крадма... Так, тут, на гэтых могілках, таксама стралялі, і закопвалі людзей у ямы, як быдла... Каб ні сьледу... Дзед ня быў палітыкам. Ня быў вайскоўцам. Усяго толькі чыгуначнікам, ды яшчэ вернік быў, прыслужваў у Крыжаўзвьіжанскай царкве — яе ўжо няма. У трыццаць трэцім зруйнавалі. А дзеда майго арыштавалі. Падстава для арышту была сьмешная... Нават ня тое, што прыслужваў у царкве, і не сьвяты абраз — а ігруша.

— Палітычна няправільная ігруша? — засьмяяўся Едрусь. Бабулька дробна затрэслася.

— Ненавіджу ігрушы... Галіны, цяжкія ад пладоў, зьвешваліся за плот... Таварыш Касіянаў ехаў на аўтамабілі... разам з яшчэ адным такім, нібыта інтэлігентам-навукоўцам, а насамрэч стукачом слынным. Па нашай вулачцы гэта, напэўна, першы аўтамабіль праязджаў.

— Начальнік сарваў ігрушу, а ваш дзед пачаў лаяцца? — здагадалася Даліла.

— Дзед ніколі не шкадаваў ігруш для мінакоў! — пакрыўдзілася хворая. — Проста галіна сьцебанула таварыша навукоўца па твары. Моцна, да крыві... Можна быць, гасподзь падаў яму знак спыніцца на той крывавай дарозе, на якую ён стаў? Але каты ніколі не спыняюцца, каты нават паміраюць катамі. І чаго так блізка да плоту пад'ехалі? І чаму гэты нягоднік не адхіліўся? Як сьпецыяльна... Касіянаў раскрычаўся — кантррэвалюцыйны замах. А дзед яшчэ пачаў пярэчыць, што ня трэба сьсякаць дрэва.

— А што той, навуковец?

— Нібыта ціха сядзеў... Нават супакойваў сябрука-ката: маўляў, нічога. Добранькім хацеў падацца, сволач. Мне пра яго пасьля расказалі: палову універсітэту свайго перасадзіў, гад. Скаловіч ягонае прозьвішча... Нават у энцыклапедыях дасюль ёсьць. Геній, ці ж бачыце, у хіміі. Нічога, самога праз год разам з ахвярамі расстралялі. А дзеда забралі тым жа вечарам. Ён і хавацца ня стаў — навошта? Людзей нават у Казахстане, у Сібіры знаходзілі. Бабуля насіла перадачы ў турму. Яна была цяжарная маёй маці і чакала гадзінамі кожны дзень у чарзе такіх жа сваякоў арыштаваных — няшчасныя кабеты з клуначкамі... Год хадзіла... А пасьля ў яе аднойчы не прынялі перадачу. А ў трыццаць сёмым забралі і бабулю. Маці выходзіла ў дзіцячым доме. Гэта цуд, што бабуля выжыла ў лагеры для жонак ворагаў народу. Называўся ён экзатычна — “АЛЖИР”, “Акмолинский лагерь жен изменников родины”. Другі цуд — што выйшаўшы на волю, пасьля вайны, яшчэ да пачатку “рэабілітансу”, знайшла сваю дачку, тады ўжо трынаццацігадовую дзяўчынку, худую, як запалка, і апантаную піянерку... Якая пасьля спрабавала атруціць злачынную маці.

— Як гэта? — разгубілася Даліла. — Дзіця?

— А што — дзіця? — прабурчэла старая. — Дзеці — яны і ёсьць найлепшымі катамі, бязьлітаснымі, вынаходлівымі... Што Аркадзь Гайдар, які ў пятнаццаць гадоў уласнаручна расстрэльваў белагвардзейцаў, што кітайскія хунвэйбіны, якія абмазвалі смалой сваіх школьных настаўнікаў і клалі на сонца... І праз кожныя некалькі гадзінаў — пакуль няшчасныя варушыліся — падмазвалі яшчэ... А высакародная ідэя, каб апраўдаць дзіця-забойцу, знойдзецца заўсёды. Маёй маці было трынаццаць гадоў, яна пакутвала, што жыве з ворагам савецкай улады... Вось тут, у гэтым дамку ля могілак... Ды яшчэ пасьля лагераў мая бабуля не была надта прыветнай ды ласкавай. Піянерка аблупіла галоўкі ад серніцаў — цэлую

пушку ўзяла — і натрушчыла ў каву... Яны тады пілі жытнюю каву — з перасмажаных зерняў.

— І што? Вашая бабуля заўважыла? — зацікавіўся Едрусь. Разалія Іванаўна няўхвальна паглядзела на ягоную фрызуру — валасы забраныя ў хвост, ды яшчэ бялявая коска таўшчынёй з лазіну зьвісае над вухам, пераплецёная чорнай ніткай.

— Выпіла мая бабуля тую каву... Але арганізм, відаць, загартаваны быў да любой атруты. Паванітавала — і нічога.

— А потым — як жа? — жаласьліва спытала Даліла, падумаўшы пра сваю зеленавую дачушку Віку, што зараз адрывае лялькам парэпанья пластыкавыя ногі ў гульнявым пакоі групы нумар дзесяць дзіцячага садка завода ацяпляльнага абсталяваньня.

Галава Разаліі Іванаўны трэслася, нібыта старая адмаўляла тое, што гаворыць.

— А потым — мая маці прызналася... Бабуля даравала... Хаця да канца яны адна адну так і не прынялі.

Разалія Іванаўна памаўчала.

— Калі мая маці падрасла, здаецца, тое-сёе зразумела... Прынамсі, чаму ў гэтай хаце піянеры б'юць вокны. А яшчэ пачытала запісы сваёй маці пра тое, што давалося перажыць у турме і ў лагерах. Я таксама пасьпела пачытаць... І прозьвішча Касіянаў было там на кожнай старонцы. Сёньня казалі б — садыст... Хаця сам ён ніколі нікога ня біў. Нават пальцам, казалі, не крануў. Але што ён вытвараў з людзьмі! Быццам хацеў сьцьвердзіцца ў думцы, што любога чалавека можна давесьці да стану жывёлы. Вызваліць з ягонае душы зьвера, а потым — ператварыць зьвера ў казюрку... Нікчэмнасьць... Сапраўдную навуковую сістэму распрацаваў.

Разалія Іванаўна перарывіста ўздыхнула, і Даліла пасьпяшалася падаць ёй вады ў кубачку з застарэлымі пісягамі ад густой заваркі ўнутры і намалёванымі вішанькамі звонку. Старая прагна выпіла.

— Дзякую... Гэта называецца — ёсьць каму вады падаць... Мая бабуля ўсё паўтарала — што ёй не падасьць перад сьмерцю нішто. А мая маці страшэнна злавалася. Яна ж была студэнткай медвучылішча, марыла ратаваць параненых на полі бою. Усё роўна, дзе тое поле бою — ясная справа, “нашы” будуць ваяваць за высокую справу. І бацьку майго яна сустрэла падчас гэтых “вучэньняў”. Уключалі сірэну, усе, хто ішоў у гэты момант па вуліцы ці гуляў па прысадах парку, абвяшчаліся ў зоне паразы хімічнай зброяй... Вось бацька мой, курсант, і патрапіўся — рупная дзяўчынка-сандружыньніца ўпарта пераконвала яго, што ён цяжка атручаны, і мусіць легчы на насілку.

Калі маці выйшла замуж за майго бацьку, нават помнік Сталіну на Кастрычніцкай плошчы пасьпелі зьнесці. Таварыш Касіянаў вырашыў ратавацца... Вядома, чужымі пакутамі. Вынаходзіць новыя справы. Ён адсачыў сваіх былых “кліентаў”... Мой бацька быў вайсковец. У вайну застаўся сіратой, служыў сувязным у партызанскім атрадзе. Скончыў артылерыйскую вучэльню. Вядома, сувязь з сям'ёй ворага народа даказвала, што ён — шпіён. Маіх дзеда і бабулю яшчэ не пасьпелі рэабілітаваць... Бацька ня вытрымаў ганьбы арышту. Седзячы ў камеры, загнаў у горла алюмініевую лыжку. Так я і вырасла — пад ненавісныя спрэчкі двух пакрыўджаных лёсам кабетаў аб тым, ці шмат дала нам савецкая ўлада і хто вінаваты ў сьмерці мужа і сына з роду. А потым зьявіўся Сева...

Бабулька ўзяла фотаздымак, заклеены плёнкай, і беражліва схавала між старонак альбому, нібыта зачыніла ў шафу знакаміты шкілет, які мусіць мецца ў кожнай сям’і.

— І чаму ён уздумаў засіліцца на ігрушы? — цяпер Разалія Іванаўна не гаварыла, а шаптала. — Гэта лёс? Ці ён даведаўся? Калі б ня тая ігруша... Чаму я ні разу не знайшла яе... Можна быць, дастаткова было б адламаць адну галінку... Многімі і разнастайнымі чынамі прыносяць людзі ахвяры нескаронам анёлам, казаў блажэнны Аўгустын, які так любіў сваю маці, што адрокся ад маці свайго сына. А я?

Голас старой стаў зусім нягучны. Едрусь зірнуў на Далілу і пакруціў пальцам ля скроні. Даліла спачувальна прыўзняла бровы. Хвораму і дурнап’яну есці ня трэба...

Аднойчы яны зайшлі да бабулі ўтрох. Чарнявая Даліла ў чорным (туніка з матузамі), бялявы Едрусь таксама ў чорным (майка з выявай пражскага габрэя Кафкі), а чарнявы Генусь, арыгінал такі, у марынарцы. Падобна, чорнае хутка стане фірмовым адзеннем нашай каманды.

— Ну, дзе твая бабулька?

— Ціха, не шуміце, сьпіць яна, відаць.

Аднак на ложку, пад коўдрай з гарэзнымі надпісамі “Чыкага” — о, вялікі сэканд-хэнд, ты зьядноўваеш народы! — старой не было.

— Ды куды ж яна падзелася? Запалі сьвятло, Едрусь...

— Ляжыць! Тут, у куце, пад абразамі... Памажы...

— Разалія Іванаўна! Спадарыня Разалія! Чуеце?

— Зараз... Як жа... Пачуе... Яна... яна... не цалкам... Яна разрэзаная...

— Не гарадзі абы-што, Тэрмінатар.

— Каб я здох! Дзе ейная галава? І плечы? У сьценцы, ці што?

— А кроў тады дзе? Ой, халера... Праўда, нібы ў сьценку ўвайшла...

— Давайце паспрабуем адцягнуць яе...

— Не чапай! Міліцыю трэба!...

— Пасьпееш... Лепей цягні... Вось... Галава... проста са сьценкі выходзіць... І рукі...

— Цэлая твая старая. Але... Матка Боска... Усё роўна...

— Можна, укол які трэба зрабіць? Даліла, у цябе ж ёсьць...

Але ніякія ўколы Разаліі не былі патрэбныя. Нават карань мандрагоры ня мог разбудзіць сваім несамавітым крыкам гэтае цела. Старая глядзела ў чорную столь вачыма такімі нерухомымі, што здавалася, па іх можна пастукаць, як па шкле.

І тады Едрусь падышоў да сьцяны і паспрабаваў дакрануцца да шпалераў з выцьвілымі ружамі...

Гульня №1

Пасьля мы спрабавалі адзін аднаму пераказаць, што адбываецца па той бок сьцяны. Словы падалі, як цьмяныя штучныя перліны, ня здольныя адлюстравіць нічога. Вядома, мы шукалі адказы, чаму менавіта ў хаце Разаліі Іванаўны ўтварыліся дзьверы ў іншы час, і як такое ўвогуле магчыма. Яшчэ да таго, як да Гульні далучылі мяне, Макс адкапаў у Інтэрнеце зьвесткі пра Чорны Камень на ірландскай ферме, ля якога час ад часу

знікалі жывёлы і нават людзі, пра зялёную калону з жоўтымі прожылкамі ў левым куце мячэці маленькага гарадка Саудаўскай Аравіі, ля якой ніколі ня моляцца, бо аднойчы раніцай убачылі, што з каменю высоўваецца рука... Рука немаладога мужчыны, спрацаваная, з чорнымі пазногцямі, аголеная па локаць... Руку сузіралі цікаўныя цягам часу між дзвюма ранішнімі сьпевамі пеўняў, глядзелі, як б'ецца жылка на запясьці, а потым рука варухнулася і ўцягнулася ў калону, як сьлімак у сваю ракавінку. Самае страшнае, казалі сьведкі — менавіта кантраст паміж будзёным, нехлямяжым, прафанным выглядам канечнасьці — і неверагодным, звышчалавечым яе месцазнаходжаньнем.

На лонданскай Канон-стрыт, насупраць Кітайскага банку, у закратаванай нішы захоўваецца камень Брута. Саксонскі кароль Этэльстан распавёў летапісцу, як ён праз гэты камень хадзіў па сваю карону. Вытанчаная срэбная карона нагадвала ўпрыгожаньні піктаў у часы росквіту іх цывілізацыі, якая пры Этэльстане заняпала да людажэрства і касьцяных упрыгожваньняў. Паўстанец Джэк Кэйд нібыта пры дапамозе каменю Брута зайшоў у Лондан і спаліў яго, і абвесціў сябе каралём Мантгомеры... Хаця які сэнс абвясчаць сябе каралём пажарышча — ведае толькі егіпецкі бог Гор, адказны за самалюбства.

І гэтак далей, далей... І паспрабуй адрозьніць, дзе спрацавала фантазія затурканага начальствам журналіста, якому абавязкова — дайд-лайн праз гадзіну — трэба скінуць у ленту навінаў сем сенсацыйных паведамленьняў, а дзе — рэальныя падставы паўтараць словы Гамлета да Гарацыя... Ёсьць, маўляў, многае на сьвеце...

Сьвет нагадвае скамечаны ліст паперы, таму нам у ім няўтульна, і мы ўвесь час сасьлізгваем з абранага шляху. А тут патрапілі на самы згін, сьцэрты так, што ўтварылася невялікая дзірачка...

Куды можна выйсьці праз такое выпадковае вакенца?

Запісы Разаліі Іванаўны ў зялёным нататнічку з залатым надпісам “Ленінград” пачыналіся: “Менск, 1933 год”.

Лагічна было падумаць, што ты трапіш на тое самае месца, дзе цяпер знаходзішся, толькі ў іншым часе, і першае, што ўбачыш — яшчэ не зруйнаваная могілкі, касьцёл, капліцы, расьпісаныя знакамітым мастаком Янам Дамелем...

Але ня ўсё так проста... Ня ў госьці сьхадзіць да бабулі Ганны на бліны ці да суседа Радаслава на каньяк. Ты прабіраешся Туды, у чужы асяродак, нібыта спрабуеш скрозь поліэтыленавую плёнку дакрануцца да чужога аголенага цела. Кагосьці часткова замяшчаеш, выціскаючы яго таксама некуды... І прыцягвае цябе абавязкова яна, Сьмерць.

І плата за знаходжаньне Там была высокая. Як за знаходжаньне ў любым чужародным асяродку — у вадзе, агні, на лютым марозе ці страшэннай вышыні. Стан трохі падобны на ліхаманку пры высокай тэмпературы... Хвіліны забіралі гады. Гэта на прыкладзе Разаліі Іванаўны было відно.

З таго, што запісала Разалія, вынікала: яна ўпарта спрабавала выправіць лёс свайго роду, скручаны, як жалезны крыж, у які ўдарыла маланка... Абрэзаць галінку дзедавай ігрушы...

Мы, цынікі-маргіналы, пасьмейваліся: няшчасная Беларусь зацyklена на пладовых дрэвах. Ігруша на беразе Дняпра з прэлюдыі “Каласоў

пад сярпом тваім”... Ігруша з постмадэрновага раману гомельскага літаратара Балахонава, у ствале якой кінутая кабета пахавала труп забітага каханка... І зноў “Імя ігрушы”.

Бабулька ўсур’ез спадзявалася, што як толькі галінка зьнікне — павінен зьнікнуць і высокі жалезны крыж з бляшаным вяночкам на ўскрайку могілак. Дзе ляжыць ейны Сева.

Даліла, вядома, узяла да галавы. Выканае, маўляў, заповіт...

Але сьмерць кожнаму прапаноўвае сваю галінку.

І кожны сам выбірае, ці гуляць яму са сьмерцю...

Чаму дасюль вінавацяць ангельскага мастака-дэкадэнта Обры Бердсьлея ў распусьце? Ён быў прававерны каталік... Але хварэў з васьмі гадоў на сухоты. Кажуць, хворы на сухоты ў пэўны момант свае хваробы перажывае павышаную сэксуальнасьць.

Багдановіч, таксама хворы на сухоты, пакінуў дзённік, дакладней, некалькі алоўкавых запісаў на аркушах паперы пра адносіны з замужняй жанчынай Клавай. Бердсьлей, які ненадоўга перажыў Багдановіча, маляваў падоўжаныя, як у блёкаце, белыя жаночыя целы з чорнымі кветкамі граху.

Перад сьмерцю пакаяўся. Папрасіў спаліць грахоўныя малюнкi, асабліва ілюстрацыі да “Лісістраты” — неверагодна вялізныя напружаныя чэлесы, белыя жаночыя сьцёгны, як узьбітыя вяршкі...

Менавіта хвароба спараджае падвышаную пачуцьцёвасьць ды эмацыйнасьць. Здаровы, па-прыроднаму здаровы чалавек ураўнаважаны і ня стане засільвацца з-за таго, што самка адмовіла яму ў спарваньні альбо чужая бабулька папрасіла сьпілаваць галінку ігрушы коштам у некалькі гадоў твайго жыцьця.

Але ніхто з нас ураўнаважаным ад пачатку ня быў.

Першым Туды пайшоў Едрусь.

Мой Едрусь. Худы бялявы рокер з блакітнымі вачыма, няспраўджаны млынар...

...Чалавек, на якога глядзіць Едрусь, крануў пяром аркуш. Маленькая кропачка атраманту... Быццам першая ракавая клетка. З яе можа вырасьці літара, потым — метастазы словаў... сказаў... Сьмяротная пухліна.

“Я, Павал Глебавіч Налецкі, 15 красавіка быў запрошаны на невялікі банкет у дом прафесара гісторыі Люцыяна Нічыпаровіча з нагоды дня народзінаў гаспадара. Паколькі я працую з прафесарам у адной установе (Бел. універсітэт), і паколькі я ведаў, што сярод гасьцей будуць камуністы і комсамольцы, я вырашыў пайсьці. Хаця да мяне даходзілі чуткі, што прафесар Нічыпаровіч яшчэ не да канца пераадолеў у сабе буржуазна-ліберальныя ўхілы...”

Пяро затрымалася... Павал Глебавіч асьцярожна паклаў яго. Нібыта яно магло выстраліць... Па вялікім рахунку, можа. Налецкі незаўважна для сябе пачаў разважаць услых. Не, не, гэта невыносна... За што такое на старасьці гадоў... Калі яго змусілі напісаць “адчот” пра тую злашчасную вечарынку ў педтэхнікуме, ён жа не напісаў нічога кепскага... Выбіраў кожнае слова... Але як, як ён мог не згадаць пра выбрык гэтага ненармальнага шляхцюка з Камароўкі Апіевіча! Гарлаць пры сьведках пра тое, што няшчасную Беларусь падзялілі між Усходам і Захадам, і топчуцца, і разрываюць яе жывое цела...

Дваццаць гадоў таму і сам Налецкі мог кінуць падобнае ў твар нават жандарам... Тады ён ня быў баязьліўцам. А цяпер... Ён жа вымушаны... У яго жонка... Дачка... Не за гарэлы блін душу аддаць... Ня ён — дык іншыя напішуць. Ды што крывіць? Колькі пер'яў рыпяць у гэты ж самы час, апісваючы застолье ў Нічыпаровіча! І, напэўна, тыя, што старанна выводзяць літару за літарай, не вярэдзяцца, яшчэ й перакананыя, што робяць добрую справу... Асабліва — той, чарнявы мярзотнік Валяр'ян Скаловіч, што сядзеў за сталом насупраць. Нездарма ж сябруе з галоўным катом горада, Касіянавым. Налецкі сам бачыў, як ехалі яны разам у шыкоўным чорным "Фордзе". Дзіва што — хто з такім тыпам, як Скаловіч, будзе яшчэ сябраваць? Скура белая, быццам з сутарэньняў ніколі на сонца не выпаўзаў. Неахайныя цёмныя валасы, нібыта ніколі не прычэсваецца. І гэта на пятым дзясятку, прафесар! Вочы зьедлівыя, нос вялікі, кручком. Але зьнешнасьць нічога ў параўнаньні з характарам. Кажан. Не зразумела, чаму Нічыпаровіч яго так любіць. Глядзіць — нібыта бацька на хворага сына. Не адымеш, Скаловіч — геній у хіміі. Каб хацеў — даўно апынуўся б зноў у якой Сарбоне... Грахі не пушчаюць, ці што? Успомніць толькі гісторыі з закаханымі студэнткамі... Што яны знаходзілі ў гэтым мярзотніку? Ён жа ўсьміхацца нармальна ня ўмее. Выгляд, нібыта з жанчынай ні разу ў жыцці не цалаваўся.

Так, гэты ня будзе вагацца — даносіць або не. Кажуць, нават студэнтаў сваіх не шкадуе, пасылае на перавыхаваньне ў ГПУ.

Ён, Налецкі, ніколі ня будзе перакананы ў тым, што данос можа быць добрай справай.

Апіевіч павесіўся б усё роўна — пісаў пра яго, не пісаў... Акрамя таго — ён жа, у адрозьненьне ад некаторых, не падлюга.

...Ён — узважае — кожнае — слова.

З фотаздымкаў у зялёных рамках на гаспадара пакоя глядзелі добрыя ўсьмешлівыя вочы. Зьезд славістаў... Гадавіна вясельля з Ганнай... Дачка — на лецішчы ў Ліфляндзіі, у матросцы, на трохколавым роварчыку...

Пяро ізноў кранула паперу, нейкім рыўком, нібыта ўпілося ў яе сваёй жалезнай дзюбай.

"Акрамя мяне, сярод гасьцей знаходзіліся загадчык кафедры неарганічнай хіміі БДУ Валяр'ян Скаловіч, выкладчык педтэхнікума літаратуразнаўца Пятро Замоцкі, паэт Зьмітрок Кадура і яшчэ два чалавекі, якіх я асабіста ня ведаю. Аднаго звалі Андрэем, другога Антонам. Апошні быў у суправаджэньні жонкі. Яе імя я не запамніў."

Запомніў, яшчэ як запамніў! Антаніна. Антон і Антаніна... Абодва студэнты. Ён — вучань Нічыпаровіча, будучы філолаг, камсорг універсітэту, яна — хімік. Прыгожыя, маладыя... Асабліва адметныя ў яе вочы: зялёныя, як смарагд, і з разрэзам, быццам у Неферціці... Як Антаніна пагардліва зірнула на яго, Паўла Налецкага, старога, сьсівеллага навукоўца з сусветным імем, калі ён сказаў, што ня варта трымацца за старыя ілюзіі, хіба мала — сумленна працаваць, рабіць сваю справу. Каб захаваць хоць нешта для нашчадкаў, для тых, хто захоча адкапаць гэтую Трою, засыпаную палітычнымі пяскамі...

Пра тое, што яна яму сказала, ён не напіша.

"Беларусь разадраці напалам, вынішчаюць яе лепшых сыноў, дасылаюць кіраваць ёю чужынцаў... Катаў з іншых краёў, малаадукаваных,

без сумленьня, без чалавечнасьці. Але Беларусь моцная. Яна не памрэ. А вось дзеля яе варта памерці”.

Застаецца спадзявацца, што Скаловіч тых словаў ня чуў. Вось ужо ад гэтай студэнткі любоўных цыдулак мярзотнік не дачакаецца.

Налецкі і сам калісьці думаў, як Антаніна. А цяпер... Хто ён цяпер? Ён усё яшчэ верыць, што можна збалансаваць паміж подласьцю і сумленнасьцю?

Можа быць, варта выкрасьліць сказ пра буржуазна-ліберальныя ўхілы? Але ж пра гэта пісалі ў “Звязьдзе”... Не было б Рымшы — дык быў бы чорт іншы... Калі не напісаць — атрымаецца, што ён замоўчвае, альбо — барані Божа! — падзяляе погляды Нічыпаровіча...

Насамрэч, вядома, падзяляе. Нічыпаровіч — ня тое каб душэўны сябра, але калега самы паважаны, высакародны па-старасьвецку, да наўнасьці...

“Мы пілі віно партвейн, а яшчэ гарэлку, якую прынёс паэт Зьмітрок Кадура. Я выпіў таксама, таму мала памятаю, што гаварылі за сталом. Размова насіла бытавы характар. Памятаю, што Кадура чытаў свой верш, у якім давалася апісаньне буры. Магчыма, тут быў нейкі палітычны намёк, але, паколькі я быў п’яны, я гэтага дакладна не зразумеў”.

Чалавек кладзе пяро на стол і выцірае дрыжачай рукой спацелы лоб. Але, здаецца, пакуль нічога кепскага не напісана. Зараз жа гнюсны, ненавісны страх сыціснуў сэрца. Вось гэта і не спадабаецца! Яны адразу ж вырашаць, што ён ілжэ, ня хоча супрацоўнічаць па-сапраўднаму! А тады... Ён ужо пабываў у іх кабінетах і іхніх сутарэньнях. Смак крыві ў роце, кроў, якая цячэ з носу проста ў глотку, так, што захлынаешся... Перхаеш крывёй... Ходзіш у прыбіральню крывёй... Не, болей — ніколі! Урэшце, ня ён — іншыя ўжо даклалі... Успомні пра Скаловіча!

Пяро нібыта само скочыла ў зьнямелья пальцы.

“Прафесар Нічыпаровіч вельмі хваліў верш Кадуры і сказаў, што беларусы — таленавіты народ, толькі, як гаворыцца ў казцы, начальства Бог заўсёды пасылае яму самае пагане”.

Павал Глебавіч схамянуўся і пераправіў літару “Б” у слове “Бог” на малую.

“Я не адобрыў слоў прафесара, нагадаўшы, што зараз нарэшце ўлада належыць народу. На гэта прафесар адказаў, што гэта вялікі зман, і на зьмену старым дыктатарам прыходзяць новыя, толькі менш пісьменныя, якім непатрэбная беларуская культура, да таго ж многія прыехалі з іншых краёў”.

Пяро на хвілю затрымалася. Што далей? Расьпісваць, як абурылі яго, даносчыка, словы прафесара? Няшчасны Нічыпаровіч... Але ж павінен быў гэты стары ідэаліст разумець, што сам наклікае сваю сьмерць! А Кадура... Ды ён жа правакатар! Як гэта раней не зразумелі! Вядома, ходзіць, гарлае, чытае вершы! Вось і на зборышчы ў Нічыпаровіча, гледзячы ў прыгожыя вочы Антаніны, прачытаў верш Янкі Купалы, да якога цягаецца, як галодны зяць да цешчы на аладкі:

Раз абсели беларуса
 Маскалі ды Ляхі,
 І давай яму сваяцтва
 Тыкаці з-пад пахі:
 – Ты мой ісьцінны браточак! –
 Маскалёк бармоча;

– Ты мой хрэсьнік, мой сыночак! –
Юда-Лях сакоча.
Беларус жа ім на тое:
– Сваячкі мае вы!
Смачны жолуд вам на каву,
Дый высока дрэва!

Вар’ят... Правакатар... Але такі малады. Ён столькі мог бы стварыць...
І яго кроў ляжа на гэтых рукі...

Рукі сялянскага сына з Рэчыцкага павету, за здольнасьці вывучанага
вясковым дзячком ды пасланага на грошы апякунства ў магілёўскую се-
мінарыю...

Налецкі перагортвае ў памяці старонкі свайго жыцьця, нібыта рыхту-
ецца не забіць, а памерці.

З семінарыі, аднак, пайшоў не ў сьвятары. Пакуль жыві, здымаючы на
мізэрную дабрачынную стыпендыю катух у мясцовага краўца, знайшоў
у шафе Біблію на іўрыце, што належала яшчэ прадзеду гаспадара. І, ад
цікаўнасьці і самоты, вывучыў па ёй, успамінаючы некалькі семінарскіх
урокаў па старажытнагабрэйскім, іўрыт... Гэта была шостая мова, якой
авалодаў веткаўскі “вундэр-кіндэр” — пасля польскай, рускай, нямецкай,
лаціны і грэчаскай. Беларуская ў гэты пералік, зразумела, не ўваходзіла...
Што за мова? Грубая мужыцкая гаворка! Ад якой належала як мага хутчэй
пазбавіцца, каб не выклікаць насьмешак адукаваных людзей.

Магілёўскія габрэі прыходзілі паглядзець на дзіва: шаснаццацігадовы
беларускі хлопец вольна чытае Тору! Як можна даць такому таленту згінучы
у глухой правінцыі імперыі? Скінуліся — хто колькі мог, ды яшчэ дадало
грошай мясцовае таварыства прыгожай славеснасьці... І Пятрок апынуўся
ў Санкт-Пецярбургскім універсітэце на аддзяленьні ўсходніх моваў. І ўжо
славутым маладым вучоным, аўтарам трох манаграфіяў, дзясяткаў ар-
тыкулаў, мужам прыгажуні з сям’і піцёрскага архітэктара змушаны быў на-
ведаць родную вёсачку, загубленую між палескіх балатоў. Ехаў, каб атры-
маць дазвол “обчэства”, да якога па законе быў прыпісаны, як селянін,
на “открепление” — каб мець магчымасьць працаваць настаўнікам... “Об-
чэство” належала паіць, карміць дні тры, як на вясельлі, улагоджваць, каб
далі грамадою згоду. А сусед-апівыха ўсё куражыўся над “вучоным”: “А вось
не адпусьцім цябе! У паны захацеў! Заставайся з намі гной варочаць!”

Адпусьцілі... Потым была вялікая праца. Міжнародныя канферэнцыі,
лекцыі, дыскусіі, змаганьне з цэнзурай. Адкрыцьцё Беларусі і яе мовы.
Гістарычныя крыніцы, якіх дагэтуль упарта не заўважалі. Зборнік народных
казак, за які яго маглі адны — спаліць на вогнішчы, як блюзьнера і сакру-
шальніка “устоев”, а другія — ушанаваць вечнай павагай і ўдзячнасьцю...

Не спалілі. Не ўшанавалі. Лаўравы вянок, як і цярновы, даецца толькі
абранцам. А ён у душы так і застаўся звычайным сялянскім сынам —
абачлівым, няўпэўненым у тым, што заўтра ня выгарыць ягоная ніва, не
адбяруць ліхія паны апошнюю худобу... З пакрыёмым, агідным самому
жаданьнем цалаваць у ручку таго, хто можа паслаць на стайню... Пасля,
можа, выйдзе мужык з панскіх пакояў ды сплуне, ці выдзера з плоту
калаціну на панскую сьпіну... Але пакуль трэба бараніць сябе ды свой
надзел, чаму б не схіліцца... Ён ненавідзеў у сабе гэта сялянскае, халоп-
скае, у маладосьці, здаралася, трымаўся сярод сьвецкіх, бліскучых зна-
рочыста годна, часам нават задзёрзка... Потым, калі зьявіўся дасканалы

касьцюм, пенснэ, партфель з ангельскай скуры — гэта сталася залішнім. Інтэлігент да апошняй валасіны.

Рэвалюцыя гукнула голасам колішняга суседа: “Бач, панам зрабіўся! А да обчаства вяртайся, у гной!”

Было невыносна цяжка... Але з крыві і гразі паўстала Беларусь. Тое, пра што ня марылася ў самых сьмелых мроях. Такія ж сялянскія сыны задумалі стварэньне акадэміі і ўніверсітэту — у якіх гаварылася б на мове тутэйшага люду. Ён прыняў запрашэньне, не разважаючы.

А потым... А потым былі гады волі і веры, якія паступова зьмяніліся на адчуваньне, што сядзіш у палонцы, вада ў якой паволі замярзае, ператвараецца ў лёд, і вось-вось абхопіць цябе цьвёрдымі халоднымі абцугамі, і згасіць апошнюю жарынку жыцьця... Маленькія саступкі новай уладзе — добра, я звольню гэтага асістэнта... Галоўнае — не чапайце кафедру. Добра, мы аб’яднаем нашы кафедры... Але дайце магчымасьць выкладаць надалей. Добра, я ня буду называць у лекцыі тыя імёны — пакіньце гэтыя... Яны таксама вартыя. Добра, далучу да шэрагу вартых прозьвішча аднаго патрэбнага і важнага пустазвона... Ну хаця б у такім выглядзе гэта надрукуецца?

Ён падпісаў паперы, згаджаўся — вядома, з агаворкамі, з адваёвамі нечага ўзамен на нешта... Але ад душы адкусвалі кавалачак за кавалкам, і яна сьцякала сумленьнем... Першым ня вытрымала не душа — сэрца.

Павал Глебавіч устае... Пяро падае на стол з цёмнага дрэва, кроплі атраманту на пашарпанай паверхні амаль ня бачныя. Як кроў на крыві. За што? Як жыць далей з гэтым на душы? Дрыжачая рука імкнецца скамечыць ліст... Боль, які перапаўняе сэрца, раптам выплюхваецца, ахоплівае ўсё цела... Налецкаму здаецца, што над ім нахілілася тая амаль незнаёмая дзяўчына Антаніна, чужая жонка, і шэпча: “Так будзе лепей...”

Едрусь, задыхаючыся, глядзеў на чалавека, які ўпаў на падлогу. Які боль... Нібыта спыняецца сэрца. Але ж увесь гэты час госьця з будучыні як бы тут не было — не варухнуцца, не ўмяшацца ў падзеі. Блёкат? Сон? Але ж госьць сачыў, як гаспадар пісаў свой “адчот”, запамніў кожнае слова... І пры гэтым — не адчуваў уласнага цела. Ён што, таксама памёр? Едрусь амаль у жаху паспрабаваў варухнуцца. Дзякуй Богу, цяпер можа рухацца. Правёў рукой па твары... Хістаючыся, нахіліўся над гаспадаром... Павал Глебавіч Налецкі глядзеў у столь шырока адкрытымі, нібыта здзіўленымі, вачыма, у кутках якіх блішчэлі сьлёзы. Рокер асьцярожна дакрануўся да рукі гаспадара... Адчуваньне — нібыта спрабуеш нешта ўхапіць пад хуткай плыньню... Пульса няма. Можа, трэба зрабіць нейкі масаж сэрца?

Але Сьмерць паставіла тут ужо сваё кляйно. Едрусь нібыта адчуваў яе нялюдскі, цяжкі гнеў на недазволенага сьведку ейнай працы.

Трэба адсюль сыходзіць...

Перад тым, як выйсьці з пакою, упрыгожанага пажайцелымі фотаздымкамі ў зялёных рамках, госьць скамечыў і сунуў у кішэню сьпісаную няроўным старэчым почыркам паперу.

Вядома, першы раз Едрусь не пасьпеў нічога толкам ні разгледзець, ні паспрабаваць зьмяніць — гэта пасля мы адзін за адным пачнем тузаць за ніты ня намі сатканага сувою.

Наш рокер цьмяна памятаў, што было потым. Ішоў праз нейкія дзьве-

ры, спускаўся па лесьвіцы... Нібыта бачыў іншых людзей. Ці бачылі яны яго? Ніхто не загаварыў, не спрабаваў затрымаць. Так, выйшаў і на вуліцу. Шэрае неба, як мёртвае вока. Менск... Але непазнавальны. Драўляныя дамы, незнаёмая цэркаўка за імі — як сьветлы анёл за сьпінамі сагнутых старэчаў, што рыхтуюцца ў апошні шлях. Што яшчэ? Прысмак медзі ў роце. Такі бывае, калі прыкладзешся да старога крыжа. Незвычайная лёгкасьць — і туга ад усьведамленьня, што гэты сьвет толькі цень.

Едрусь не шукаў шляху назад — дый у тым сваім стане і ня мог бы знайсці. Дзе тыя могілкі, дом Разаліі, злашчасная ігруша? Яго проста нейкая неадольная сіла выціснула назад, бы кроплю алею з халоднай вады.

У кішэні Едруся, які вываліўся проста са сьцяны на драўляную падлогу дома Разаліі, хапаючы паветра ротам, быццам выцягнутая з вады рыбіна, ніякай паперкі не засталася. Але й у сакрэтных архіўных тэчках даносу Налецкага Макс не знайшоў. Хаця праверыў, як мог, па архівах, а Генусь па Сеціве “прабіў”. Высьветлілася, амаль усе, хто названы ў незакончаным даносе, былі неўзабаве пасья “банкету” арыштаваныя і асуджаныя. Скаловіч, аднак, праз паўгода адпушчаны. Выслужыўся, зразумела. Шкада, у энцыклапедыях не прынята дадаваць да навуковых званьняў слова “даносчык”. Значылася толькі: “Нарадзіўся ў 1890 г. у г. Менску. З сям’і артыстаў. У 1911 г. скончыў хімічнае аддзяленьне фізіка-матэматычнага факультэту Юр’еўскага універсітэту, у 1913-м – Вышэйшыя педагогічныя курсы (аддзяленьне фізікі, матэматыкі і касмаграфіі), абараніў кандыдацкую дысэртацыю. У 1913-1923 г. працаваў у Сарбонскім універсітэце. У 1923-1933-м прафесар і загадчык кафедры неарганічнай хіміі БДУ, дэкан хімічнага ф-ту (з 1931). Неаднаразова арыштоўваўся органамі НКУС. У 1934-м абвінавачаны ў “шпіёнска-дыверсійнай дзейнасьці” і асуджаны да вышэйшай меры пакараньня. Час і месца сьмерці невядомыя.”

Яшчэ былі сьпіс навуковых працаў ды падрабязнасьці ўкладу ў разьвіцьцё каардынацыйнай хіміі і нейкіх там пераксідных злучэньняў.

Тады ўдзельнікам Гульні здавалася, што калі яны сутыкаюцца з кімсьці па той бок сьцяны, гэта выпадковасьць. Наіўныя!

І яшчэ вырашылі: хаця папера са стала прафесара ў нашым часе не зьявілася, але ж і ў тым, здаецца, не засталася. Значыць, можна нешта зьмяніць! І варта спрабаваць! Усе гэтыя сентыменты пра матыля на дарозе — тыпу, раздушыш у іншым часе, а ў тваім настане апакаліпсіс, — лухта. Гэта ня крылы матыля — гэта млын. Пачварна цяжкія каменныя жорны — кшталту тых, на якіх волат Мянеск перамолваў валуны на месцы будучага гораду свайго імя. Усё замесіцца з аднаго цеста, усё пройдзе праз адну печ... А ці памятае той, хто спажывае хлеб, імя кожнага зерня?

Гульня №2

Другім Туды пайшоў Макс.

Вядома, сам напасіўся: аж рукі трэсьліся, як у скнары над халяўным гаршчком з дынарамі. Гістарычныя сенсацыі! Вернутыя імёны і рукапісы! Разгадка таямніцаў! Усё пралічыў: і карту тагачаснага Менску вывучыў, і старыя фотаздымкі, і падзеі... Адкрыты тэатр оперы і балета, архітэктар Лангбард хапаецца за сэрца, бо замест падабенства антычнага тэатру — з каланадай, скульптурамі і трыма ярусамі — дзьве шэрыя “бляшанкі”,

пастаўленыя адна на адну... Не хапіла сродкаў, дый не Афiны тут, спадар. Затое Дом ураду паўстаў, як мае быць... І помнік Ленiну перад ім. Менскi аэрапорт адкрыўся – з першым i адзiным самалётам К-5. Маршрут — вядома, якi... На Маскву. У трамвайным парку – 43 трамваi... А яшчэ — забаронены царкоўны перазвон, i ў Екацярынiнскай царкве захоўваюцца селядцы. Надпіс на фасадзе “Дом мой домам малiтвы нарачэцца” замазваюць фарбай, а ён iзноў праступае. У турме памёр ад тыфу менскi япіскап Мiкалай. Уведзеная “наркомаўка” – плаўнае, сьпеўнае, натуральнае гучаньне мовы скасаванае, беларускi правапіс павiнен быць як мага больш набліжаны да расейскага... Каб пасьля мовам лягчэй было зьліцца. У камунiстычным, так бы мовiць, экстазе, на iмперыялiстычных прасьцiнах. А яшчэ — лютаўскi хапун па справе “Беларускай народнай грамады” i паралельна арышт татарскай iнтэлігенцыi. У красавiку — арышты па справе “контррэвалюцыйнай дыверсiйна-шпiёнскай арганiзацыi ў жывёлагадоўчай галiне БССР”. У жнiўнi — па справе “Беларускага нацыянальнага цэнтра”... У кастрычніку “вылазкай кантрэвалюцыйнай агентуры беларускага кулацтва i буржуазii” на ўсебеларускай нарадзе па драматургii названы п’есы Янкi Купалы, Васiля Шашалевiча, Мiколы Грамыкi ды iншых — дзе хоць трохi жыла Беларусь. Крэацiвiлi чыноўнiчкi, каб не прастойваць, фантазiя працавала. Маладыя паэты напханья ў “амерыканку”, камеру ў двары дыхтоўнага будынку НКВД... Катаваньняў нiбыта яшчэ няма. Афiцыйна яны зьявляцца потым, у 1937-м... Але насамрэч метады тыя самыя. Толькi ў вязьняў ёсьць яшчэ рэальны шанец на жыцьцё.

Макс у адну кiшэню — лiчбавую камеру, у другую — стары “Кодак” з плёнкай, хто яго ведае, як ТАМ лепей...

І — у сьцяну, дзе абраз “Маленьне аб Чашы”.

З ложку падаў голас Едрусь.

— Паслухай, можа, ня варта...

Макс са зьдзiўленьнем зiрнуў на яго. Едрусь сядзеў на ложку, засланым посьцiлкай з цвыркунамі, сагнуўшыся ў крук.

— Нiчога, я вунь якi здаровы, пару кiль з задавальненьнем там пакiну, магу й дзесяць кiль. А наконт сувязi — дык я мабiльнiк узяў! — зблзнаваў Макс i зьнiк за бляклымi шпалерамi.

...Крэчат адняў ад вуснаў насоўку. Можна не правяраць: у чырвоных плямах. Ну i што? Яму, старому рэвалюцыянеру, выпаў найвялiкшы гонар i шчасьце: дажыць да зьдзяйсненьня сваiх мар. Упэўнiцца, што барацьба, сьмерць сяброў i ягоная ўласная сьмерць былі не дарэмныя. Гады ў падпольлi, голад, пагардлiвыя позiркi мяшчукоў ды арыстакратаў, палахлiвыя — тых, з-за каго iшоў на пакуты. Прывiд вiсельнi, з-пад якога чудам удалося зьнiкнуць... Пакiнуўшы там дарагiх, лепшых за сябе. Сяргей, Сонечка — i iх бязвольныя целы на шыбенiцы. Гэта непрыгожая сьмерць — у пятлi. Язык высоўваецца, i яшчэ... Памiраючы спраўляе натуральную патрэбу. А ў мужчынаў адбываецца выкiд семя.

Раней семя вiсельнiка каштавала вялiзныя грошы. Калi ня кат яго зьбiраў — дык iснаваў адмысловы клан жабракоў i зельнiкаў, якiя пiльнавалi, каб пасьпець абабраць павешанага, i жылi з тае здабычы. Цудадзейным лiчылася ўсё — валасы шыбенiка, ягоныя адрэзаныя пальцы...

Чалавек, па сутнасці, сьцярвятнік. Падлаед. Толькі рэвалюцыя можа пазбавіць яго жывельнасьці, абудзіць у ім чысты дух.

І ўсё-ткі ён, Крэчат, ня можа забыцца на гэта жажлівае відовішча, якое ён бачыў, на шчасьце, толькі ў думках — Сяргей і Сонечка гайдаюцца ў петлях, тузаюцца, выконваючы “танец вісельніка”, які так любілі сузіраць жыхары сярэднявечных гарадоў. Сінія языкі зьвешваюцца, па нагах сьцякае...

Не, ён не павінен пра гэта нават думаць — гэта абражае памяць нябожчыкаў.

Галоўнае, цяпер ён, ацалелы, бачыць, як паўстае магутная дзяржава, у якой кіруюць таварышы, людзі з народу, сумленныя, адданыя рэвалюцыі! Не, ну калі самому быць сумленным — сярод іх таксама ня ўсе вартыя... Гэты... таварыш Мадэст Касіянаў... Ён, Крэчат, ня можа адобрыць ягоныя метады. З паэтам Апіевічам, напрыклад, відавочна перагнута палка. Чалавек быў ня страчаны для рэвалюцыі. Прынамсі, на небясьпечную справу ў сваё эсэрскае мінулае Крэчат яго б узяў, не вагаючыся. Сорак дзён пазбаўляць чалавека сну... Нават інквізіцыя лічыла, што скрайні тэрмін такога катаваньня — шэсьць дзён. Пасьля чалавек лічыўся звар'яцелым. Вядома, у рэвалюцыі вакол — ворагі... Трэба змагацца... Але ці не сумленьней адразу — кулю ў лоб здрадніку? Вось Скаловіча — не шкада. Нягоднік заслужыў усё, што зараз мае. Не хацеў бы ён, Крэчат, быць на ягоным месцы. Гэта папы няхай на споведзі грахі адпускаюць. А рэвалюцыя за ўсё спаганяе напоўніцу, бязьлітасна, бяз скідкі на час і абставіны. І гэта правільна.

— Ты таксама палезеш у пятлю, Скаловіч, рана ці позна! — хрыгіць Крэчат са злавеснай радасьцю.

Але... надта ўжо Касіянаў ад таго, што робіць, атрымлівае насалоду. Надта падводзіць пад усё... навуковую базу. Нібыта такая навука спатрэбіцца ў той будучыні, якую яны рыхтуюць, дзеля якой гатовы памерці. Катаваньняў у савецкай краіне няма.

І... Вось жахлівая думка... Ці гатовы таварыш Касіянаў за тую будучыню памерці?

Крэчат схіляе галаву — чорныя валасы шчодро перавітыя сівізнаю. Чамусьці ўсплыў яшчэ ўспамін — месяц таму выпадкова праходзіў па вакзале і бачыў, як з вагона-цялятніка выкідаюць нешта пачварнае. Людзей-клёцак. У рызманах, якія разышліся пад напорам хворай бледнай плоці. Вочы-шчыліны. Чорныя пазногці. Нехта патлумачыў шэптам, што гэта — хахлы. Спухлі ад голаду. Там, на Украіне, выміраюць цэлымі вёскамі. Ураджай багаты — а людзям не даюць ні каласка. Таму што хахлы ўсе кулакі і людажэры.

Кажуць, цяпер — і праўда — там-сям людажэры.

Людзей-клёцак выгружалі на брудны асфальт, як мяхі. Нібыта яны ўжо не былі людзьмі. Нехта з іх, яшчэ не зусім страціўшы падабенства са стварэньнем божым, цягнуў руку, нешта прасіў нячутным голасам. Відаць, хлеба...

Крэчат сышоў тады, і ня ведаў, куды падзеліся прыезджыя. Не хацеў ведаць. Баяўся глядзець. Цяпер баіцца нават думаць.

А ў камісарыят паступаюць усё новыя звесткі і пра голад на Беларусі. Лісты... Допісы... У калгасе “Перамога” Менскага раёну чацьвёра калгаснікаў памерлі “ад недахопу харчаваньня”. У людзей пухнуць рукі і ногі,

што перашкаджае ім выходзіць зарабляць “трудоўні”. У калгасе “Вольная праца” на Гомельшчыне таксама некалькі калгаснікаў, спухшы, памерла. Сярод людзей паніка, прыезджых упрошваюць забраць дзяцей, каб выратавалі ад галоднай сьмерці. У Нараўлянскім раёне ўвогуле, калі верыць тым падмётным лістам, сотні паміраюць, у Жыткавіцкім таксама... Крэчат уласнаручна падпісваў паперу з загадам, каб знайсці і арыштаваць аўтара антысавецкага ліста, што прысланы ў Сеньненскую газету “Камунар”: «Самі ходзім голая, паелі ўсю траву, ліпавы ліст, а з нас патрабуюць малака, мяса... Ня ведаю, як перадаць, як вы здэкеуеця над намі, пісаць ёсць чаго, ды няма каму чытаць гэта. Падумаць, ізгалілі Украіну, цяпер узяліся за Беларусь... Сьмерць Сталіну, дапоў сацыялізм!”

Што ж гэта?

— Шкодніцтва! Наркамат земляробства расстраляць! — вырываецца з пасіналых вуснаў.

Страшныя сумнівы паляць душу... Няўжо нешта ідзе ня так, як задумвалі бальшавікі? І як з ім, народным камісарам, апошнім часам некаторыя пачалі размаўляць? Паблажліва, ледзь не пагардліва... А гэтае шыпеньне Касіянава: “Радуйся, што хворы!” Хутчэй, хутчэй адагнаць гэтае блюзьнерства, гэты блёкат!

Крэчат заходзіцца ў кашлі, маленькая частка лёгкага, якая толькі й ня здрадзіла, засталася службыць, не пасьпявае перадаваць у кроў кісларод. Крэчат амаль з пшчотай уяўляе гэтае апошняе войска клетак, што змагаецца за яго супраць сьмерці. Адзін за адным мізэрныя воі гінуць, наступіць імгненне, калі сьмерць чарговага з іх стане агульнай паразай... На колькі ўздыхаў іх яшчэ хопіць?

За вакном хор маладых, няхай ня вельмі зладжаных, галасоў засьпяваў:

“Белая армія, чорны барон,
Зноў гатовяць нам царскі трон...”

Сьпявалі з мясцовым акцэнтам, але — задзірыста, з энтузіязмам... Сілаў падысці да вакна і паглядзець, хто гэта — рабфакаўцы, чырвонаармейцы, асавіяхімаўцы, — не было. Песьня аддалялася, гублялася ў вулічным шуме.

Радасьць, шчырая радасьць ахапіла ўсю істоту Крэчата. Жыве рэвалюцыя нават у гэтым забытым Богам куточку, калісьці — ускраіне праклятай Імперыі! Шкада, не пасьпеў яшчэ больш наблізіць эпоху, дзе не спатрэбяцца Касіянавы. Ва ўніверсітэце кубло варожае не падчысьцілі. Акадэмікаў гэтых паганых, сьпяцоў з жандарскімі каўнерыкамі не паганялі да канца... Кулю ім у лоб! Пятлю! Сам Крэчат ніколі не вагаўся, калі трэба было выстраліць. Толькі адзін раз утрымаўся — каб аддаць здрадніка нашмат большай пакуце. А тое, што вучоны, што вынаходніцтва — дык мы вырасьцім не такіх яшчэ вучоных!

Крэчат зноў закашляўся і, перагнуўшыся з крэсла ўправа, сплюнуў у масянжовы таз. Сьмерць заўсёды выглядае непрыгожа. Хаця — ён не з гідлівых. Чамусьці ўспомнілася тое, што яшчэ ў бурсацкім юнацтве замкнуў у самай далёкай шуфлядзе сьвядомасьці: твар маці, таксама схілены над тазам — толькі ў тым тазе ня кроў, а чужая бялізна. Пара амаль захінае грубаватыя рысы, рукі, чырвоныя, распухлыя, спрытна кідаюць-падымаюць тканіну ў казачных замках пены. На сярэднім пальцы пярсцё-

нак з цьмянага жоўтага металу, ня з золата, уціснуўся ў цела, здаецца, урос, як дрот урастае ў ствол дрэва...

“Трусік-пампусік! Дзе твой бацька? Сьвіньням сена косіць!”

Уявіце сабе рэвалюцыянера з прозьвішчам “Трусік”! Міхаіл Трусік! Ня дзіва, што падпольная мянушка сталася ягоным адзіным імем.

— Я — Крэчат! Крэчат — ня Трусік! — ганарыста хрыпіць чалавек, нібыта намагаецца кагосьці ў гэтым пераканаць, і нават стукае худым кулаком па парэнчах крэсла.

У партыйным білеце ён так і называецца — Максім Крэчат. Прасіў, каб і на помніку было выбіта толькі гэтае імя.

А помнік мусіць быць прыгожы... Ён заслужыў. Камісар Крэчат. Бо — што ён больш па сабе пакіне? Усё аддадзена сьвятой барацьбе. Не засталася сяброў. Некаторыя — загінулі. Ад некаторых давялося пазбавіцца — не яму самому, рэвалюцыі. Слабы паплечнік — значыць, вораг. Сям’я, дзеці, каханьне... Не да таго было. Яго сям’я — гэта ўся новая краіна. Увесь працоўны народ. Крэчат моршчыцца ад таго, што нават думка такая гучыць фальшыва. Ну, добра, ня ўвесь народ... Але нехта мусіць яго памяць ушаноўваць. Насіць на магілу кветкі. Неяк пра гэта раней ня думалася... А цяпер думка, што да ягонай магілы можа ніхто ніколі не прыйсьці, падалася невыноснай. Калі б ён ня страціў веры ў Бога... А раптам усё, што гэтак ясна ўяўлялася ў дзяцінстве — той сьвет, анёлы, нябёсны суд — праўда? Тады як яго будуць судзіць? Для сябе ж ён ніколі нічога не хацеў...

— Нічога... Для сябе...

Крэчат зноў зайшоўся ў кашлі, і чамусьці пабачылася аблічча Валя-р’яна Скаловіча — такім, якім бачыў яго апошні раз, недзе месяц таму. Ганарысты твар, нібыта ператвораны ў белую маску, цёмныя вочы... Безнадзейныя, як само пекла. І скептычная ўсьмешка на вусах.

Вось іронія лёсу — апошняе, што ён успамінае перад сьмерцю, гэта аблічча здрадніка.

Таму што гэта сьмерць. Кроў хлынула горлам, замест дыханьня пачулася нейкае булькатаньне... Нага, зьведзеная сутаргай, перавярнула таз... І ў гэтую чырвоную, сьмярдзучую жыжу ўпаў тварам камісар Крэчат.

Макс, задыхаючыся, падняўся з падлогі. Сам не заўважыў, калі ўпаў... Хаця Едрусь жа тлумачыў — пакуль нехта побач не памрэ, ты як прывід... Цяпер можна рухацца. Макс наблізіўся да памерлага. Асьцярожна крануў цела наском чаравіка... Ну, тут ужо нічым не дапаможаш. Ня вельмі прыгожая сьмерць атрымалася ў камісара... Госьць агледзеўся. Што за месца, дзе давялося апынуцца? Не бальніца. Звычайная кватэра. Макс, наколькі мог хутка, падышоў да пісьмовага стала, схпіўся за паперы... Пасьведчаньне наркампроду... Даклад аб забясьпечаньні насельніцтва харчаваньнем у калгасах Менскай вобласьці... Рука палезла па фотаапарат. Але з кішэні дастаўся брусок нібыта спрэсаванай шэрай гліны. А мабільнік? Яшчэ адзін шэры брусок... Што за містыка? І маланка ў джынсах ператварылася ў аморфную, бляклую металічную паласу... Нібыта сьвядомасьць гэтага часу, як прыдуманая польскім фантастам Лемам планета Саларыс, можа паўтараць вобразы толькі таго, што ўцямна і зразумела, а нешта невядомае і складанае — толькі ў агульных рысах, груба, як муляж... Як дзіця

малюе ракету. Урэшце рэшт — фізічны сьвет сапраўды створаны з нічога, па Слове Божым. Ядро атама ў параўнаньні з яго абалонкай — усё роўна што вішнёвая костачка ў параўнаньні з планетай Зямля... Пустэча — тое, што мы цэнім, набываем, дзеля чаго губім іншых і сябе. Слова, думка, вобраз — толькі гэта і мае сапраўднае значэньне.

Апошні раз зірнуўшы на нябожчыка, які ляжаў тварам у чырвонай лужыне, архівіст выйшаў на вуліцу. Паветра якое чыстае... Як у вёсцы. Але дыхаць цяжка, нібыта грудзі сьцягнутыя жалезнымі абручамі. Бедныя дзяўчаты, што насілі гарсэты... Цікава, ці працягвае нехта насіць гарсэты тут? Наўрад... Тут ужо амаль два дзесяцігоддзі пануе вайсковы стыль. Фрэнчы, гімнасцёркі, шынялі... Але не, людзі, амаль усе — у шэрым, ня ў хакі... Макс успомніў, што ў трыццаць трэцім годзе быў аддадзены загад, які забараняў нашэньне вайскавай формы тым, хто ня служыць у Чырвонай Арміі... І гэтыя, у шэрым, ідуць міма, не зважаючы, не дзівуючыся. Ды ці бачаць прыхадня? І на дамах — ні шылдаў, ні назваў...

— Гэй! Дзе... тут... вуліца Леніна? Таварыш... Таварыш... не... падкажаш, дзе універсітэт?

Голас хрыпіць, як прабіты гармонік. Застаецца спадзявацца, што ўзбуджальнікі сухотаў такім... неверагодным шляхам не перадаюцца.

Твары — усьмешлівыя, сярдзітыя, стамлёныя. Вось жанчына (вылінялая чырвоная кофточка, саматканая спадніца, белая хустка) прыпынілася, угледзелася... Ня ў Макса — у тое месца, дзе ён стаяў. Макс падышоў ушчыльную.

— Не... падкажаце, дзе... універсітэт?

У вачах жанчыны мільганула здзіўленьне. Рука мімаволі паправіла хустку. Ды што, хіба госьця з будучыні ня бачна? Ён — прывід, ці ўсе тут — прывіды? Макс асьцярожна, з заміраньнем сэрца, крануў кабету за рукаў. І з палёгкай адчуў пад пальцамі шурпатую тканіну.

— Чаго табе трэба? — жанчына нават трохі адскочыла, нібыта шырокаплечы хлопец праявіўся перад ёю проста з паветра.

— Універсітэт... — прахрыпеў Макс, баючыся, што яго зараз званітуе. Цікава, гэта будзе лічыцца ўмяшальніцтвам у гісторыю — ваніты з іншага часу на брукаванцы?

Кабета махнула рукою кудысьці ўправа і хутка пайшла, азіраючыся... Цікава, якім ёй бачыўся Макс? Плыткім, у зьменьлівым мігценьні? Прывідаў, кажуць, нельга пабачыць проста — толькі бакавым зрокам.

Макс ішоў па вуліцы таго часу, калі ён яшчэ не нарадзіўся. Вось і маеш унікальную магчымасьць для збору матэрыялаў... Але як яе выкарыстаць, калі ты — паўмёртвы ад болю, і вывучаныя да драбніцаў фотаздымкі і карты ніяк не супадаюць, не сумяшчаюцца з гэтымі краявідамі, і сам ты — нібыта ўнутры фотаздымку, і табе не хапае нейкага аднаго вымярэння... Скрасьці б што-небудзь з гэтага часу — як і належыць прафэсійнаму злодзею. Знайсьці Янку Купалу... Папярэдзіць Максіма Гарэцкага аб сьмяротнай небясьпецы... Прачытаць хоць чый-небудзь рукапіс з тых, што канфіскаваныя і спаленыя ва ўнутраным двары “Жоўтага Дому” НКУС...

Цела бязьлітасна сьціснула нейкая сіла, як быццам апусьціўся глыбока пад ваду... І Макс вярнуўся. Як і Едрусь — зваліўся на падлогу ля сьцяны, абклеенай зялёнымі ў ружы шпалерамі.

Даліла адразу ўшпіліла яму ўкол глюкозы — ужо ведала, чаго чакаць. Першае, што сказаў наш архівіст, калі змог гаварыць:

— Як, схуднеў я трохі?

— Прыдурак! — адказала за ўсіх Даліла і ледзь ня ляснула яму па твары. Зьбялелым, але ўсё гэтак жа паўнаватым.

Мабільнік, фотаапараты і “маланка” на джынсах вярнуліся да ранейшага выгляду. Але не працавалі. А “маланка” нібыта пабывала пад прэсам. Давялося распорваць.

Што ж — кожны з нас, пабываўшы Там, таксама ня быў ранейшым.

Настаў час асэнсоўваць чарговую “здабычу”. Генусь прыцягнуў ноутбук, Макс раскінуў свае тэчкі...

Крэчата ў энцыклапедыі не аказалася. Затое Міхаіл Дармідонтавіч Трусік згадваўся — у “Энцыклапедыі БССР”. Родам з Магілёву. Адукацыя — царкоўна-прыходская школа плюс незакончаная семінарыя. Дзяржаўны дзеяч, камуніст, спрычыніўся да стварэньня сістэмы аховы ўнутранага парадку на Беларусі. Пахаваны на Вайсковых могілках.

На наступны дзень Даліла і Макс нават адшукалі ягоную магілу, праўда, з цяжкасьцю. Невялікі чорны помнік урос у зямлю. Трава, палын, крапіва, ніводнай кветкі — нават сатлелай штучнай... Надпіс ледзь прачытваецца. Прозьвішча згодна энцыклапедыі. Трусік.

Потым была доўгая спрэчка. Едрусь адмоўчаўся, а Генусь-Тэрмінатар упёрся: навошта ТУДЫ хадзіць? Паглядзіце на сябе... Разалія Іванаўна да інсульту давандравалася. У пяцьдзесят два гады выглядала на семдзесят. Мы ж нічога ня зьменім. Ці зробім яшчэ горш. Ні адтуль нічога ня вынесьці, ні адсюль... Вы што, сапраўды зьбіраецеся іграшы пілаваць у 1933 годзе?

Тады Даліла нечакана сказала:

— Схадзі ТУДЫ сам. Адзін раз. Слабо? А тады скажаш.

Гульня №3

Генусь падрыхтаваўся ісьці Туды, як да здымак у гістарычным фільме. Заявіўся ў дом ля могілак у чорнай ільняной кашулі — падарунак чарговай сяброўкі, на гэты раз прыхільніцы готаў. Дурнічка шыла сама, рукамі, спадзеючыся, напэўна, што Тэрмінатар яе патрыярхальнае стараньне зацэніць. Спадзявалася, у прынцеце, ня дарма — Генусь палічыў, што няроўныя шыўкі самадзейнай швачкі ў падарожжы ў мінулае нададуць ягонаму прыкіду натуральнасьці, і кашуля пакінула мех з непатрэбнымі анучамі. Штаны таксама адшукаліся па-сутнасьці архаічныя — ільняныя, шэрыя, мятыя, але найноўшай моды. Зробленыя ў Турцыі і купленыя на рынку, які цяпер месціцца на стадыёне “Дынама”, збудаваным на месцы габрэйскіх могілак. Касьцюм давяршаў сапраўдны картуз з трэснутым чорным лакавым брыльком. Дзе Генусь яго выпараў? Хіба ў якога вясковага пастуха. Насунуў брылёк нізка на лоб... Ды яшчэ валасамі завесіўся — усё па звычцы хаваючы сваё “звыродства”. Мабільнік пакінуў і адключыў — а то званіць будуць усялякія марцэлі. Паглядзеў на Далілу — тая стаяла, закусіўшы губу, нібыта стрымлівала сябе ад крыку. Памарудзіў... Відаць, спадзяваўся, што Даліла скажа “Не хадзі”. Але “кобра” моўчкі глядзела ганарлівымі зьлёненымі вачыма...

— Мае кампы не прадавайце! Я іх сам зьбіраў, там такія навароты ды прымочки... Карацей, калі што, забярыце сабе.

І Тэрмінатар павярнуўся да сьцяны, глыбока ўздыхнуў і зрабіў крок.

...Прафесар Люцыян Нічыпаровіч яшчэ раз перачытаў ліст, акуратна склаў і паклаў у канверт. Канверт заклеіваць ня стаў — навошта? Ня стаў і падпісваць. Дастаткова пакласьці на сярэдзіну стала.

Прыдуць “археологі” — знойдуць.

Калісьці ён удзельнічаў у археалагічнай экспедыцыі на Віленшчыне. Раскопвалі руіны замка... І ў сыяне, справа ад колішняй брамы — знайшлі шкілет жанчыны. Ён стаяў у вузкай — не варухнуцца — нішы, абдымаючы вертыкальна ўмацаванае бярвяно.

Чамусьці па ўсім сьвеце верылі, што каб замак, храм, мост, вежа, гарадская сьцяна стаялі — трэба, каб іх падтрымлівалі нябожчыкі. Закапанья ці замураванья жывым. Вунь Гальшанскі замак успомніць... Нібыта жонка аднаго з майстроў у сыяне. Прышла, небарака, да мужа з абедам, а муляры, азьвярэўшы ад таго, што сьцяна абвальваецца ў каторы раз, ужо чакалі: чыя кабета першай прыбяжыць, тую і ахвяруем. Паданьне, кажаце? Ды яшчэ ў 1843 годзе жыхары нямецкага мястэчка Гале прапаноўвалі ў падмурак новага мосту пакласьці жывое дзіця. Добра, часы былі іншыя, асьветніцтва, разумееш, і ўлады не згадзіліся. Думаеце, здарма называецца месца, з якога пачынаўся горад — дзядзінец, парасейску — “детинец”?

Але самае надзейнае — калі ахвяра згаджалася на такі жудасны скон добраахвотна. У XIX стагоддзі ангельскі зьбеглы матрос патрапіў на востраў Фіджы і бачыў, як будавалі жытло мясцовага правадыра. У кожнай яміне са слупом будучага дома стаяў жывы чалавек, які трымаў бярвяно і цярпліва чакаў, пакуль яго разам з бярвяном засыплюць.

У любой вялікай справе павінны быць такія людзі, якія моўчкі трываюць кпіны і зьдзекі і даюць сябе засыпаць... І нават мёртвымі працягваюць трымаць сьцены.

Прафесар адчыніў шуфляду стала і паглядзеў на тое, што там ляжыць. Так, ён ведае, што зьбіраецца ўчыніць вялікі грэх. Сьмяротны грэх. Але ці лепей будзе пакорліва пайсьці на ўсё, што для яго падрыхтавана “ачышчальнікамі”? Ён ведае, што робяць у сутарэньнях Жоўтага Дому. Ломяць усіх. Ну, хіба... за адным выключэньнем. Але ён, Люцыян Нічыпаровіч, занадта стары. І занадта шмат людзей можа пацягнуць за сабой. А паміраць з ганьбай, з усьведамленьнем, што загубіў бязьвінныя душы — дык лепей ужо загубіць грэшную сваю. І Лёлечцы лепей застацца ўдавою, чым жонкай ворага народу.

Прафесар падымаецца і праходзіць па пакоі. Для яго не пашкадавалі шыкоўнай кватэры ў цэнтры гораду. Аксамітныя парцьеры, паркет, антыкварная мэбля, прыслуга... Акадэмічны паёк. Ня будзе адмаўляць — звык да камфарту. Ня з графаў — але ўсё-ткі з сям’і гімназічных настаўнікаў. Яму не давлялося немаўлём гарлаць у кошыку на ўскрайку жытняга поля, пасьвіць худобу, бегаць у школку басанож... Пазалочаныя анёлкі на каляднай елцы, кніжкі пра індзейцаў з карцінкамі, нянька, урокі ангельскай і нямецкай, фартэпіяна... Бацька — піцерскі, але з роду гарадзенскай шляхты, маці — з сям’і польскіх паўстанцаў. Гэта яна называла яго Люцыянам. У праваслаўным хрышчэньні яму далі імя Лука — але Нічыпаровічу больш падабалася “Люцыян”. Так і падпісваўся заўсёды. У доме чыталі Тургенева і Чарнышэўскага. А яшчэ — Яна Баршчэўскага і Міцкевіча. Ён быў зусім малы, калі яго пазнаёмілі з дзіваком-дзядком, насатым, таўсманным, як сьнегавік, са старамоднымі бакенбардамі і

дабрэннымі-дабрэннымі вачыма. Стары павёў яго на другі паверх кватэры і паказаў жывога зайца. Заяц скакаў па ўсім пакоі, не прызнаючы клетку, што адчыненай сіратліва тулілася ў куце. А гаспадар, крэчучы, згінаўся, каб працягнуць свайму пестуну капусны ліст. Звалі старога сьмешна — пан Каэтан. А зайца завялі ягоныя хатнія па парадзе доктара — дабрэнны пан Каэтан вельмі не любіў рухомага ладу жыцьця, на шпацыры нават хадзіць адмаўляўся. А дзеля жывой істоты — як не ступіць пару лішніх крокаў?

Гаспадар падарыў маленькаму Люцыяну кніжку на незнаёмай мове са страшнаватымі карцінкамі: мерцвякі, укручаныя ў нейкія стужкі, людзі з галовамі зьвяроў і птушак, іншыя людзі, нібыта звычайныя, але намалёваныя неяк выкручана — галовы у профіль, а плечы распрастаныя... І — сьмешна — мужчыны ў спадніцах. Пан Каэтан сказаў — гэта фараоны. Слова, ад ягога патыхала таямніцай, як ад куфра старой купчыхі — нафталінам.

З гэтай кніжкі пачалося зацікаўленьне Люцыяна гісторыяй. Закахаўся ў старую дзеўку Клія, музу “навук гістарыйскіх”, па самыя вушы. Ды ці дзеўка яна? Ці не самадайка? Калі падумаць, гвалцілі яе на яго вачах заўзята, хто толькі хацеў. І працягваюць...

Маці потым распавяла, што выпала ім быць у гасьцях у слыннага вучонага родам з Беларусі, Каэтана Касовіча. Які першым у Расейскай імперыі расчытаў санскрыт. І быў адзіным з наведнікаў Лонданскага музэю, хто заўважыў, што шумерскія таблічкі з эпасам пра Гільгамеша павешаныя па сьценах залы дагары нагамі.

У гісторыі Заходняга краю дасюль таблічкі вісяць дагары нагамі. Нічыпаровіч паспрабаваў нешта выправіць. Прынамсі, праца, у якую ўкладзена два дзясяткі гадоў жыцьця, сапраўдная гісторыя тутэйшага люду — крывічаў-ліцьвінаў-беларусаў, абудзіла б думкі і годнасьць многіх... Полацкае княства, якое — ня з Кіеўскай Русі, а з дзявятага стагоддзя... А можа, і раней — калі верыць скандынаўскім летапісам. Не з Масковіі — з Візантыі хрышчанае. Еўрапейская дзяржава... Магла б быць і дасюль — асобнай, незалежнай. Ня Усходнімі Крэсамі, не Заходняй губерняй. Але сёньня надрукаваць гэта немагчыма. Застаецца спадзявацца на чалавека, якому давярае. Які нікому ня выдасць.

Не, Люцыян Нічыпаровіч ніколі ня быў зацятым “братком-беларусам”. Бацька лічыў сябе рускім, маці — полькай. “Пан сахі і касы”... Таксама мне нацыянальны архетып. Калі па вялікім рахунку, ён хутчэй — грамадзянін сьвету. Краіны ўзьнікаюць, зьліваюцца ў адно, разьядноўваюцца. Мацнейшыя паглынаюць слабейшых... Нас жа не абурае гэты працэс у жывёльным сьвеце? Супраць “натуральнага адбору” не папрэш.

Але “перавернутых таблічак” у гісторыі заставацца не павінна. Кожны народ мае права ведаць, хто ён ёсьць. І тады можа адбыцца цуд — як з чэхамі, якія абаранілі сваю культуру ад магутнейшага ўціску нямецкай. Маці перадала Каэтану Касовічу некалькі песень з Віленскага павету, прысланых матчыным дзядзькам, “хлопаманам”, як дражнілі суседзі. Дзядзька, які адтрубіў пяць гадоў высылкі за дапамогу інсургентам, але пазьбег канфіскацыі маёмасьці, упарта называў сябе беларусам і ў кожны лісьце заклікаў піцёрскую пляменьніцу і яе мужа прызнаць свае беларускія карані і спрыяць адраджэньню краю. На жаль, Люцыяну не ўдалося з ім пазнаёміцца асабіста. Але ён дасюль памятае дасланыя тэксты:

“І падняўся меч Цыпрыянавы,
 Нібы вогненны цмок, над татарынам.
 Дзэве маланкі ў вачох яго блыснулі,
 Засьмяяўся рыцэр пагрозьліва.
 Не хадзіць табе, збродня татарская,
 Па палёх ліцьвінскіх ды пасьвіцях...”

І яшчэ была старажытная, вельмі сумная песьня, якую маці нават маг-
 ла сама насьпяваць:

“Едзе рыцар, едзе рыцар збройны,
 Павяртае з велькей-велькей войны.
 У яго шабля, шабля вышчарблёна,
 Ды кашулька ў яго закрываёна.
 Вітае яго айцей стары,
 Сёстры нясуць, нясуць яму дары.
 ...За гарамі рыцар, рыцар збройны –
 Не вярнецца ўжо ніколі з войны.
 Там раскошы ў войску ён ужые,
 Замест вады ён крыві напіе.
 Садзяць яго, садзяць на конь сівы,
 Бо ён рыцар, рыцар справядлівы.
 За яго кожную трывогу
 Сьцелюць яму кветкамі дарогу.
 А як яго, яго ў дол спушчалі
 З трох ладункаў огня-огня далі.”

Нічыпаровіч зноў сядзе за стол. Ці ж яму ня ведаць, як бязьлітасна
 абыходзіцца час з людзьмі. Як забываюцца пакутнікі і набываюць не-
 заслужаны бляск мёртвыя нягоднікі. Летапісы? Помнікі? Ды хоць бы і
 піраміды... У гіпатэтычнай усыпальніцы самага вядомага егіпецкага фа-
 раона-рэфарматара Эхнатона, мужа Неферціці, былі зьнішчаныя ўсе
 надпісы з яго імем, перачаканена на золаце кожная рысачка... На ўсіх
 збаночках і заклёпачках... Паклалі ва ўсыпальніцу іншага нябожчыка. І
 дасюль невядома, ці Эхнатон там першым пахаваны?

Не, справядлівасьці чакаць нельга, тады не давядзецца труціць душу
 крыўдай... Бедны Валяр’ян... Нізавошта не згадзіўся б прайсьці праз та-
 кое. Нічыпаровіч коратка ўздыхае і паўтарае ўслых:

— Бедны Валяр’ян... Які лёс... Хоць бы вытрымаў...

Каб ведаў, што наперадзе — дык, можа, варта было б дваццаць пяць
 гадоў таму прайсьці міма цёмнага кута універсітэцкага археалагічнага му-
 зею, дзе стуліўся худы бледнатвары студэнцік, сузіраючы пастаўленую
 на егіпецкі саркафаг рэторту з падазроным сінім агеньчыкам, што
 падпаўзаў, як атрутная жамыра, па танюткай галінцы фіціля да каламут-
 най вадкасьці. Але ён даў Валяр’яну слова нават не спачуваць.

І ня хоча нічыйго спачуваньня сам.

Люцыян Нічыпаровіч працягвае руку і дастае з шуфляды рэвальвер.
 Прафесар зусім спакойны. Ён пражыў цікавае жыцьцё. Рабіў дабро, рабіў
 зло — як любы грэшны чалавек. Няхай даруюць вышнія сілы...

Сенека, калі паміраў, седзячы ў гарачай ваньне з успоратымі па загадзе
 былога вучня, Нерона, венамі, пакуль мог, дыктаваў свае адчуваньні. Стоік,
 разумеш...

Не, сьмерць таксама можна выбраць камфортную, хуткую, акуратную
 — наколькі гэта магчыма. Прабач, Лёлічка...

Руля рэвальвера ўпіраецца ў скронь. Раптам страшная думка змушае цела пакрыцца халодным потам. Ён жа ў анатоміі — нуль... Што, калі рана не акажацца сьмяротнай? Былі ж людзі, якія выжывалі пасля стрэлаў у галаву. Ачуняць у турэмнай лякарні... Альбо — яшчэ горш — застацца спаралізаваным... Ці — звар'яецца. Калісьці маці паўтарала дзіўную фразу: “Чым ганарышся — ад таго і загінеш”. А ён заўсёды ганарыўся сваім розумам. Таму й баяўся ўсё жыццё, да бяссоння, — вар'яцтва. Прыслухоўваўся да сябе, правяраў: ці ня здраджвае сьведомасьць?

Толькі, відаць, здраджвала: як возьмецца за працу — ці старадрукі расшыфроўваць, ці перабіраць чорныя спрэсаваныя камякі — праслойку пажарышча XV стагоддзя ў раскопе, ці здабываць каменную фігурку Вялеса, якую нейкая бабулька на Старажоўцы хавае на сваім гарышчы — ніякая сіла ня спыніць. Да зьнямогі, да перамогі... Ні спаць, ні есьці. Агнём гарыць душа — як ад найвялікшай любові. Нават Лёлічку ён так не любіў, не гарэў па ёй. Яна часам жартавала: “Твае пальцы гэтак пяшчотна гладзяць брудны пергамент, што рэўнасьць бярэ”.

А ўсё астатняе — лухта.

На сходах выкладчыкаў універсітэту з удзелам партыйнай ячэйкі — апошнім часам па некалькі разоў на тыдзень — некаторыя трацілі прытомнасьць. Ад страху. Ад тых сьмяротнай моцы абвінавачваньняў, нават не на іх адрас, што там чулі. Не зварухнуцца... Любы рух могуць палічыць за нязгоду. Хіба ў ладкі папляскаць — але і тут жудасна прама-рудзіць і на міг. А ён, Нічыпаровіч, у гэты час дзікіх гуляў паўтараў у галаве словы Лаўрэнцьеўскага летапісу альбо які з разьдзелаў Статуту... Успамінаў нататкі Сьветонія пра імператара Нерона ды рымскі сенат — патрыцыі таксама загадзя трэніраваліся ў плясканьні ў ладкі ды адабральных воклічах.

Калі прафесара прасілі выказацца, гаварыў лёгкім іранічным тонам. Ад якога ў кіраўнікоў сходу пена на вуснах зьяўлялася, як у шалёных сабак. Адмаўляўся асуджаць, галасаваў — няхай ня супраць, але ўстрымліваўся... Вежа са слановай косткі. Успомніць, як усяго дзесяць гадоў таму натхнёны Язэп Лёсік прамаўляў на вышэйшых курсах беларусазнаўства: “Вы ўжо ня тыя, што былі, бо пакаштавалі плоду з таго дрэва, што называецца беларускай справай, беларускім Адраджэньнем, пазналі таямніцы ўваскрашэньня Айчыны нашай — маці-Беларусі. Вашы сьвечкі запаленыя, і вы становіцеся апосталамі беларускай справы. Але бойцеся, каб не пагасла сьвечка вашая, бо ня раз бура захопіць вас у дарозе і не адну навалніцу давядзецца перажыць вам у час свайго падарожжа”.

Каб ведаў Язэп Юр'евіч тады, як у хуткім часе ўсе дружна дзьмухнуць на свае сьвечкі, апярэджваючы подых чужой буры.

На гэтай зямлі чалавек — як воск. Цяпер яго, Нічыпаровіча, вінавацяць у тым, за што калісьці ўзносілі. Як ён наважыўся ў лекцыях распядаць пра быццам нейкія станоўчыя зьдзяйсненьні прыгнятальнікаў-князёў? А пра буржуазнага нацыяналіста Каліноўскага, як пра годную асобу? Цемрашалка Еўфрасіньня Полацкая — нацыянальная герайна?!! Якое асобнае княства з беларускай мовай у якасьці дзяржаўнай? Беларусы пачаліся пасля кастрычніцкай рэвалюцыі.

На апошнім сходзе ўсе прагаласавалі за ягонае званьне.

Усе, акрамя аднаго. Дэкана хімічнага факультэту Валяр'яна Скаловіча. Куды ж правільна стрэліць, каб пэўна? Руля ссоўваецца на паўваршка

ўверх... Стук. Нехта настойліва просіцца ў кватэру. Дзякуй Богу, адчыніць няма каму — Нічыпаровіч паклапаціўся адаслаць на сёння ўсіх хатніх. Няпрошаныя госьці, аднак, не сыходзілі. Трэск... Ламаюць дзьверы. Што ж, марудзіць больш не выпадае.

Генусь, схапіўшыся за галаву, стаяў на каленях ля пісьмовага стала, за якім сядзеў мёртвы чалавек. З раны на скроні чалавека сьцякаў цёмны струмень. Чаму такі цёмны? Кроў павінна быць пунсвай...

Чаму ў гэтым падарожжы так усё несправядліва? Ты змушаны назіраць чужую сьмерць, ня ў змозе аніак паўплываць, умяшацца — толькі перажыўшы яе разам з ахвярай, набываеш волю руху... І тое — адноснаю... Хай бы і боль быў адносны.

Па твары Генуся таксама нешта пацякло. Правёў рукой — кроў... З носу... Пунсовая. Картуз з лакавым брыльком, куплены не ў вясковага пастуха, як жартавалі сябрукі, а на барахолцы ў Ждановічах, адкаціўся да нагі забітага.

Дзьверы расчыніліся ад страшнага ўдару. У пакой забеглі чацьвёра ў вайскавай форме. Адзін, у цывільным, у шэрым паліто і чорным капелюшы, увайшоў за імі спакойнай хадой, як гаспадар.

Генусь застыў на месцы. Але прыхадні яго не заўважалі. Нават непамысна зрабілася. Як быццам ён стаўся ценем, і зараз паркетная падлога завагаецца, як паверхня вады, і па ёй павольна праплыве чорная Харонава ладдзя. Госьці спрытна, моўчкі рабілі кожны сваю справу, быццам часткі адладжаннага, няўмольнага механізму, між валаў і шасьцяронак якога лепей не трапляць. Адзін даставаў адна за адной шуфляды пісьмовага стала, хутка перакладаў паперы. Другі перабіраў кнігі на паліцах уздоўж сьценаў — кожную прагортваючы, патрэсваючы. Трэці аглядаў шафу... Чацьвёрты масьніца за масьніцай прастукваў падлогу. Чуваць было, што падобную справу прыхадні робяць і ў другіх пакоях. Чалавек у цывільным, з нічым не прыкметным, мяккім, трохі азызлым абліччам дамаседа і аматара рыбалкі, — куточкі вуснаў заўсёды ўсьміхаюцца, — агледзеў нябожчыка, акуратна датыкаючыся да яго рукой у пальчатцы, нібыта да рэдкага экспанату. Праверыў патроны ў рэвальверы. Цікава, што картуз з трэснутым лакавым казырком ніхто ня бачыў.

— Таварыш Касіянаў! Тут ліст...

Адзін з вайскоўцаў працягваў чалавеку ў капелюшы канверт бяз надпісу.

Пульхныя бледныя вусны начальніка пакрывіліся. Ліст высьлізнуў з канверта амаль вінавата, ціха шаргатнуў...

— Нават пасьля сьмерці хоча савецкую ўладу прынізіць! — дакорліва падрахункаваў прачытанае таварыш Касіянаў. — Падшыць у справу... Строга сакрэтна.

Шэрыя вочы з-пад трохі прыпухлых павек агледзелі пакой, сьлізганулі па Генусю.... Нешта было ў чалавеку з такой звычайнай, мірнай зьнешнасьцю, што выклікала няўтульнасьць у душы. Як погляд на самую мірную зьмяю. Касіянаў утаропіўся ў скурчанага на падлозе Тэрмінатара, нібыта ўглядаўся праз вакно ў начны лес.

— Мадэст Пятровіч, няма рукапісу!

Касіянаў толькі трохі прыўзняў бровы, не адрываючы невыразны погляд ад Генуся.

— Вядома, няма. Ён жа чакаў нас. Рыхтаваўся. Значыць, знайшоў надзейную схованку.

І голас мяккі, лены. Дабрадзейнага сем'яніна, які ў махрыстым халаце ды пантофлях усеўся ў фатэль ды заўважыў, што дзеці некуды зьнеслі ягоную газету. Блазьнюкі, што з іх возьмеш?

Вусаты немалады нкусавец, падобны да стамлёнага бясконцымі пабудовамі запрудаў бабра, упэўнена прамовіў:

— Зноў трэба хіміка ў апрацоўку ўзяць. Ня можа быць, каб ня ведаў.

Касіянаў, усё гэтак жа гледзячы ў адну кропку, якая знаходзілася дзесьці ля сэрца зьледзянелага ў сваёй чорнай, зробленай неахайнымі, але закаханымі шыўкамі кашулі Генуся, адказаў:

— Возьмем, возьмем, папрацуем над хімікам. Чаму ж не. Гэта абавязак наш – з такім матэрыялам працаваць.

Раптам Генусь падумаў, што – вось ён, шанец, дзеля якога, можа, ён і патрапіў сюды. Забіць гэтую навалач. Вось цяпер жа. І колькі людзей, выдатных, вартых будзе выратавана, пазбаўлена ад заўчаснай сьмерці і пакутаў. І сям'я Разаліі Іванаўны, дарэчы, таксама пражыве інакшы лёс...

Забіць... Як проста. Як у гульні "Контрастрайк". Ці "Сан-Андрэас". А ў эрпэджы "Аблівіён" Генусь яшчэ сёньня раніцай – неверагодная, неўяўная даўніна! – прайшоў за рэкордны тэрмін усе місіі гільдыі забойцаў. Тэрмінатар падняўся на дрыжачыя ногі. Цяпер ужо заазіраліся ў ягоны бок і другія нкусаўцы, але пакуль яшчэ няўважна, як на фіранку, у якой заблытаўся вецер. Калі ён сам адчувае цьвердзь падлогі і стала, значыць, яго цела таксама можа стаць шчыльным, адчувальным для гэтай прасторы. Усё залежыць – наколькі можна зразумець – ад таго, ці пачне ўспрымаць яго, Генуся, сьвядомасьць гэтых людзей. Ён стане рэальным для іх, калі яны гэта дазваляць.

Страшэнна балела галава. Аж у вачах разыходзіліся сьветлыя кругі – нібыта глядзіш з вады на сонца. Генусь ліхаманкава абводзіў вачыма пакой. Стукнуць Касіянава вунь той бронзавай Артэмідай з гадзіннікам па галаве? Або... задушыць? Тэрмінатар сьціснуў далоні. Не, можа не хапіць сілаў.

— Мадэст Пятровіч, глядзіце, тут нечая шапка валяецца. Раней яе не было.

Малады службовец са сьветлымі, амаль белымі бровамі і ружовым, як шынка, тварам падняў Генусеў картуз. Падобна, хутка заўважаць і яго ўладальніка. Вырашай жа нешта, звыродлівы баязьлівец!

І наш хакер схапіў са стала рэвальвер, які яшчэ памятаў скронь старога прафесара.

Цяпер яго заўважылі. Зьдзіўленьня – адкуль раптам у паветры вымаляваўся? – не было. Відаць, сьвядомасьць часу хутка зацягвала разрывы, неяк вытлумачвала ўсё.

— Кінь рэвальвер!

Прыхадні занялі абарону вакол, наставіўшы на ворага сваю зброю. Касіянаў моўчкі, сунуўшы рукі ў кішэні паліто, глядзеў на хлопца ў чорнай кашулі. Няпраўда, што кат абавязкова сам страшэнна баіцца болю і сьмерці. Гэты кат баязьліўцам ня быў. Толькі ўсьмешка некуды зьнікла з куточкаў вуснаў, шчокі падцягнуліся, вочы звузіліся — дабрэдзейны сем'янін, якім здаваўся яшчэ нядаўна, некуды зьнік. Рэвальвер скакаў у Генусевай руцэ, як жывы.

— Ты ягоны вучань, так? — голас Касіянава быў мяккі, як падушка, пад якой схаваны кінжал. — Ці ягоны сваяк? Не, не падобны... Значыць, студэнт. Савецкая ўлада дала табе магчымасць вучыцца, бачыш... Слухаць лекцыі вядомых вучоных. Напрыклад, прафесара Нічыпаровіча. Ты ж любіў ягоныя лекцыі, так?

Генусь, сам не разумеючы, чаму, хітнуў галавою.

— Ну вось... — задаволена, нібыта Генусь прызнаўся, што атрымаў значок варашылаўскага стралка, прамовіў Касіянаў. — І, вядома, цябе захапілі некаторыя ідэі прафесара. Незалежная Беларусь, Вялікае княства Літоўскае, пабілі маскавіцян пад Воршаю... Але ведаеш, хлопча, ідэі — усяго толькі плод чалавечага розуму. Яны нараджаюцца тут... — Касіянаў пастукаў пальцам у чорнай скураной пальчатцы па сваім ілбе. — А значыць, ня кожная ідэя справядлівая. Вось жа многія думалі, што такім хлопцам, як ты — ты ж не з багацеяў, праўда? — нельга вучыцца ва ўніверсітэтах, кіраваць дзяржавай, камандаваць арміямі.

Голас Мадэста Пятровіча, як туман, спавіваў думкі. Неверагодна, але нават ведаючы, што за чалавек перад ім, Генусь ня мог пазбавіцца ад нейкага дурнога даверу, што спакваля запаўзаў у душу, як рабак — гіпноз, ці што? Генусь разумеў, што трэба наважвацца... Націснуць курок... Усяго толькі адзін рух пальцам... І ня мог. Сьлімак.

— Ты не вінаваты, хлопча. Прафесар падманваў сам сябе. Зразумеў гэта — вось і вырашыў пайсьці з жыцця. Сьмелы ўчынак. Ён даў табе і такім, як ты, знак: не памыляйся! Не ідзіце за мной, бо я вяду ў тупік! Маладыя людзі, здольныя верыць у ідэалы і змагацца за іх, патрэбныя рэвалюцыі. Мы забудзем на гэтую тваю памылку. Апусьці рэвальвер... І шчыра распавядзі пра ўсё, што зьвязвала цябе з тваім выкладчыкам...

Генусь пераступіў з нагі на нагу, узяўся за рэвальвер абедзьвума рукамі, заплюшчыў вочы... Ну, націскай!

На яго накінуліся з усіх бакоў. Зброя прафесара адляцела некуды пад стол, так і ня стрэліўшы другі раз. Білі па рэбрах, па нырках, па галаве... Касіянаў назіраў з мяккім дакорам — як доктар за тым, як хворае капрызьлівае дзіця не даецца зрабіць сабе выратавальны ўкол. Непрыемная, але неабходная працэдура... Цярпі, хлопча. Мы цябе вылечым. Галасы зьліліся ў нейкі гуд...

І Тэрмінатар вярнуўся ў свой хакерскі час.

Як ні дзіўна, разам са сваім картузам.

Горыч і слодыч мёду,
якому ня даў наліцца
У Богам табе адведзеныя,
не залатыя соты,
Стануць тваёй атрутай,
Апошнім глытком вадзіцы,
Якога не дапрасіцца
ад брата Лазара ўпотаі.
Зямля ў крыжах, нібы ў дзідах.
Пустэча — балючай болю.
Будуй высокую вежу
з наймоцнай слановай косткі -
Народжаны быць пчалаю
Ніколі ня зьменіць ролі.
Ён мусіць зьбіраць да скону
зямлі сваёй водар Боскі.

І ўмерці, не даляцеўшы
да самай апошняй кветкі,
І ўпасці на стос паперы
на паўрадку, на паўфразе.
А вулей у тую хвілю
ня сьціх і на зьмірг павекаў.
А вулей, твой мёд забраўшы,
ня ўспомніць цябе ні разу.

Гульня №4

Вярнуўшыся Адтуль, Генусь выглядаў горай за ўсіх. Таму што вярнуўся ў сінях і акрываўлены. А кроў заўсёды надае сур'эзнасьці. Зброя, якая не расьсякала цела, а толькі трушчыла косткі, была куды больш сьмертаноснай, бо ўдзельнікі двубою ў час не спыняліся.

Даліла, не прыгаворваючы абавязковыя для іншых кабетаў “ой, бедненькі — пацярпі — чаму я цябе не спыніла”, агледзела Генуся. У прынцыпе, кроў цякла толькі з носу.

Генусю было кепска, а потым стала яшчэ горш — бо давалося распавядаць, што было Там. І пра сваю недаравальную баязьлівасьць. Скажаце, навошта? Можна было не расказваць? Сылгаць? Каб у гэтай тусоўцы манілі, у ёй былі б іншыя людзі. Якія займаліся б іншымі справамі. Напрыклад, гулялі вечарамі ў сокер — падкідвалі нагамі напханую шкарпэтку. Ці пераказвалі адзін аднаму апошнія навіны пра гурт “Токіа-Гатэль” ды абменьваліся ружовымі значкамі...

Але людзі гэтай тусоўкі ўсе былі ў доме ля могілак.

Даліла толькі вусны пагардліва пакрывіла. Як можна было ня выст-раліць? Макс маўчаў. А Едрусь прамовіў:

— Я б таксама ня змог. Забіць — нават ката — грэх. Твой грэх.

Генусь валяўся з тэмпературай на ложку Разаліі. Пытаньне, дзеля якога ён пайшоў Туды — варта болей хадзіць ці не — засталася без адказу. І так ясна было, што — пойдучь. Счакаўшы тыдзень, ці два... Але пойдучь. Пакуль жа абмяркоўвалі ўсё ў драбніцах. Відавочным рабілася — аб'ядноўваў усіх людзей, з якімі яны сустракаліся, адзін персанаж. Усе “кліенты” перад сьмерцю ўспаміналі пра хіміка Валяр'яна Скаловіча. Можа, Там галоўнае — сустрэць менавіта яго? І гэта яго належыць “сьпілаваць”, а не галіну ігрушы?

Пакуль наш Генусь ачуньваў, Макс павёз Далілу ў вандроўку ў чарговую сядзібу. Ды ня проста ў сядзібу, а туды, дзе пахаваны барон фон Нолік, вядомы мецэнат і бібліяфіл XIX стагоддзя, з якім Макс, аказваецца, у сваяцтве праз прабабулю, якая выйшла замуж за аднаго з чатырнаццаці баронавых дзяцей.

Макс загадзя сьпісаўся з мясцовым краязнаўцам. Што атрымалася далей — Даліла пасья пераказала мне, таму і я магу вам распавесці.

На месцы сядзібы і баронскай усыпальніцы пасья рэвалюцыі пабудавалі шклозавод. І менавіта ў тым цэху, што на месцы могілак, пачалі зьяўляцца здані. То нейкія цені сьлізгаюць, то прадметы самі рухаюцца, то гукі таямнічыя. На пасадзе начальніка цэху больш за год ніхто не прабьў — паміралі. Васьмёра памерла. І некалькі апошніх гадоў месца вакантнае.

І вось згаданы краязнаўца, ад якога звычайна адны замарочки — лямантуе, што ня тое бураць, ня тое будуць, — паведамляе начальству,

што прыедзе нашчадак барона фон Ноліка, гэта значыць, Макс. А тут — ні магіл, ні сядзібы... Сорамна.

Месьцічы, запалоханыя містыкай, убачылі ў прыездзе баронава спадчыньніка шанец пазбавіцца ад жаху. Людзі з рыдлёўкамі кінуліся на тое месца, дзе, па расповедах старых, была закапаная магільная пліта знакамітага барона. Камень у тону вагою выцягнулі і ўстанавілі пасярод клумбы перад фасадам заводу. Кветак натыркалі — нібыта век тут расьлі. За госьцем-арыстакратам прыслалі машыну. Школьнікі з кветкамі, начальства з урачыстымі фізіяноміямі. Крамяныя дзеўкі ў нацыянальных строях з хлебам-солью. Не пасьпелі Макс і Даліла выйсьці з машыны — журналісты мясцовых газетаў ды радыё кінуліся да іх, як да Джоні Дэпа з Кірай Найтлі пад ручку. І самы ўпаўнаважаны журналіст з усьведамленьнем урачыстасьці місіі зьвярнуўся да Макса па-нямецку. Ну як жа, бароны фон Нолікі! Дарэмна Макс тлумачыў, што ён ня немец, што выдатна разумее і па-беларуску, і па-расейску, і што на тытул барона прэтэндаваць ня можа — прамыя спадчыньнікі жывуць у Польшчы. Так і прахадзіў баронам да канца візіту, а дабрачынныя гіды час ад часу спрабавалі паўтараць ключавыя фразы сваіх аповедаў на мове Гётэ і Шылера. А Даліла, якая шчыра цешылася з сітуацыі, відаць, сыходзіла для ўсіх за баранэсу.

Павялі “барона” і да адзінай ацалелай магілы роду фон Нолікаў: малодшага сына са спамянутых чатырнаццаці дзяцей. Пахаваны асобна, бо — самазабойца. Распавялі тут жа кранальную гісторыю: закахайся малады паніч у цыганку, тая нарадзіла яму дзіця, а бацька-барон не дазваляў жаніцца... Ён і засліўся.

Макс тут змог прыўнесьці яснасьць — загадзя раскапаў сапраўдныя факты ў архівах. Можа, падставай было і каханьне... Але засліўся паніч з-за іншага. Ён вучыўся ў піцерскім універсітэце і быў выкліканы — ці сам каго выклікаў — на двубой. Тады сьмяротныя гулі з абаронай гонару забаранілі. Таму тыя, што жадалі “сатысфакцыі”, рабілі так. Ворагі пісалі кожны разьвітальную запіску аб намеры добраахвотна сысьці з гэтага сьвету. Потым секунданта кідалі ў шапку дзьве косткі — чорную і белую. Той з удзельнікаў двубою, хто даставаў чорную костку, мусіў застрэліцца, а ўсе сьведкі падтрымлівалі версію пра самагубства.

Малодшаму фон Ноліку не пашанцавала.

“Барона” і “баранэсу” адвезьлі ў Менск на машыне начальніка мясцовай адміністрацыі. Ці суцішацца пасья іхняга візіту выбрыкі памерлых фон Нолікаў — пакуль невядома.

Макс пасья сьпісаўся з сапраўднай уладальніцай тытулу — шаноўнай дамай з Уроцлава. Дык тая нават расплакалася, даведаўшыся, што яе паважаныя прадзеды так непрыгожа паводзяць сябе пасья сьмерці.

Карацей, нават дачка Далілы, малалетняя Віка, дражніла цяпер дзядзьку Макса “Фон-барон”. Яго ж не баялася — дзядзька вясёлы, добры, на руках пагушкае, шакаладку дасьць, цікавую казку раскажа... Шкада, не іграе на гітары, як дзядзька Эдзік, і не дае пагуляць у незвычайныя кампутарныя гульні, як дзядзька Генусь.

І, вядома, Макс быў супраць таго, каб Даліла пайшла Туды. Што ты за маці? Асіраціць дзіця хочаш? У цябе і так тры паддосьледныя трусікі мужчынскага полу маюцца. Можа, досыць іхніх пакутаў? Генусь з ложку нешта запырэчыў... А Даліла — вось дзіва! — ня ўгневалася, а хутчэй разьнервалася. Яшчэ крыху — і ўсе пабачылі б цуд у выглядзе сьлязінкі на

зьялёным воку. Але цуды на грэшнай зямлі здараюцца рэдка. Найбольш — у выглядзе старасьвецкай чорнай сукенкі, якую наша сяброўка апранула замест заўсёдных нагавіцаў, рыхтуючыся да падарожжа. Таму Даліла толькі прагаварыла перарывістым голасам, што сябры — гэта не паддосьледныя трусікі. І калі каму ў голаў зайшло падобнае, тым больш трэба давесьці, што яны нароўні. Рызыкаваць чужым жыцьцём, не рызыкаючы сваім — несумленна.

І бегма, адпіхнуўшы Макса, кінулася Туды.

...Пятро Замоцкі моўчкі глядзеў у адну кропку. Дакладней, на драпінку ў падлозе з шэрых гранітных плітаў. Нават на погляд падлога была халоднай. Але яму давялося адчуць гэты холад навобмацак. І не адзін раз. А разоў гэтак трыста.

І кожны раз спадзявацца — што гэтае выратавальнае халоднае дакрананьне падоўжыцца. Што не падымуць, пакінуць ляжаць... І новая сустрэча з болем адцягнецца... Ну хоць на пяць хвілінаў.

Дарэмна спадзяваўся. Тыя, хто працаваў тут, ведалі сваю нялюдскую працу дыхтоўна. Калі ім трэба спыніцца, даць вязню крыху надзеі, каб потым яшчэ нясьцёрпней падаліся зьдзекі, а калі трэба не аслабляць націск ні на хвілю, толькі мяняючы яго накірунак. Як ламаюць лазовы прут.

Цяпер ён на той стадыі, калі яму даюць надзею. Што ж, яны не памыліліся. Ён даўно гатовы падпісаць усё, што ім хочацца. Здаецца, нешта ўжо падпісваў... Выкрыкваў разам з крывёй прозьвішчы. А яны казалі: "Ня тыя! Мала! Яшчэ!"

Калі ласка... Міцкевіч, Луцэвіч, Кудзелька, Астрэйка, Дудар, Кадура... Магу назваць Напалеона Банапарта... Магу Маці Боскую Вострабрамскую... Толькі дайце-дайце заснуць... Перастаньце біць... І хоць кроплю вады...

Пятро глядзіць на свае босыя ногі. Божа мой, гэта — яго ногі? Чорныя ад сьмярдзючага бруду і запеклай крыві... Пазногці, як кіпцюры.

Замоцкі ўспамінае, як паўтара дзесяткі гадоў таму гэтак жа зьдзіўлена глядзеў на свае ногі, праўда, зусім з іншым пачуцьцём — першы раз у жыцьці абуй лакавыя чорныя чаравікі. Пазычыў іх маладому настаўніку педтэхнікуму прафесар Доўнар-Запольскі, які нядаўна прыехаў з Расіі і стаў суседам па доме. Няёмка, вядома, паважанага акадэміка пасьвячаць у свае побытавыя праблемы... Але нельга ж было ісьці сустракаць вялікага пісьменьніка Якуба Коласа, які прыязджаў з Курскай губерні на радзіму, у падраных чаравіках! Жонка ўжо і атрамантам замазвала драпіны, і суровымі ніткамі сшывала...

А якая гэта была сустрэча! Білеты распаўсюджваліся па сьпісах Саўнаркаму, па некалькі — на кожны тэхнікум, школу, прытулак. Ён ухапіў усяго адзін — але жонка сказала: "Ня возьмеш з сабою — лепей дамоў не вяртайся."

Прабіліся... Усё-ткі Гандзя была сакратаркай у Наркампродзе, а значыць, звывла мець справу з напорыстымі асобамі, што вымагалі падвышанага пайка. Загартавалася ў бойках з натоўпам. Канстанцін Міхайлавіч Міцкевіч прыязджаў у сьпецыяльна вылучаным дзеля яго вагоне, у суправаджэньні "сьвіты"... А зусім нядаўна працаваў сьціплым настаўнікам у вясковай школе ў Абаяні Курскай губерні. Яшчэ і адпускаць "губнарб-

раз” каштоўнага кадра не хацеў. Беларускі саўнаркам абураную перапіску завязаў: вярніце нам нашага паэта!

Колас выйшаў з вагону — Замоцкі з-за мора галоў ды плеч бачыў толькі ударлявы вусаты твар, шчасьлівы, расчулены... Нават разгублены. Народжаная ў вірах часу Беларусь тоўпілася на менскім вакзале. Хто тады думаў, чым гэта закончыцца?

Хаця... Некаторыя прадказвалі. Асабліва калі ў 1920-м расстралялі паэта Фабіяна Шантыра. Ужо большага рэвалюцыянера ўявіць цяжка было. Не чалавек — паходня. Ці кулямёт. Па здольнасці прамаўляць доўга, пераканана і аднастайна пафасна. Але захацеў абысьціся без маскоўскіх бальшавікоў. Маўляў, у нас ёсць свае, беларускія, камуністы.

Ідэаліст. Кажуць, вельмі жанчын любіў. Нават у прысудзе яму гэта ўпісалі — “за добровольно-принудительную связь”.

Цікава, што зараз робіць Гандзя? Падобна, пастаралася выкрасьліць яго са свайго жыцця. Дзяцей жа ім лёс ня даў. Яно і добра, як на сёння. Праўда, сусед па камеры неяк шаптаў яму на вуха — дзіва што, вязьні ляжалі адзін на адным, як шпроты ў бляшанцы, — што зьявольным проста не перадаюць пасылак з дому. Наглядчыкі ўсё забіраюць — нават калі вязень даўно мёртвы, ня скажуць, возьмуць, — і спажываюць самі.

Замоцкі адчуў трывогу — нешта надта ён расслабіўся. Пачаў думаць пра недапушчальнае. Дом, жонка...

— Замоцкі, пад’ём!

Вязень ускочыў, як быццам крэсла пад ім запалала, заклаў рукі за сьпіну. Сьледчы задаволена глядзеў на спухлы, счарнелы твар з запалымі вачыма, падобнымі да апусьцелых шклянак. Гатовы. Яшчэ крыху... І доўгая лента дасканала арганізаванага канвееру вынесе адсюль патрэбны выраб. Паводле параметраў, вызначаных таварышам Касіянавым. Яшчэ падгабляваць... Даціснуць... Ня цела — душу. Калі на зьмену нянавісьці, крыўды, гневу да “аб’екту” прыходзяць пакорлівасьць і паслухмянасьць, наступны крок — “аб’ект” мусіць палюбіць свайго ката. Шчыра, самааддана. І ўсё яму прабачыць, і перапоўніцца шчырай удзячнасьцю. Варта толькі падказаць іншы накірунак для нянавісьці, іншага — “сапраўднага” — ворага. Таварыш Касіянаў кажа, што па гэтай схеме працавалі ўсе вялікія. Рымскія цэзары выкарыстоўвалі ў якасьці “пудзілаў”, на якіх можа скіравацца ўся назапашаная нянавісьць, першых хрысьціянаў, іспанскія каралі — габрэяў. А ў нашых, драбнейшых, маштабах аддзелу НКУС — дастаткова сярод паддосьледных выбраць аднаго... Галоўнае — не памыліцца з выбарам.

— Наперад!

Замоцкі дробнымі крокамі, баючыся паказаць, што балюча ісьці, перайшоў у другі пакой. Пасьля таго, як білі жалезнай трубой па галаве, адно вуха перастала чуць, і боль, быццам нехта час ад часу ўтыкае нож проста ў мозг.

— Сядай.

Пятро сеў, куды загадалі. Толькі пасьля гэтага сьвядомасьць уключылася. Побач, за сталом, сядзеў нехта маўклівы ў чорным. Але без загаду павярнуць галаву, паглядзець, хто гэта — не магло і думкі мільгануць! Знаёмы, як боль, голас сьледчага прамовіў амаль спачувальна:

— Вось ты, Замоцкі, напэўна, думаеш, якія сволачы цябе схапілі, мучаюць.

Па твары зьняволенага прайшлі дрыжкі — ад жаху, што маглі паду-маць, што ён праўда такое думае, і ад жаху, што мог не стрымацца і за-пярэчыць услых. Сьледчы працягваў:

— Ня трэба баяцца сваіх памылак. Памылкі трэба выпраўляць. Мена-віта з-за іх ты сюды і трапіў. А яшчэ дзякуючы таму чалавеку, які сядзіць у гэтым пакоі. Ён сказаў нам, што ты памыляешся. Мы яму за гэта ўдзяч-ныя. І ты мусіш быць удзячны. Ты ж выправіўся з нашай дапамогай, праўда? Паглядзі на яго.

Замоцкі павярнуўся налева. За сталом у высокім крэсьле — разная сьпінка вышэй галавы — сядзеў у дыхтоўным чорным паліто, зашпіле-ным на ўсе гузікі да самага падбароддзя, ганарыста выпрастаўшыся і схваўшы рукі пад стол, дэкан хімічнага факультэту Беларускага дзяр-жаўнага ўніверсітэта Валяр’ян Скаловіч. Твар белы, шчокі запалі, але вочы ўсё гэткія ж зьедлівыя. І на вуснах — ня можа быць! — крывіцца тая ж непрыемная ўсьмешка. Ён яшчэ можа ўсьміхацца, вылюдак!

Замоцкі ледзь стрымлівае дрыготку нянавісьці. Загнаны глыбока на дно душы гнеў раптоўна падымаецца наверх. Нібыта ўсё, што ён пера-жыў за апошнія паўгады, можна зараз спагнаць, выплюхнуць... Нехта мусіць яму за гэта заплаціць...

— Бачыш, які ён задаволены жыцьцём, твой знаёмец Валяр’ян Ска-ловіч? У такім прыгожым чорным паліто... У такім прыгожым крэсьле...

Твар Скаловіча перасмыкнула, як ад агіды. Ён тузануўся, нібыта хацеў устаць, але замест гэтага толькі ганарліва адкінуў галаву на сьпінку крэсла.

— Ня вер ім... Пятро, ня вер ім... Яны эксьперыментуюць над намі, паскуды...

Здушаны голас хіміка цяжка было пазнаць. Да таго ж, Замоцкі мог слухаць толькі Касіянава — як слухаюць усемагутны лёс.

— Ты разумееш, Замоцкі? Гэта ня мы, гэта Скаловіч вінаваты ў тым, што ты трапіў сюды. Скажы гэтаму чалавеку, што пра яго думаеш, ня бойся. А можа быць, ён сам правінаваціўся перад савецкай уладай, а ад нас гэта схваў? Можа быць, гэта ён мусіў быць на тваім месцы?

Замоцкі падымаецца, як у сьне. Ногі дрыжаць. Бледны твар Скаловіча падаецца яму тварам самой сьмерці, самым паскудным, што ёсьць у жыцьці. Зьнішчыць яго — і вернецца сьвятло і дабро.

— Ты, ты... Сволач... — у горле зьняволенага хрыпіць нянавісьць. Ён, як самнамбула, набліжаецца да здрадніка, цягнучы рукі... Хімік глядзіць неяк незразумела — нібыта з затоеным болем. Не адхінаецца, не ад-водзіць вачэй... І па-ранейшаму крывіць, крывіць свае вусны... Схапіць за горла...

— Толькі не па твары! Чуеш, Замоцкі, па твары нельга! Пачакай!

Але Замоцкі цягнецца да бледнага аблічча кашчавымі пальцамі, на двух з якіх сарваныя пазногці.

Сьледчы вычэквае, потым падае знак канвойнаму. Той падыходзіць да Замоцкага і акуратна б’е па галаве прыкладам вінтоўкі. Чэрап нібыта ўзрываецца. Пятро падае ў трыста першы раз на гранітныя пліты.

— Я ж казаў, толькі трохі аглушыць!

— Ды я ня моцна, таварыш лейтэнант... Відаць, у чэрапе была трэш-чына.

Ужо згасаючы позірк выкладчыка педтэхнікуму скіраваны пад стол...

І бачыць, выразна, як уласную сьмерць, што з-пад чорнага дыхтоўнага паліто чалавека, які сядзіць за сталом, высоўваюцца ногі, дакладна такія ж, як у самога Замоцкага. Босыя, чорныя ад бруду і крыві, і нават сьвежыя чырвоныя струменьчыкі па гэтых нагах, прыкручаных дротам да ножак цяжкага крэсла, па кроплі сыцяюць у лужынку на гранітных плітах.

Відовішча аддаляецца... Замоцкі разумее, што яго цягнуць за ногі. І гэта апошняе, што ён разумее ў гэтым жыцці...

...Даліла ня памятае, як патрапіла ў іншы пакой, куды перацягнулі нябожчыка. Сыцены тут пафарбаваныя зялёнай алейнай фарбай колеру бэзавай лістоты. У пакоі пісьмовы стол, два сыціплыя крэслы, драўляны зэдлік, лямпачка ў жалезнай круглай “клетцы”... Пах карболкі — як у бальніцы. Нічога страшнага. Калі не лічыць мёртвага цела вязьня, што выцягнуўся на падлозе з шэрых гранітных плітаў, нібыта ўпаляваны зьвер. Далілу ўсё яшчэ калоціць ад апошняга моцнага пачуцьця, якое перажыў перад сьмерцю нябожчык — ад нянавісьці. Ёй хочацца кагосьці забіць — з-за того, што перажыў мёртвы. Пакой пусты. Нікому няма справы да выкладчыка педтэхнікуму Пятра Замоцкага, які не дажыў да таго, каб стаць гатовым вырабам канвееру... Не, не канвееру сьмерці, сьмерць — гэта збой, гэта адкіды... Подласьці, ці што...

Даліла адарвалася ад сыцяны. Наша феміністка ведала, што ў яе цяпер ёсьць лічаныя хвіліны, перад тым, як невядомая сіла выцісьне Адсюль. І, вядома, спадзявалася правесьці гэтыя хвіліны куды карысьней за хлопцаў-першапраходцаў. Няшчаснаму Замоцкаму не дапаможаш... Трэба знайсці той пакой, дзе сядзіць хімік. Магчыма, за гэтымі дзьвярыма... Даліла націскае на новенькую жалезную ручку ў форме зоркі... Дзьверы не адчыняюцца. Ідзе да другіх дзьвярэй — тыя таксама замкнёныя.

І што, варта было сюды трапляць, каб правесьці час у кампаніі з нябожчыкам? Мая сяброўка кінулася да пісьмовага стала — можа быць, хоць тут нейкія вартыя дакументы, таямніцы? З шуфлядаў пасыпаліся на падлогу жоўтыя пустыя аркушы. Дзіўна, але Даліла выдатна ведала, што насамрэч на гэтых аркушах ёсьць тэкст, проста ейная сьведомасьць не магла яго ўспрыняць, як вока ня можа разгледзець нешта занадта далёкае. Мінулае праглядалася, як пейзаж з вакна цягніка — то ўсё зьлівалася ад хуткасьці, то на нейкім павароце ці на прыпынку можна было ўхапіць каліўца чужога жыцьця. Асобныя кадры, маленькія эпізоды... І зноў — размытыя, няпэўныя відарысы.

Трэба пастукаць у дзьверы... Закрываць... Калі Генуся Тут білі, у яго засталіся сінякі. Значыць, у прынцыпе, Тут цябе могуць і забіць, няхай ты і з часу лядовых палацаў.

Даліла рашуча падышла да дзьвярэй... Але перш, чым яна пасьпела яшчэ раз тузануць за ручку-зорку, па той бок пачуліся крокі. У замку павярнуўся ключ, і ў пакой увайшлі трое ў форме. Адзін, каржакаваты, як мядзьведзь, нёс на плячах складзеныя насілкі.

— Грузіце.

Расчыненыя дзьверы — тое, што трэба... Даліла асьцярожна абышла прыхадняў...

— Стой! Ты да каго, грамадзянка?

Даліла здрыганулася ад нечаканасьці. Хлопцы ж казалі, што па-

куль сам не “праявішся”, не пачнеш з кімсьці размаўляць, дзейнічаць — ты для тутэйшых прывід.

Сьветлавалосы нкусавец з тварам, пабітым воспай глядзеў проста на яе... Не, дакладней, праз яе. Таму што з-за сьпіны Далілы, з калідору адказаў няўпэўнены жаночы голас:

— Я да таварыша Касіянава... Ён выклікаў мяне. Я жонка арыштаванага Пятра Замоцкага.

Даліла павярнулася і пабачыла худзенькую кабету ў сукенцы, падобнай да гімназічнай, з вялізнымі спалоханымі вачыма, якія з жахам зазіралі ў пакой, пасярод якога ляжалі насілка з накрытым белай, чысьцюткай, адпрасаванай прасьцінай целам. У гэтым быў таксама асаблівы здзек — брудны, закарэлы труп вязьня накрываць дасканала чыстай казённай тканінай. Нкусавец сярдзіта захінуў сабой насілка.

— Налева па калідоры, грамадзянка. Чаму вы без суправаджаючага? Што за непарадак?

— Я тут! — маладзенькі шпіёналоў падляцеў да кабеты. — Я ж вам казаў — пачакаць. Тут нельга хадзіць адной.

— Прабачце... — прашаптала жанчына, усё яшчэ не адрываючы вачэй ад насілак. — Я выпадкова... Мне падалося, што... А... мой муж... ён дзе? Мне дадуць яго пабачыць?

— Вам усё патлумачаць, — маладзён схпіў жанчыну за плечы і сілай разьвярнуў у калідор. — Ідзіце, куды сказана.

Даліла рушыла сьледам. Раптам жанчына адпіхнула суправаджаючага з моцай, неверагоднай для ейнага худзенькага цела, і бегма кінулася назад, у пакой са страшнымі насілкамі.

— Стой, сьцэрва! Страляць буду! — закрычаў нкусавец і выхапіў рэвальвер. Вось тут Даліла і адчула, што можа выканаць сваю гістарычную місію... Зараз штурхне забойцу ці прыме кулю на сябе...

— Ну якая вы нярвовая, грамадзяначка, — жонку Замоцкага трымаў амаль у прыцельскіх абдоймах каржакаваты, які нёс раней насілка. — Адразу з таварышам Касіянавым пабачцеся, а тады лётайце сабе. Калі захочаце.

— Я ведаю — гэта Пятрок! Я адчуваю! — жанчына задыхалася ад хваляваньня. — Скажыце мне праўду!

— Таварыш Касіянаў скажа.

— Дайце я толькі пагляджу, хто там, на насілках!

Даліла моўчкі глядзела, як жанчыну валакуць, ледзь не выносяць. І — што цяпер? Каго біць, штурхаць, страляць? А вось і знаёмае па расповедах хлапцоў сьцісканьне цела. Як быццам цябе хочучь зьмясьціць у вельмі вузкую труну...

І Даліла вярнулася ў хату ля могілак.

Хлопцы без яе “адарваліся”. Макс з падбітым вокам — Генусь прыклаўся. За тое, што Далілу справакаваў на падарожжа. Едрусь парваў струну на гітары... А якіх яшчэ вынікаў чакаць ад саракахвіліннага няспыннага нярвовага брынканьня?

А Даліла была змрочнай, як раструшчанае люстэрка. Так нічога і не зьмяніла. Дарэмна схадзіла. Такое болей не павінна паўтарацца.

— І вось сядзіць ён у чорным паліто. І, уяўляеце сабе, усміхаецца!

Даліла сыходзіла праведным гневам, як кактус апунцыя – маленькімі калючымі атожылкамі. З кожнага атожылку магла таксама вырасьці вялікая шыпастая расьліна.

Едрусь паспрабаваў запырэчыць – усіх катавалі, таму судзіць тых, хто даваў паказаньні, нельга... А паказаньні давалі практычна ўсе. Макс распавядаў не аднойчы, што старонкі ў сьледчых справах крывёй запырсканыя. Толькі ў 1933-м яшчэ здзекваліся так, каб чалавека можна было пасля падлячыць ды выпусьціць. Невядома, як мы б прайшлі праз гэтыя пакуты. Напэўна, таксама здавалі б усіх і згаджаліся на ўсё. Даліла толькі фыркнула – і сказала, што гэта “апраўданьне позы”. Вельмі распаўсюджаны на сёньня ў асяродку інтэлектуалаў занятак. На іспытах у тэатральныя вучэльні ды інстытуты жадаючым далучыцца да гільдыі блазнаў і трубадураў даюць заданьне стаць неяк асабліва вычварна, камандуюць: падымі правую нагу, завядзі левую руку за сьпіну, абапрыся правай рукой аб падлогу... А тады трэба прыдумаць і сыграць абставіны, у якіх тая поза будзе абсалютна натуральнай. Напрыклад, калі ты стаіш ракача, узняўшы руку над галавой — гэта сьмешна. А калі ў руцэ пантофля, і ты зьбіраешся забіць прусака — ужо нармальна. Вось і той, хто дэфармаваўся ў таталітарнай сістэме, падрыхтаваўся лізаць аздак альбо захінуўся ад удару, сьціснуўся, угнуўся, зашыўся пад лаву — прыдумвае сабе высакародныя апраўданьні.

Цэлыя бліскучыя, дасьціпныя артыкулы і манаграфіі бываюць прысьвечаныя апраўданьню позы...

Бо натуральная для чалавека толькі адна — вольна выпрастаўшыся.

Даліла разумела, што ісьці Туды яшчэ раз пакуль ня можа. Саслабла. А пакінуць усё надоўга яна не хацела. Да таго ж, новы чалавек можа ўбачыць нешта новае...

І да Гульні далучылі мяне.

Хлопцы, дарэчы, былі супраць. Кожны парываўся пайсьці сам. Але Даліла пераканала — трэба пусьціць новенькую. Мне сумленна распавялі пра рызыку.

Я апранулася так, як параіў Макс, знаўца часу. Ня стала браць у бацькоў нацыянальныя строі. Вампука ўсё гэта, іхнія вышыванкі, камізэлькі, андаракі... Для “ражаных”. Зайшла да знаёмай мастачкі Вольгі, пазычыла сукенку з нефарбаванага лёну, на дробных гузічках, і высокія чаравікі з чорнай патрэсканай скуры — усё сапраўднае, канца саракавых гадоў. Волечка, дарэчы, у чарговы раз мяне здзівіла: іду да яе, а яна сядзіць насупраць пад’езда свайго дому-“сталінкі” на зэдліку і крышыць перад сабою батон. Побач фатограф Сева. Перад імі стаіць венскае крэсла, цераз скразную, у выглядзе вензеля, сьпінку якога Сева цэліць аб’ектывам. Я не адразу скеміла, што да чаго. У сьцяне Вользінага дому нішы — пад ідэалагічна правільныя помнікі. Колькі гадоў пустыя... Дык адну нішу Волечка заслала парчой і расклала нацюрморт у стылі старых галандцаў: чаканеныя з металу вазы, ружы, піёны, вінаград, гарбузы, яблыкі, персікі, лімоны... А хлеб крышыцца — каб яшчэ і галубы сюды падляталі.

І калі ў гэтым горадзе нехта робіць казку — хто можа зьнішчыць гэты горад? Ды яшчэ ў ім ёсьць такія людзі, як Волечка, якія ніколі не пытаюц-

ца, нашто табе тое ці іншае. Нават камсамольскі значок трыццатых гадоў з калекцыі Вользінага дзядулі.

Я начапіла на сукенку з дробнымі гузікамі значок і праігнаравала загад студэнтам пятага курсу сабрацца на інстытуцкім стадыёне для падрыхтоўкі да сьвята горада — мы мусілі ісьці падчас урачыстасьцяў салдацкім строем у чырвона-зялёных спартовых касьцюмчыках і махаць чырвона-зялёнымі сьцягамі. Замест гэтага, рызыкуючы “двойкай” па фізкультуры, рушыла на могількі.

За крок да сьцяны з абразам “Маленьне аб Чашы” Даліла прымусіла мяне дастаць металёвы шарык-завушніцу з губы.

А татушку-чарапушку, рэцыдыў цяжкага ўзросту, усё роўна на левай лапатцы наўрад забачаць. Ня ў лазню зьбіраюся.

Я весела ўсьміхнулася сябрам і зрабіла крок наперад.

...У верхняй частцы высокага вакна красаваўся новенькі вітраж — чырвоная зорка, серп, молат...

Каляровае шкло магло кінуць адценьне на растворы і перашкодзіць убачыць іх сапраўдныя колеры падчас досьледаў. Але ніхто не наважыўся нават рэкнуць пра тое, каб прыбраць сімвалы савецкай улады з вакна універсітэцкай лабараторыі. Толькі змрочны дэкан хімічнага факультэта Валяр’ян Іванавіч Скаловіч напісаў заяву на імя рэктара. Рэктар, зьбялелы, як папера, на якой была напісаная заява, выклікаў да сябе славутага хіміка. Што яны казалі за зачыненымі дзьвярыма — невядома, але заява бясьсьледна зьнікла. У адрозьненне ад зоркі ў вакне.

Антаніна, закусіўшы губу, глядзела на сьпіну высокага мужчыны ў белым халаце. Мужчына вельмі акуратна пераліваў белую каламутную вадкасьць з прабіркi ў вялікую колбу, напалову напоўненую празрыстым расчыньнем. Упэўненыя рухі, хударлявая, але моцная постаць...

— Валяр’ян Іванавіч, вы не адказалі мне.

— Я не абавязаны адказваць на абсалютна дурныя і некарэктныя пытаньні сваіх падначаленых, — нізкі глыбокі голас мужчыны гучаў зьдэліва, як серная кіслата. Здавалася, гэты голас таксама можа праліцца на падлогу, і нават з каменя пойдзе ёдкі дым. Антаніна нярвова адвяла за вуха пасмачку рудых непаслухмяных валасоў.

— Валяр’ян Іванавіч...

— Студэнтка Аксочыц! Я пачынаю шкадаваць, што ўзяў вас на пасаду лабаранткі. Вы, здаецца, ня маеце нават самага элементарнага ўяўленьня пра тэхніку бясьпекі падчас працы з атрутнымі хімічнымі рэчывамі! Ніякіх староньніх размоў!

Голас грымеў так, што нязвыклы чалавек мімаволі адхіснуўся б назад. Але рухі мужчыны пры гэтым ні на зьмірг ня страцілі сваёй разьмеранасьці. Ды і дзяўчына, відаць, да падобных грымотаў прызвычаілася, бо толькі яшчэ мацней прыкусіла ніжнюю губу. З боку гэта выглядала зусім падзіцячы... Хаця дзяўчына была прыгожай той шчасьлівай прыгажосьцю, калі ўзрост губляе значэньне — такія аднолькава вабяць вока і ў пятнаццаць, і ў сорак. Дасканалая гнуткая постаць, высокія грудзі, вялікія зялёныя вочы з “русалчыным” разрэзам — трохі прыўзнятыя зьнешнія куткі, выгінастыя бровы, высокія белыя лоб... Велікаватыя ружовыя вусны, зараз горка падцятыя... Забіцца ці забіць за такую прыгажосьць.

Мужчына скончыў працу, няспешна паклаў прылады на месца і па-

вярнуўся. Ён быў ужо немалады — гадоў сорак, але пастава выпрастаная, як у таго, хто любіць пазіраць на ўсіх звысоку або шмат займаўся гімнастыкай. Цёмныя вочы змрочна і ганарыста глядзелі на лабарантку. Худы твар мужчыны наўрад хто назваў бы прыгожым. Бледная скура, вялікі нос кручком, рэзкія лініі ад носу да фанабэрыстых вуснаў, глыбокая вертыкальная зморшчына між прамых густых броваў...

— Ну, што вы стаіце, таварыш Антаніна? Здаецца, вам плоцяць не за сузіраньне свайго прафесара, а за тое, каб вы ў ліку іншага мылі пустыя прабірки. Калі, вядома, гэты надзвычай складаны працэс даступны вашаму інтэлекту. Ну, будзеце далей выяўляць з сябе саляны слуп?

Зялёныя вочы дзяўчыны глядзелі так адчайна, што звычайны прадстаўнік адамава племя спапяліўся б у іх зялёным агні, упаў бы на калені і маліў аб прабачэньні...

— Валяр’ян, прашу цябе, не хадзі туды.

— Студэнтка Аксючыц! Хто вам дазволіў зьвяртацца да свайго выкладчыка так недапушчальна фамільярна?

Ну, нашто ён зноў будзе гэтую шклянкую сыцяну? Дзяўчына ступіла наперад і паклала вузкую даланю на грудзі мужчыны. Той тузануўся, каб адхіснуцца, але ўсё-ткі застаўся на месцы. Толькі яшчэ больш адкінуў назад галаву.

— Я бачыла позву на тваё імя... Чаму яны прыслалі табе позву ва ўніверсітэт? Другім прыносяць дахаты, таёмна. Чаму яны хочучь, каб усе ведалі, што ты туды пойдзеш?

Прафесар апусьціў вочы і прамовіў скрозь зубы:

— Таварыш Антаніна, адыдзіце ад мяне. Гэта пераходзіць усе...

— Перастань! — голас Антаніны сарваўся на крык. — Што ты з сабой робіш? Чаму паводзіш сябе з усімі як апошні паскуднік?

— А я і ёсьць апошні паскуднік, — голас мужчыны гучаў цалкам сур’ёзна. З ледзь прыкметным дамешкам горычы. — Хіба Вы не заўважылі, Антаніна, што пасья майго візіту ў Жоўты Дом з універсітэту зьнікла пару дзясяткаў людзей? Калі вы ня бачыце тут сувязі, значыць, ваш узровень інтэлекту яшчэ ніжэйшы, чым я думаў.

— Я ня веру! — дзяўчына ўчапілася ў белы халат свайго суразмоўцы абедзвюма рукамі, нібыта баялася, што яго злыя словы зараз садзьмуць яе, як вецер. — Яны зноў напісалі, як мінулы раз, што выклікаюць цябе “для кансультацыі”... Тады ты зьнік на паўгода... Потым вярнуўся такі... На цябе страшна было глядзець. Ад цябе пахла сьмерцю... Але ня страхам. Ня подласьцю. Не баязьлівасьцю. Мяне ты не падманеш сваёй... сваёй бессардэчнай манерай зносінаў.

— Усё, гэта ўжо занадта! — мужчына адарваў ад сябе рукі дзяўчыны. — Займіцеся справай! Пачніце, урэшце, разгадваць душэўныя нюансы ў сваім мужы.

— Я кахаю цябе! — пракрычала Антаніна ў сьпіну прафесару, які пачаў няспешна здымаць халат. — Ужо пяць гадоў. З першага курсу. Я выйшла замуж за Антона толькі таму, што ты мяне адштурхнуў!

Голас Валяр’яна Іванавіча ні на залатнік ня страціў атрутнасці.

— Чыста жаночая логіка. Выйсьці ад крыўды за камсорга ўніверсітэту. Вы ўпэўненыя, што бравы чырвонаармеец Аксючыц вашу логіку зразумее?

Скаловіч павярнуўся да дзяўчыны. Ён застаўся ў чорным пінжаку,

зашпіленым на ўсе гузікі, і ў белай кашулі з высокім каўняром. Быццам рыхтаваўся выйсьці на сцэну. Цёмныя вочы глядзелі ўсё гэтак жа звысаку.

— Шаноўная, прафесар, які спакушае студэнтчку, гэта банальна, як гусар, які спакушае гімназістку. Выпіце нанач маёй цёзкі, валяр’янкі.

— Я не магу без цябе. Ты выдатна ведаеш, што я не маню! Што для мяне гэта сур’ёзна. І — прызнайся — для цябе... Тады, пасля вечарыны ў політэхнічным, калі я ўпала, а ты мяне падхапіў... Калі вярталіся пад дажджом... І потым, калі капнула сабе на руку кіслатою... Ты ж трохі выйшаў са сваёй сталёвай абалонкі?

— Чаму такі паскуднік, як я, ня можа пагуляцца пачуццямі наўнай дзяўчынкі? — холадна адказаў прафесар, гледзячы некуды за вакно з чырвонай зоркай. — Зразумейце, мне за сорок, і мяне ня могуць сур’ёзна зацікавіць маладзенькія інжэню. Шкада, што вы настолькі... бязмозгляя, што вырашылі, быццам у мяне ёсьць сэрца.

— Валяр’ян! — Антаніна кінулася да мужчыны, абняла за шыю — ён стаяў нерухома, схаваўшы рукі ў кішэні пінжака. — Я ня ведаю, у якія гульні гуляюць з табой нкусаўцы... Мне ўсё роўна, што гавораць пра цябе іншыя. Чаму ты караеш сябе так жорстка? Чаму ня хочаш, каб цябе любілі? — вусны прафесара здрыгануліся, але ён прамаўчаў. Дзяўчына працягвала гаварыць гарачым шэптам.

— Але я ведаю, што гэта ты выратаваў Паўліка ад арышту, што гэта ты схаваў насценгазету перад вышукам, і наш выбрык застаўся без наступстваў, і што гэта два дурныя трэцякурснікі выпадкова перакулілі партрэт Сталіна ў трыццаць другой аўдыторыі, а ты ўзяў на сябе. І да-сюль чытаеш лекцыі на беларускай мове, хаця цябе за гэта тройчы разьбіралі на сходах. І на гэтых лекцыях студэнты сядзяць нават на падваконых і на падлозе — не хапае месцаў. Ты вялікі вучоны. І я адчуваю, што ў Жоўтым Доме цябе чакае нешта страшнае. Як ні хаваеш — я бачыла на тваіх руках чырвоныя шнары. Вось тут... І тут... І на шыі, пад каўняром. Дазволь мне выратаваць цябе! Мы можам з’ехаць... Вунь паэт Паўлюк Шукайла з’ехаў у Ленінград... І яго не арыштавалі.

З твару прафесара зьнік сарказм — засталіся толькі стома і сум.

— Зьбегчы... Божа мой... Наўнае дзяўчо... Калі б можна было зьбегчы... Тут створаная сістэма, ад якой схавацца немагчыма. Ведаеш, я... спрабаваў. Не, мне дапамагчы нельга. Мая роля прадвызначана. Гэта як у балагане. Клоун можа быць хворы, п’яны, можа паміраць... Але ад гэтага яго нумар яшчэ сьмяшнейшы.

Голас прафесара зноў набраў моцы.

— І ўвогуле, чаму вы вырашылі, што мяне варта шкадаваць? Я заслужыў усё, што маю. Ваша фантазія пра мяне беспадстаўная. Запэўніваю вас — я *сапраўды* даносчык і здраднік, і на мне *сапраўды* кроў маіх сяброў.

Ён сказаў гэта так, што сэрца дзяўчыны пахаладзела... І паверыла. Перад тым, як выйсьці з аўдыторыі, Валяр’ян Іванавіч азірнуўся:

— Памыйце прабірку. І ня так нехайна, як мінулы раз. Не зачапіце па няўкладнасьці вялікую колбу. Працэс мусіць доўжыцца да дзесяці трыццаці раніцы. А з заўтрашняга дня вы пераводзіцеся на пасаду лабаранта біялагічнага факультэта. Я ўжо дамовіўся з дэканам.

Дзьверы зачыніліся. Антаніна моўчкі стаяла і глядзела. На апліку ля дзьвярэй вісеў белы халат. Ягоныя рукавы нагадвалі зьмятыя крылы.

Дзіўна, звычайна Скаловіч старанна распростае, перш чым павесіць, свае “хімічныя дасьпехі”.

Зялёныя вочы дзяўчыны згасьлі... Холад падымаўся ад сэрца да вуснаў, расьцякаўся па руках да кончыкаў пальцаў... Як холадна... Як у магіле.

Яго вусны былі такімі гарачымі падчас іх першага пацалунку — тады, пад дажджом. Па-праўдзе, гэта яна яго пацалавала, сама. Немаладога, непрыгожага, суровага прафесара з невыносным характарам. Тады ён раптоўна сьціснуў яе ў абдоймах — і адказаў на пацалунак. А потым адштурхнуў ад сябе і прачытаў цэлую лекцыю пра неўтаймаваную эратычную энергію падлеткаў і этыку адносінаў між студэнтамі і выкладчыкамі.

Часам здавалася, што яна проста прыроіла тое, пасля чаго між імі прагучала “ты”... Імгненьні шчасьця... І — такое жорсткае расстаньне.

Але яе нянавісьці і крыўды не хапіла надоўга.

Антаніна, як у сьне, падышла да стала з прабіркамі, колбамі ды іншым начыньнем сучасных алхімікаў, якія ня верылі ў філасофскі камень. Каб каму з яе знаёмых расказаць, што яе нешта зьядноўвае з фанабэрыстым і геніяльным нягоднікам Скаловічам — пасьмяяліся б. Цяпер і яна можа пасьмяяцца. Такім тонам ня маняць. Няўжо ён і праўда — даносчык? Забойца? І ходзіць у камісарыят па сваёй волі? І ня варты каханьня? І... не кахае яе?

Вось што адзіна важнае.

Ён-не-кахае-яе.

Аскалёпкі разьбітай надзеі ўпіліся ў душу. Калі душа сьцякае нябачнай крывёю, гэта надоўга.

Антаніна моўчкі ўтаропілася на колбу з каламутнай белаай вадкасьцю. Вось быў бы лепшы сродак ад болю... Толькі невядома, каму лепей прыняць – ёй, яму... Ці – напалам... Шлюбны келіх вар’яцкага часу. На рудых валасах, заплечных у касу, скакалі вогненныя водсьветы промняў сонца, што прабіваліся праз чырвоную зорку на вітражы.

Раптам дзьверы ў лабараторыю расчыніліся. Антаніна з раптоўнай надзеяй павярнулася. Антон, муж... Шырокаплечы, блакітнавокі, надзейны. З твару дзяўчыны нібыта імгненна сьцерлі нейкі тонкі сьветлы выраз. За Антонам сунуўся ягоны прыяцель Андрэй – Антаніна яго не любіла, і нават пабойвалася. Здаецца, таварыш Антона па колішняй службе ў асобым атрадзе. Валасы, бровы, вейкі амаль белыя, а твар ружовы, як шынка. І вочы сьветлыя... Як гузікі ад салдацкіх кальсонаў.

Андрэй чамусьці зачыніў за сабой дзьверы лабаранцай на ключ. Адкуль у яго ключ? А Антон, пачуўшы за сьпіной пагрукваньне замка, раптам імкліва падышоў да жонкі і моцна ўдарыў па твары.

Антаніна пахіснулася... Яе падхапілі моцныя рукі – гэта белабровы. Прыціснуў сьпінай да сябе, рукі — як абцугі. Голас над вухам, сіплы, нібы ў карчмара:

— Ты што, Антон? Не павінна быць сьлядоў!

Камсорг грэбліва скрывіўся і сказаў, як плюнуў, у твар жонкі.

— Сучка! Ну што, не нацягнуў цябе сеньня твой прафесар? Мусіць, у яго праблемы з гэтым. Прабірак нанюхаўся.

Антаніна тузанулася, але Андрэй яшчэ мацней сьціснуў яе.

— Пусьціце мяне! У нас... са Скаловічам... нічога не было...

— Тады ён цалкавіты мудак.

Антаніна ўбачыла, што Антон бярэ са стала колбу з каламутнай вадкасцю.

— Пастаў на месца! Гэта нельга чапаць да заўтра. Ты сапсуеш Валяр’яну Іванавічу досьлед! Да таго ж тут кіслата. Апячэшся.

Антон нявесела ўсьміхнуўся.

— Якая клапатлівая ў мяне жоначка. Дзень і ноч толькі пра мяне думае.

— Слухай, а можна яе... разоў... наастачу? – прагучэў над вухам Антаніны задыханы, як ад бегу, голас Андрэя.— Гарачая дзеўка.

— Можна, пад Скаловічам і гарачая была, — прашыпеў Антон. — Але ты, Андрык, кінь дурное, а то моркву тваю адарву. Гэта мая жанчына! Ня мне – дык нікому.

І па твары яго прабег цень болю. Даўняга, стоенага, які на дне душы даўно ператварыўся ў атруту нянавісьці.

Антаніна з жахам разумела, што яны ўжо нешта вырашылі наконт яе. І не чакаюць ні тлумачэньняў, ні раскайваньня, нічога.

— Трымай мацней!

Яна з усіх сілаў пачала вырывацца... І абсунулася ад жорсткага ўдару.

— Што вы... Навошта?

— Сюрпрыз твайму прафесару рыхтуем!

Антон паднёс колбу да ейных вуснаў і схапіў дужай рукой за падбароддзе.

— Скажы “а”!

Апошняе, што падумала Антаніна – яны хочуць зрабіць Скаловіча забойцам. Вядома, Валяр’ян вырашыць, што яна скончыла самагубствам з-за яго. Але... Значыць, насамрэч – ён ніколі ня быў забойцам! Ён зноў на сябе нешта нагаварыў! Валяр’ян... Невыносны... Любы...

Што з табой будзе, калі ты даведаешся пра маю сьмерць?

Рот апякло пякельным агнём... І акрамя болю, у гэтым сьвеце не засталася нічога.

Дзьверы зноў зачыніліся. Халат, што вісеў на апліку, трохі варухнуўся, быццам хацеў затрымаць злачынцаў.

Я глядзела на дзяўчыну, што ляжала пасярод сьветлага пакоя з белымі металёвымі шафамі са шклянымі дзьверцамі. Была б вельмі мастацкая дэталёўка, каб чырвоны водсьвет вітража-зоркі падаў якраз на труп у белым халаціку.

Але зорка працэдзвала сонечныя промні ў бок левай шафы. Праўда, готыка атрымлівалася і пры гэтым: шкляное начыньне шафы, колбы ды рэторыты, здаваліся напоўненымі крывёю, як у кабінце чорнага мага.

Чырвань, магчыма, была яшчэ і ў маіх вачах. Госпадзе, як жа мне было фігова! Цяпер я разумела, што перажывалі мае сябры. Прысутніцаць пры чужой сьмерці... І табе нібыта перадаецца боль таго, хто памірае... І ты ня можаш нічога зрабіць — бо фізічна цябе пакуль у гэтым сьвеце няма.

Я адвляла вочы ад твару нябожчыцы. Кіслата — гэта вам не напой “Бураціна”... Рука забітай нібыта трымала колбу, у якой заставалася яшчэ са шклянку вадкасці. У эксперыментальным расчыньні павольна закручваліся белыя сьпіралі, быццам дым. Што ж, пасля таго, як камсорг

з сябрам папрацавалі над дэкарацыямі, нават самы тупы, калі зойдзе, адразу зразумее, ад чаго памерла прыгажуня.

У галаве маёй, як заўсёды ў стрэсавыя моманты, быццам на шалёным верацяне, высноўваліся радкі, у якіх убачанае перакручвалася, скажалася, прысмак сьмерці ператвараў дзень у ноч, сонца — у поўню...

Выпіць атруту.
 Нічога ня помніць пра зоркі
 У вітражах ацалелага дому пакуты.
 Поўня, нібыта адзінае злоснае вока
 Чорнага зьвера, які да граніту прыкуты.
 Выпіць атруты...
 Мой келіх запомніў адбіткі
 Рук тваіх цёплых...
 Мае ж схаладнеюць навечна.
 Колькі разумных...
 А мудрых няма, і вялікіх.
 Нас падзялілі на сьпісы, участкі і рэчы.
 Зоркі шклянныя
 працэджваюць погляды поўні
 Гэтак ашчадна,
 як злая шынкарка — гарэлку...
 Цемра і ціша.
 Ты проста, як рану, запомні
 Вочы мае... І табой цалаваныя вейкі.

Па-праўдзе, больш за ўсё мне хацелася адсюль зьнікнуць. І я зараз жа ўявіла, як раптам не змагу вярнуцца — мала што... Замок у дзэвярах ня быў зачынены. Каты ж не хацелі, каб іх справа засталася незаўважанай. Пусты калідор. Я дайшла да вакна ў яго канцы і зірнула ўніз: здаецца, трэці паверх. Вакно выходзіла ў маленькі, як кішэня, унутраны дворык, засаджаны кустамі і яшчэ кволымі дрэўцамі. На лаўцы пасярод дворыка цямнела постаць. Мужчына ў чорным пінжаку сядзеў да мяне сьпінай, апусьціўшы галаву з неахайнымі пасмамі валасоў. Нерухомы, як камень. У ягоных прыўзнятых плячах, апушчанай галаве мне чамусьці пабачыўся безнадзейны адчай. Хаця, можа быць, прафесар проста медытаваў на гіпсавага Леніна, які бялеў насупраць лаўкі ідэалагічным маяком. Я зразумела, што мне трэба рабіць.

Пайсьці і сказаць Скаловічу, што адбылося ў лабараторыі.

Ён, вядома, страшэнна непрыемны чалавек. Абсалютова незразумела, чым прывабіў прыгажуню Антаніну. Застаецца меркаваць, што незвычайнымі посьпехамі ў хіміі.

Але нават самы апошні мязотнік мае права ведаць, што на яго сумленьні забойствам менш. Хаця з прыгажуняй-лабаранткай быў ён невыносна грубы. Далілы няма на такога грубіяна.

Я выйшла на лесьвіцу і патроху пабрыла ўніз. Другі паверх... Першы... Вестыбюль... Сонца 1933-га года расплылося ў маіх вачах, нібыта па паверхні вады ўдарылі вяслом, і кожнай маленькай хвалі ўдалося ўхапіць сваё адлюстраваньне нябеснага вока.

Завярнула за рог, спрабуючы зразумець, дзе тут уваход у дворык з чорнай (жывой) і белай (гіпсавай) фігурамі. Здаецца, там... Мяне абагналі двое — шырокаплечы хлопец у шэрым пінжаку і картузе, амаль такім, як выкуплены Генусем “на Жданах”, і дзяўчына з кароткай стрыжкай, у сіняй кофточцы і белай спадніцы. У абодвух — камсамольскія значкі, такія ж,

як я пазычыла ў Волечкі. Парачка зьбіралася ўжо завярнуць у двор, куды меціла і я, але прыпынілася. Дзяўчына грэбліва прамовіла напайголасу.

— Там Скаловіч сядзіць. Фу. Пайшлі адсюль.

— І праўда... Вось халера... А чаго гэта ты пра яго — “фу”?

— Дык ён жа на НКУС працуе. Усе ведаюць. Даносіць.

Хлопец неўразумела паціснуў плячыма.

— Ну і правільна робіць. А што, мы не павінны паведамляць савецкай уладзе пра ўсякія варожыя вылазкі? Шпіёны ж паўсюль, белыя, кулакі, нацдэмы замаскіраваныя... У нашым універсітэце таксама.

Дзяўчына трохі сумелася.

— Ну, так... Але... Ну вось ты, Міхась, хіба пасья лекцыі Нічыпаровіча пабег даносіць, што ён хваліў князя Радзівіла?

Міхась стаяў да мяне сьпіной, і я ня бачыла ягонага твару. Але заўважыла, як вушы яго, злёгка аттапыраныя, пачырванелі.

— А што, хваліць эксплуатацараў, па-твойму, савецкі выкладчык мае права? Тэатр, разумееш, крывасмок пабудаваў, галерэю карцінную... Ня сам жа будаваў! Прыгонных сваіх змушаў! Бізунамі! Дай волю такім нічыпаровічам — яны вернуць царскі лад, пры якім у іх была прыслуга і залатыя талеркі.

— Якія залатыя талеркі? — дзяўчына зазлавала. — Глупствы вярзеш. Галоўнае — чалавек абазнаны. Любіць Беларусь, перадае нам свае веды, робіць гэта самааддана, цікава...

— А трэба — не “цікава”, а так, каб па-нашаму, па-пралетарску. Цікава — гэта ў кафэштантане. Вунь тры гады таму гэтыя “пісьменьнікі”, што паступілі ва універсітэт без іспытаў — Дудар, Александровіч, Дарожны, Глебка, Лужанін, Кадура — памятаеш, якімі фацэтамі хадзілі? У капялюшыках, пры гальштуках, з кульбачкамі буржуйскімі... З “простымі” студэнтамі не размаўляюць. А калі пра іх фельетон зьмясьцілі ў насьценгазеце — у “Савецкую Беларусь” напісалі. “Беларускіх пісьменьнікаў у Дзяржуніверсітэце прыціскаюць!” А потым — што? Пасья правільнай партыйнай крытыкі? Усе прыпаўзлі прабачэньня прасіць. І дзе цяпер яны самі, і дзе іх капелюшы?

Дзяўчына бліснула на хлопца шэрымі вачыма.

— І ўсё роўна... Калі чалавек памыляецца — пра гэта трэба сказаць на сходзе, адкрыта, каб той, каго абвінавачваюць, мог выказацца, прызнаць памылку, а пасья выправіцца.

— Вось і давай абмяркуем цябе на наступным камсамольскім сходзе, — вельмі сур’ёзна прапанаваў хлопец. — Спытаем у таварышаў, ці мела ты рацыю, калі асуджала прафесара Скаловіча за шчырае супрацоўніцтва з Наркаматам унутраных спраў і апраўдвала прафесара Нічыпаровіча за ўхвалу эксплуатацарскіх класаў.

Я пабачыла, што дзяўчына спалохалася. Нават рабацінкі, якія шчодро ўсыпалі ейныя круглыя тварык, збляднелі. Яна амаль шчыра засьмяялася.

— Ну, можа, я і памылілася. Ты ж многа раз казаў мне, што я занадта даверлівая. Проста... Нічыпаровіч зусім стары... А Скаловіч такі... няветлівы. Ён жа і на цябе адзін раз накрываў.

— Так, тып, трэба прызнацца, непрыемны... — неахвотна прабурчэў Міхась. Дзяўчына схапіла яго пад руку і разьвярнула да вуліцы.

— Ну, пайшлі да мяне ў інтэрнат.

— Ты ж не хацела? — падазрона прамовіў Міхась.

— А я перадумала.

Твар хлапца асвятціўся ўнутраным задавальненнем, нібыта ад доўгачаканай перамогі. Ён шырока ўсміхнуўся і рушыў з дзяўчынай пад руку... Я нейкі час глядзела ім услед.

Быў час, быў век, была эпоха...

А цяпер трэба знайсці Скаловіча. Я зайшла ва ўнутраны дворык... Вось — чорная фігура на лаўцы. У той жа паставе смуткуючага... Я наблізілася і пачула, што прафесар — вось дзіва — нешта напявае ціха-ціха і змрочна. Да таго ж па-ангельску.

І тут мяне “накрыла” “хваля вяртаньня”.

Гульня №6

Дрэва хутка прагніе,
Камні скоцяцца на дно,
Сталь-жалеза зьесьць іржа,
Срэбра-золата скрадуць...
Абрушыўся Лёнданскі мост,
Абрушыўся Лёнданскі мост,
Абрушыўся Лёнданскі мост,
Лэдзі мая, лэдзі...

Генусь, прабегшыся па Сеціве, запэўніў, што гэта дзіцячая сярэднявечная песенька. У пачатку мінулага стагоддзя ангельскія “жаўранкі”-беспрытульнікі распявалі яе на вуліцах, як расейскія — “Разлуку”... І з той жа мэтай. “Падайце, Хрыста дзеля, чырвонец залаты”.

А фалькларысты лічаць гэтую песьню водгукам звычаю прыносіць у ахвяру новаму мосту жывое дзіця.

Значыць, Скаловіч пажыў і ў Лондане.

Я зноў і зноў ва ўсіх дэталях пераказвала ўбачанае падчас візіту Туды. Макс, як дасведчаны архівіст, стварыў ужо цэлы архіў гісторыі нашага асваення мінулага. Кожны персанаж — нават эпізядычны — у яго меў уласнае дасье. На Антаніну Аксючыц дасье аказалася зусім кароценькае. Ніякіх звестак. Можа быць, справа ў тым, што мы ня ведалі ейнага дзявочага прозьвішча, пад якім яна дзе-небудзь і мільганула ва ўніверсітэцкім справаводстве? Камсорг Аксючыц адзін раз згадваўся — у “звяздоўскім” матэрыяле пра камсамольскі сход, на якім студэнты асудзілі сваіх палітычна блізарукіх таварышаў, што напісалі ліст у абарону беларускамоўных лекцыяў.

Паўлюка Шукайлу, паэта-футурыста, дасталі і ў Ленінградзе. Ён зьехаў туды у 1932-м, пасля таго, як удалося адвесьці абвінавачваньні па справе “Саюза вызвалення Беларусі”. Там з ягоным харызматычным характарам таксама прабіўся — нават на пасаду віцэ-прэзідэнта Дзяржаўнай акадэміі мастацтваў. А потым — зноў пагроза арышту. Зьбег у Маскву... Хаваўся... Жыў абы-дзе... Ды ад савецкай улады не схавашся! Расстралялі ў 1939-м, пасля паўгоду допытаў. Але — вось рэдкасьць! — вінаватым сябе не прызнаў. З характарам быў наш першы футурыст.

Выпадкова пабачаная мною студэнцкая парачка так і засталася неапазнаная.

Мы спрачаліся, сварыліся, мірыліся... Тэрмінатар нападаў на Макса,

Даліла на ўсіх... Едрусь па-сяброўску ляпаў мяне па плячы: “Трымайся, старая...”

Ад гэтага сяброўскага тону мне хацелася злосна і тужліва выць, як кінутаму ваўчаняці.

А Едрусева мама яшчэ ўчыніла: у паэтычным салоне, куды яна хадзіла, ёй канчаткова затлумілі галаву ейным высокім талентам. Гаспадыня салону, вядомая артыстка, любому гатовая была пазычыць крылаў. Томік вершаў з аўтографам выбітнага паэта Анатоля Сыса ляжаў у яе ў адным стосіку з рускамоўнай графаманіяй — і на тых жа правах. А чым горшая ад Сыса паэтка, якая пайшла працаваць стрэлачніцай, каб быць далей ад зямной мітусьні, і напісала сто санетаў, прысьвечаных савецкаму сьпеваку Юрыю Антонаву? Прынамсі, яна ж ня п’е. І не памрэ, як Сыс, перад уласнай прыбіральняй, захлынаючыся ад крыві і паху таннага віна, і ведаючы — няма каму прыйсьці, знойдуць, дасьць Бог, дні праз тры-чатыры.

Карацей, Едрусева мама напісала нават ня сто — тысячу вершаў па матывах Жывой Этыкі Рэрыху. Аўры-шмаўры. Шамбала-камбала. Вядома, гэта адкрыцьцё, шэдэўр, падзея, і неадкладна трэба выдаць кніжку.

Ніхто з салонных “ахальшчыкаў” ахвяраваньняў сваіх, аднак, на “шэдэўр” ня даў. І паэтэса — зарплата бібліятэкаркі вядома якая — вырашыла прадаваць кватэру.

Не, не, яна ўсё прадумала — не застанецца без жылля, замест двухпакаёўкі купіць аднапакаёвую, дзе-небудзь на ўскраіне. А ўвогуле дастаткова і маленькага пакойчыка ў камуналцы.

Шкада? На ТАКОЕ шкада? Усяго за пяцьсот долараў можна, кажаце, кніжку выдаць? Не ТАКУЮ, спадарове! Наклад і выданьне мусяць быць вартымі зьместу.

Адзіная заміна выйшла ў “геніяльнай паэткі”: у кватэры па-ранейшаму быў прапісаны яе недалужны сын Эдуард. І без ягонай згоды кватэру нельга было ні прыватызаваць, ні прадаць.

І вось аднойчы са сцэны клуба “Арэна”, пасярэдзіне песьні пра пляцы і палацы, Едрусь забачыў між дзяўчатак у марынарках і чорных кашулях ружовую з белымі карункамі блузачку сваёй матулі, што засяроджана, грэбліва падціснуўшы вусны, прабіралася да ганебнага ўзвышэньня, на якім гарлалі нешта непрыстойнае “наркаманы” з гітарамі, адзін з якіх ейны прапашчы нашчадак Эдуард.

Я сама прапанавала Едрусю прысутнічаць разам з ім пры перамовах — ён быў у такім адчаі, што згадзіўся. Але, баюся, мае завушніца ў ніжняй губе і фарбаваны басмай, чорнай і індыйскай, “вожык” на галаве не дадалі ўзаемаразуменьня пакаленьням. На жаль, я таксама падпадала пад катэгорыю “наркаманкі”.

Едрусь хутка ў чарговы раз пераканаўся, што заклікаць да розуму матулю дарэмна. Як ні абяцаў, што сам зьбярэ грошы на ейную кніжку, што ня трэба прадаваць кватэру — толькі абвінавачваньні ў бездухоўнасьці і карысьлівасьці. Увесь у татачку пайшоў. А выдаваць ТАКУЮ кніжку на грошы, здабытыя невядома як, хутчэй за ўсё антымаральным і антыграмадскім спосабам, яна нізавошта ня стане. Калі б Эдуард згадзіўся на дыягностыку кармы...

Тады Едрусь махнуў рукой і пакорліва пайшоў падпісваць усё, што падсоўвалі натарыусы.

А я яшчэ зрабіла глупства. У пэўны момант, абураная да пячонок, пачала раскрываць вочы пазтычнай мамачцы на сапраўдную мастацкую вартасць ейных “хвостапісаў”, як называе падобную ўзвышаную ахінею мая знаёмая паэтка Наталка. Едрусь вельмі груба мяне “заторкнуў”, і, па-мойму, дасюль крыўдуе.

Маўляў, нельга пазбаўляць чалавека ілюзій, якія трымаюць яго ў гэтым жыцці.

Сентыментальны... Шкадуе... А сам застаўся, лічы, без жылля і без прапіскі. “Бомж” натуральны. А паколькі рокерскае жыццё час ад часу сутыкае з міліцыяй — я ўжо ня ведаю, чым гэта для Едруся можа скончыцца.

Даліла хацела прапісаць яго ў Разаліну хату — хаця б як субкватаранта. Але рокер наш пакуль цешыцца са свайго бамжоўскага статусу.

Што ж, лепшы сродак здушыць боль і крыўду — зрабіць іх тэмай жартаў. Ці ня так рабіў Скаловіч?

Наконт хіміка меркаваньні тусоўкі падзяліліся. Адны лічылі яго апошнім мярзотнікам, другія — проста мярзотнікам. Макс, які пазнаёміўся з Нічыпаровічам, згадаў, што той Скаловіча шкадаваў. А Даліле ўпарта хацелася знайсці ворага, з якім можна змагацца. Яна абяцала Разаліі Іванаўне выправіць выпадак з ігрушай і тварам хіміка, па якім згаданая ігруша сьцебанула. І яна выправіць.

А я... Мне не спадабалася, як Скаловіч паводзіў сябе з Антанінай. Але ж яна за нешта яго кахала? І верыла яму...

Што ж, адзін і той чалавек можа ўспрымацца рознымі асобамі абсалютова па-рознаму. І нават адзін можа быць розным. Аўтар назвы самай адыёзнай навукі, ідэалогіі — француз дэ Трасі, апазіцыянер Напалеона. Эпоха асьветніцтва, васемнацатае стагоддзе... І вось учынілі браткі-асьветнікі рэформу навучання. І дэ Трасі напісаў падручнікі для тых школ, у якіх вучылі дзяцей, што мусілі, вырасшы, кіраваць грамадствам. А потым ён жа напісаў падручнік для школ, у якіх вучылі будучае быдла — тых, хто мусіць слухацца і выконваць. І гэта аказаліся зусім іншыя падручнікі, з іншай гісторыяй Францыі.

І нельга ж сказаць, каб ідэйны француз маніў — проста ў кожным падручніку была патрэбная праўда.

Гісторыя пра дэ Трасі — адзінае, што я запамніла з лекцыяў па ідэалогіі. Таму залік па згаданай спецыяльнасьці шчасліва заваліла.

Засталася без стыпендыі. Супер.

Генусь падкінуў “халтурку” — рабіць вокладкі для пірацкіх дыскаў. І па начах я сядзела ў падвальчыку, дзе месцілася туманістая кампутарная фірма, у якой ён працаваў, і цягала з Інтэрнэту патрэбныя кадры. І час ад часу засьпявала сябе на тым, што ў абліччах старых галівудскіх артыстаў спрабую ўгледзець рэзкія рысы Валяр’яна Скаловіча. І мімаволі вяртаюся да лёсу гэтага чалавека.

З сям’і артыстаў... Якіх менавіта? Аперэта? Драма? Дзе ігралі? На сталяй сцэне ці ў антрэпрызе? Звычайна дзеці, якія вырастаюць у тэатральных сем’ях, самі рана пачынаюць выходзіць на сцэну. Часта іх выносяць туды яшчэ ў пялюшках. “Зорка” нямога кіно Мэры Пікфард, напрыклад, ужо ў пяць гадоў была прафесійнай актрысай, яе сястра таксама. Ад дзяўчатак кармілася маці, кінутая мужам, дзяцінства праходзіла ў гастролях... Таньня вагоны, халодныя грымёркі, боязь вырасці з роляў анёлападоб-

нага дзіцяці... Дарэчы, калі Мэры вырасла і нават выйшла замуж, маці, звыкляя цалкам распараджацца талентам дачкі-зоркі, змусіла яе разьвесьціся і таемна зрабіць спарон, і бязьдзетная Мэры сьпілася. Стужкі са сваімі фільмамі ўсе спаліла.

Якое ж дзяцінства было ў Скаловіча? Мяркуючы па ягоным паскудным характары, ня надта шчасьлівае.

А ў нас — у каго было шчасьлівае?

А ці мы можам зрабіць чыёсьці дзяцінства шчасьлівым?

Дачка Далілы падхапіла ангіну. Даліла ўзяла бюлетэнь і лётала па кватэры з рознымі гоголямі-могалямі. Макс спрабаваў перадаваць апельсіны-цукеркі, накупіў адмыслова чорнага горкага шакаладу, які любіла сама Даліла — але тая хлопца турнула. Сама можа купіць. У доме ля могілак беспрытульны Едрусь брынкаў на гітары і нават паклаў на музыку адзін з вершаў сваёй апантанай мамачкі: на матыў “Запрагайце, хлопцы, коней...” сьпяваў “Медитацией спасёмся”.

Час ішоў. Крыжы на могілках патроху абрасталі мохам і заглыбляліся ў зямлю, нібыта хацелі схавацца ад цьмянага беларускага сонца. Але мы ўсе ведалі, што нашы падарожжы ня скончаны. Што настане час, і нехта зноў адправіцца Туды. Макс усё часьцей загаворваў пра таямніцы мінулага... Зьніклія рукапісы...

Але ўсё вырашыла Даліла. Як заўсёды.

Кінула ўсім па эсэмэсцы — “Зьбіраемся”, а калі мы прыйшлі, то пабачылі нашу сяброўку апранутай у тую самую чорную сукенку, у якой яна хадзіла ў Засьценьне мінулы раз, і з тым самым рашучым выразам твару. “Мае грудзі, ваша амбразура, пацалуйце за мяне Пазьняка”.

Мы не пасьпелі толкам паспрачацца. Едрусь увогуле маўчаў, седзячы на ложку нябожчыцы і ўтаропіўшыся ў нефарбаваную драўляную падлогу колеру гнілой анучы. Мільганула чорная сукенка — і чакайце нас з таго сьвету.

А, яшчэ Даліла перад адыходам кінула Максу:

— Паклапаціся пра Віку!

Макс, зьбялелы, моўчкі нахіліў галаву.

А Едрусь і Генусь кінулі на яго вельмі аднолькавыя позіркi. Ня надта добрыя і надта тужлівыя.

...Мужчына ў акуратным мундзіры, са звычайным, трохі азызлым, добрачылівым тварам булачніка сядзеў на звычайным драўляным крэсьле з абшарпанай сьпінкай. Газета даўно была прачытаная і адкінутая ў кут, яна ляжала на падлозе, бездапаможная, як вязень, які страціў прытомнасьць. І мужчына проста бязмэтна пазіраў на сьцяну, усю ў прожылках трэшчын, выбоінах і вычварных пісягах. Пры ўяўленьні — а ў мужчыны хапала ўяўленьня — у гэтых узорах можна было ўгледзець розныя дзівосныя карціны. Напрыклад, вавёрак, якія скачуць па кедрах. Альбо прыгажунек у сетчатых панчохах, якія дружна падкідваюць ногі на сцэне нэпманаўскага рэстарану. Альбо мітынг... Напэўна, чалавек з тварам булачніка часьцей за ўсё ўяўляў мітынг. Ці яшчэ лепей — як конармія перасьледуе белых. Шашкі сьвішчуць, расьсякаюць целы, цячэ кроў, і не блакітная яна зусім, белагвардзейцы падаюць пад капыты...

Якія яшчэ фантазіі могуць быць у начальніка аддзела па барацьбе з нацыянал-фашызмам таварыша Касіянава?

А можа, ён проста перажывае, што ў маленькага сына Кімушкі — ангіна, і трэці дзень трымаецца тэмпература? Бо таварыш Касіянаў — клапатлівы бацька і добры муж... І з годнасьцю выконвае сваю цяжкую, але неабходную працу ў гэтых брудных сьценах, і заслужыў, каб дома яго чакала гарачая вячэра, пастаўленыя ў вітальні пантофлі і ласкавы жончын пагляд...

Жонка любіць акуратнасьць. Сама калісьці была прыслугай. Цяпер патрабуе ад сваёй прыслугі сапраўднай працы.

Добра, што яна ніколі не пабачыць, у якіх умовах даводзіцца працаваць яе Модзіку.

Так, наўрад удасца калі-небудзь змыць са сьцяны гэтыя пацёкі.

Прыдзецца праз нейкі час атынкаваць ды пафарбаваць. У той самы практычны зялёны колер. Як мундзір. Гэтая сьцяна таксама мае права насіць мундзір.

Таварыш начальнік нецярпліва пацягнуўся. Напэўна, надакучыла сядзець. Каб курыў — дык было б чым заняцца. Але Мадэст Касіянаў клапаціўся аб сваім здароўі. Яму яшчэ шмат трэба пасьпець зрабіць.

Ён паглядзеў уніз. Староньні назіральнік здрыгануўся б, напэўна, ад гэтага відовішча. Між ножак крэсла ляжаў складзены ўдвая чалавек. Ляжаў нерухома, маўкліва. Як манекен. Але ён быў жывы — рукі, выцягнутыя наперад, паўзверх ног, ад пакуты нават не дрыжэлі — уздрыгвалі, як ад удару токам. Адна рука была заматаная бруднай скрываўленай анучай.

Ды староньні назіральнікаў тут не магло быць. А “мясцовых” відовішча ня ўражвала.

— Ну што, Кадура, можа, хочаш падняцца? — голас мужчыны гучаў лена і добразычліва. Складзены маўчаў, рукі яго ўсё ўздрыгвалі, калі прыгледзецца, можна было заўважыць, што гэтак жа ўздрыгваюць цяліцы на ўсім целе — рызманы мала што прыкрывалі. А варта было б прыкрыць — цела, зьбітае, худое, бруднае — выглядала страшна.

Мужчына ў фрэнчы раздражнёна крэкнуў. Мусіць, вырашыў, што і праўда трэба гада даставаць. Падобна, гаварыць ён проста ўжо ня можа.

Чалавек пад крэслам, аднак, мог гаварыць.

Але навошта? Ён даўно ўжо зьмірыўся з тым, што памрэ. Яшчэ тады, калі напісаў свой верш пра буру і мерцьвякоў. Не, ня супраць савецкай улады. За што яму, вясковаму хлапчуку, якому, каб не рэвалюцыя, не ва ўніверсітэце вучыцца, а кароў век пасьвіць, — жадаць канца савецкай уладзе? Але набрыдзь усялякая, навалач, усё сапсавала. Свабоду далі — цяпер забіраюць. У кулакі палову вёскі запісалі. І краіну напалам падзялілі, каб лепшым яе кавалкам адкупіцца ад суседскага злога сабакі. Мову “наркамаўкай” скалечылі. Хто праз сто гадоў здагадаецца, што ў сьпявучым беларускім слове “сьнег” стаяў мяккі знак?

Бура зруйнавала хаты, прагнала жывых, а мерцьвякі, крыжы над якімі паваліліся, вызваліліся ад палону зямлі і ўзялі ўладу. І назвалі сваё ўладараньне краінай шчасьця.

“Толькі косткі рыпяць над зямлёю маёй,
Ды ў калодзежах стыне атрута.
Сьпіць з кінжалам ў грудзях наш крывіцкі герой,
Назваецца шчасьцем пакута”.

Ён ведаў, што кожнае слова набліжае да сьмерці. Але ня мог не пісаць. Ён ніколі ня мог не пісаць.

Таму і быў невыносны — так казалі ўсе.

Бацькі, якія спадзяваліся, што адзіны сын падтрымае гаспадарку. А ён усё кінуў і ўцёк на рабфак — босы, з адзіным багацьцем у торбачцы — кніжкай “Дудка беларуская”.

Дзяўчаты... Кожная хацела няхітрага: каханьне-вясельле-дзеці-дом — і, гэта зноў жа значыць, гаспадарку. Ён пісаў ім вершы, цвіло каханьне, потым — расчараваньне, сьлёзы, дакоры... З гэтага ён таксама высноўваў вершы, як павук высноўвае павуту з уласных вантробаў.

І выкладчыкі педуніверсітэта абураліся — далі магчымасьць самародку паступіць без іспытаў, закрываем вочы на прагулы і запоі — хоць бы які залік здаў. Сябры сьмяротна крыўдзіліся на забойчыя заўвагі. Мог сказаць : “Не пішы ты, браце, вершаў. Ня ўмееш. Лепей ідзі ў школку, дзяцей вучыць.” Або ўвогуле — “Ты пралятаеш, як фанера над Парыжам”.

Яго баяліся запрашаць выступаць, і не запрасіць — таксама баяліся. Прыйдзе сам, нашуміць, абразіць. Вершы правакацыйныя пачытае.

А колькі нерваў, мусіць, ён папсаваў людзям у мундзірах! У паказаньнях блытаецца, на супрацоўніцтва ідзе — але так па-дурному, што ўсё зрываецца. Пасьля чарговай размовы ў Жоўтым ДOME выйшаў на плошчу да помніка Сталіну і пачаў раўсьці на ўвесь горад: “Я цяпер агент ворганаў! Я на ўсіх данясу! Усіх выкрыю! Ушанавалі мяне каханенькія-родненькія даверам сваім!”

Блазан.

Ён прыходзіў у бальніцу да Янкі Купалы — да гэтага колькі разоў сядзеў у яго дома, разам з іншымі маладымі паэтамі. Цяпер ніхто не гаварыў уголас, што здарылася з дзядзькам Янкам. Але шаптацца ніхто нікому не забароніць — нават у камеры сьмяротнікаў. Калі сам Купала паспрабаваў уцячы з гэтага жыцьця, ды яшчэ такім пакутлівым шляхам — лязо нажа, харакіры, што казаць пра іншых?

Знаёмы пасьля па сакрэце сказаў, што дзядзьку Янку прапаноўвалі ўзяць на сябе ролю “кіраўніка кантррэвалюцыйнай арганізацыі “Саюз вызваленьня Беларусі”. Выступіць на закрытым судовым працэсе, усіх выкрыць... Усе ўжо арыштаваныя, справы заведзеныя... Не хапае толькі аўтарытэтнага лідара, які б пакаяўся. Паэт аддаў перавагу пакутлівай сьмерці. Потым тую ж ролю прапануюць Купалаваму сябру, акадэміку Усеваладу Ігнатоўскаму — і той застрэліцца ў 1931-м...

Да Купалы не пусьцілі. Удалося пабачыць толькі “арганіста” на крэсьле, з газеткай у руках, перад белай занавескай, за якой стаяў ложак з паэтам.

Гэты, Касіянаў, таксама сядзеў над ім, Зьмітраком Кадурам, з газеткай... У якой, магчыма, калі нумар стары, яшчэ ёсьць надрукаваны да травеньскіх сьвятаў Кадураў верш.

Сьвядомасьць пачала трохі імгліцца ад болю і страшэннага напружаньня.

На вокліч начальніка прыбеглі двое ў такіх жа зялёных мундзірах. Паэт адчуў, што яго цела разгінаюць. Як балюча... У вачах згусала цемра. Галасы гучалі здалёк, як з другога канца поля.

— Нясі вядро з вадой!

На твар лінулі халодным.

Ён аднойчы тануў у “проланцы”, з якой вяскоўцы чэрпалі ваду. Патрапіў туды не з-за таго, што катаўся па лёдзе, а таму, што хацеў зазірнуць у чорную таемную бездань. Бо дакладна ведаў — там, на дне, залатая карона вужынай каралевы. І ведаў, як выглядае: высокія зубцы, на краях якіх дробныя перліны, як расінкі па краях лісьця мацярдужкі. І буйныя, як арэх, перліны па коле.

Нават падалося, што ўбачыў сьветлы круг... І тут жа абрынуўся ў ільдзяныя абдоймы вады. Ці вужынай каралевы, што не схацела аддаваць нават чужым вачам сваю маёмасьць.

Цяпер зноў падалося — бачыць карону з перлінамі. Кадура паціху выплываў з чорнай палонкі наверх, да залатога круга...

— Устаць, падла!

Боль вяртаўся, як надакучлівая жонка, якая пачынае сварыцца яшчэ за парогам. Нечы бот ударыў у бок.

— Што ляжыш, зноў верш сачыняеш? Мусіць, трэба ў галаву табе цьвік загнаць.

Ён і праўда спрабаваў пісаць вершы нават тут. На ўласных рызманах, на сьценах... Заўважылі. І ў якасьці пакараньня прыбілі руку цьвіком да тае ж сьцяны, на якой былі надрапаньня няроўныя, тонкія, як пульс паміраючага, радкі.

Не прасіўся і не наракаў. Толькі плакаў ад болю.

Тут хутка пераставалі саромецца крыку, сьлёз, прыніжаных маленьняў.

Проста ён ведаў, што ня выжыве. Ад сьмерці няма зелья.

Вязьня паставілі на ногі. І ён сустрэўся поглядам з таварышам Касіянвым. Поглядам ня грэблівым, ня злосным — дабразычлівым.

— Ты разумееш, Кадура, што ты зусім не герой? Напэўна, думаеш — нашчадкі даведаюцца, што ніколі ня быў супраць савецкай улады, што органы памыліліся... І ўшануюць цябе, бязьвіннага пакутніка. Вершы твае тамінай з залатым абрэзам выдадуць. А ты ведаеш, што знойдуць нашчадкі? — Касіянаў гаварыў амаль спачувальна. Кадура неўразумела глядзеў у яго спакойныя, як плаха, вочы. — А знойдуць яны пратаколы допытаў, у якіх ты прызнаешся ў сваёй шпіёнскай дзейнасьці. І называеш, хто з сяброў яшчэ замяшаны. І расстрэльваць цябе ніхто ня будзе. Ты паедзеш у высылку, папрацуеш на лесанарыхтоўцы. Потым вернешся, і цябе нават прымуць на працу ў газету “Советская Белоруссия”. І ўсе скажуць: ён перавыхаваўся, ён усіх сваіх знаёмых ворагаў савецкай улады выкрыў.

Вусны Зьмітра задрыжэлі. Вось жа, сволачы, заўсёды намацаюць тую кропку ў душы, дзе яшчэ можа забалець.

— Гэта ўсё няпраўда... Я быў амаль непрытомны, калі падпісваў...

— І хто пра гэта даведаецца? Хто паверыць? — мякка папытаўся Касіянаў. — Асабліва калі ёсьць людзі, якія ўсім раскажуць, што ты — шпіён і здраднік. Дарэчы, зараз я пазнаёмлю цябе з такім чалавекам.

Ахоўнікі пацягнулі вязьня ў суседні пакой.

За сталом, ганарліва адкінуўшы галаву на высокую сьпінку крэсла і схаваўшы рукі пад стол, у чорным паліто, зашпіленым да падбароддзя, сядзеў прафесар хіміі Валяр’ян Скаловіч.

Кадура моўчкі глядзеў на прафесара. Гарбаты нос, цені вакол прыжмураных вачэй, фанабэрыстыя вусны, нехайныя валасы... Рэзкае, непрыгожае аблічча.

Скаловіча многія не любілі. Расказвалі пра яго ўсялякія пачварныя гісторыі. Згвалціў, забіў, чужую працу прыўлашчыў... Ну і, вядома, стукач.

Але пра самога Кадуру таксама расказвалі ўсялякае. І таксама не любілі.

І яшчэ: Зьмітро ні разу ня бачыў, каб суровы прафесар да кагосьці падлагоджваўся, усьміхаўся, калі гэтага не хацелася, гаварыў тое, што чакаюць. Затое казаць непрыемнае майстар. Самавар, пабыўшы трохі ў кампаніі прафесара, мог закіпець сам па сабе. Ну дык і Кадура на такое здатны.

Сапраўдныя падлюкі так сябе не паводзяць.

Касіянаў нешта балбатаў над вухам пра тое, колькі ворагаў дапамог выкрыць Скаловіч, як ён нават уласных сяброў і студэнтаў не шкадуе. Нават, мусіць, перастараўся. Вось і Кадуру ледзь не прымусіў арыштаваць.

Зьмітрок моўчкі глядзеў на прафесара. Той не адвёў позірк, толькі скрывіў вусны ў горкай усмешцы.

Кадура дакладна ведаў, што тут нічога ня робіцца выпадкова. Мадэст Касіянаў вывярае кожную дробязь. Што яны чакаюць ад гэтай сустрэчы са Скаловічам? Каб ён, Зьмітрок, узьненавідзеў прафесара? Дзіўна... "Сваіх" так не падстаўляюць.

— Давай, падыдзі да яго. Ня бойся. Ведаеш, Кадура, можа, ты ня так ужо і вінаваты. Ты ж таленавіты паэт. Табе трэба пісаць, друкавацца, аздабляць сваім талентам савецкую ўладу. А з-за гэтага чалавека, з-за ягонай падазронасьці, ты пазбаўлены такога лёсу. Мы — што, мы — хірургі, выдаляем з цела дзяржавы пухліны, наросты, гнілыя часткі. А здаровыя тканкі пакідаем. Разумееш, пра што я кажу, паэт?

Кадура хітнуў галавою.

— Значыць, па-вашаму, я — гніль.

Касіянаў незадаволенна скрывіўся — вязень яшчэ можа разважаць. Кепска.

— Гэта вырашылі напачатку ня мы, а гэты чалавек, Скаловіч. З-за яго ты тут апынуўся... Уяві: твае вершы, паэзія, а паміж імі і табой — гэты мязотнік. Ня хочаш нічога сказаць яму? Ну, давай жа... Мы ня будзем супраць, калі ты з ім пагаворыш як мае быць. Скажу табе па сакрэце — мы ведаем, што прафесар загубіў і зусім нявінных людзей, сваіх сяброў. Яны загінулі з-за яго даносу. Праўда, Скаловіч?

Хімік па-ранейшаму маўчаў, толькі апусьціў вочы, і цені на ягоным твары зрабіліся яшчэ глыбейшымі. А Касіянаў асьцярожна паклаў на край стала, бліжэй да Кадуры, пісталет і салдацкую дзягу з жоўтай масянжовай спражкай. Вось яно што...

Зьмітро падняў на Касіянава налітыя крывёю, запухлыя вочы.

— Месяц таму вашы падначаленыя паставілі побач мяне і Петрака... Распранутымі. І прымушалі, каб мы сьцябалі адзін аднаго дзягамі. Пятрок згадзіўся... Я — не. І... ён біў мяне... Але вінаваціць беднага Петрака — усё роўна што вінаваціць дзягу. Чуеш, Скаловіч, — Кадура павярнуўся да чалавека ў чорным паліто. — Дзяга не вінаватая.

Прафесар яшчэ больш скрывіў вусны і прахрыпеў, нібыта нешта сьціскала яму горла:

— Не... разумнічайце, Кадура. У вас... усё роўна... не атрымліваецца.

Зьмітро раптам усъядоміў, што горла прафесара сапраўды нешта пераціскае... Ды ён жа проста галавой варухнуць ня можа. І рукі недарэмна пад сталом... Вось сволачы, зноў падстава...

А Касіянаў шыпеў над вухам сваё:

— Апраўдайся перад савецкай уладай! Улада ўсё даруе. Яна твая маці. Пакарай гэтага нягодніка, які падмануў тваю маці.

Адчайная весялосьць раптам ахапіла ўсю істоту Кадуры — весялосьць сьмяротніка. Ён закінуў галаву і зарагатаў страшным, хрыплым сьмехам.

— Маці, бля! Ну і дзеткі ў гэтай маці! Ты гаўно, Касіянаў! Ты пралятаеш, як фанера над Парыжам!

Апошняя фраза захлынулася пад ударамі.

Кадура ўпаў... І яму пашанцавала тым страшным шанцаваньнем, якое магло здарыцца тут — яго скронь патрапіла якраз на кут стала з цяжкага цёмнага дрэва.

...Даліла, задыхаючыся, глядзела на мёртвае цела.

Зноў — тыя самыя персоны, той самы кабінет... І зноў — труп. Што за лялькавод тузае за ніты ў гэтай пакутлівай гульні?

Касіянаў лаяўся. Нават твар ягоны страціў падманлівую азызласць і мяккасьць, вочы, у сіраты пазычаныя, пасьвятлелі ад злосьці.

Мёртвае цела вынеслі з пакою, накрыўшы выбеленай накрухмаленай прасьціною.

— А з гэтым што? — папытаўся начальніка адзін са службоўцаў, кінуўшы ў бок прафесара.

— У камеру. Да сьмяротнікаў. Там, дзе з універсітэту ёсьць.

— У расход хіба? — здзівіўся асабіст.

Касіянаў злосна павярнуўся.

— Не заслужыў ён хуткай сьмерці, — і павярнуўся да прафесара. — Чуеш, Скаловіч? Усіх будучь страляць, а цябе — не. На цябе паляцяць чужыя мазгі, пырскі крыві... І так будзе, пакуль не зразумееш — твае выбрыкі бескарысныя. Ты ўсё роўна станеш добраахвотна дапамагаць сьледству. Рана ці позна. Сваім “я не валодаю гэтай інфармацыяй” ты нікога не падманеш. Усё роўна аддасі нам рукапіс Нічыпаровіча. Бо нікуды не падзенешся ад мінулага. Памятаеш Сяргея і Соф’ю? Што, вочы апусьціў? Не, ня выйдзе з цябе бязьвіннай ахвяры. Бо ты прадаў сяброў. Ты ж сам сабе не дараваў, праўда? І рэвалюцыя табе не даруе, пакуль ты ёй шчыра ня служыш. Таму ты станеш слухаць перадсьмяротныя крыкі. І крыкі нянавісьці ў свой бок. Але будзеш заставацца жывы. Столькі, колькі трэба.

Скаловіч фанабэрыста скрывіў вусны і прахрыпеў, умудраючыся пры гэтым захоўваць невыносна ментарскі тон:

— Вы, шаноўны, хаця я не сьпяшаўся б надаваць вам такі эпітэт, паранейшаму не навучыліся выказвацца лагічна. “Сколькі трэба”... Безадноснае вызначэньне, якое траціць сэнс. Трэба — каму? Вам? Мне? Партыі? І, па-мойму, толькі што эмпірычным метадам вам было даведзена, што падтрыманьне або спыненьне жыцьцядзейнасьці арганізма суб’екта лёгка выходзіць за рамкі вашага кантролю.

Касіянаў амаль адчайна завуў і кінуўся быў на “лектара”, але ў апошні

момант затрымаўся, сьціснуў сківіцы, разьвярнуўся і выйшаў з кабінету хуткім крокам.

Даліла неверагодным намаганьнем узьнялася... Забіць! Касіянава трэба было забіць! Позна... Шкада, у яе ня мелася ў руках рэвальверу, яку баязьліўца Генуся. Яна б ня схібіла. Даліла павярнулася да Скаловіча. Ля таго завіхаліся нкусаўцы. Нешта адвязвалі, адкручвалі — ля шыі, на руках... Дапамагалі падняцца.

Скаловіч у сваім доўгім чорным паліто, з-пад якога віднеліся бліскучыя боты з “гармонікам”, стаяў пасярод пакою, нібыта вялізны кажан, і расьціраў запясыці рук. Яго змрочны худы твар не выказваў нічога. Можна было падумаць, што ён тут гаспадар.

Даліла раптам адчула страшэнны прыліў нянавісьці да гэтай персоны. Так, ён — таксама ахвяра. Але ж, падобна, і кат.

Што было далей — Даліла не магла распавесьці дакладна. Яна проста зразумела, што яе хвіліны Тут сыходзяць... І апошня магчымасьць нешта выправіць — таксама.

Ужо ў зьменлівым мігценьні — быццам плёнку ў відзіку пачало “заядаць” — Даліла ўбачыла, што чорная постаць пахілілася і ўпала на падлогу. Як сьсечанае дрэва.

І аматарка горкага шакаладу кінулася да прафесара.

Працяг будзе.

эй... Гэта ты да Амара калісь прыходзіла?

Толькі гэтага не хапала... Зноў мне нагадваюць маю няўдалую кар’еру спакусьніцы.

Я сабралася была “не пазнаць” хлапца, але той сказаў:

— Чакай... Амар загадаў — калі хто з вас зьявіцца, каб я аддаў...

Ён некуды зьбег, і праз нейкі час вярнуўся з пакункам.

— На... І не жартуйце так болей. Дзядзька сказаў, яшчэ раз нешта падкінеце — знойдзе і рукі вузлом завяжа.

Вароты зачыніліся.

Я недаўменна глядзела на вялікі, цяжкі і бясформны пакунак з шэрай шурпатай паперы, падмоклай і запэцканай зямлёй па краях — у такую плябейскую паперу калісь загортвалі куплёнае нават у самых лепшых крамах. На паперы сінім фламастАмар, акуратнымі друкаванымі літарамі, накрэсьлены стары адрас Разалінага дому і імя Далілы. Ды не, гэта не фламастар... А тое, што называецца “хімічны аловак”. Ім цэны на курыцах выпісвалі. Сінім атрутным колерам — па вільготным ружова-блакітным, у жоўтых пухірыках мясе... Фу...

Едрусь асьцярожна разгарнуў паперу. Паказалася газета з незнаёмым шрыфтам. А ў ёй... Абламаная галінка ігрушы. З яшчэ зялёным лісьцем, з гронкай крамяных пладоў... У лістападзе?!!

Я ліхаманкава разьвярнула паперу. “Вусаты” партрэт, кампартыя, імперыялізм... І дата: 23 жніўня 1933 году.

Газета выпала з маіх рук.

Гульня працягваецца. Альбарутэнія жыве.

2007